

Závodský, Artur

Gabriela Preissová v letech 1890-1918

In: Závodský, Artur. *Gabriela Preissová*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. [167]-235

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119494>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V.

GABRIELA PREISSOVÁ V LETECH 1890—1918

*... já jsem tulácký pták, který si nedal
jakživ předpisovat notu své písničky; tihnu jen
— sama nevím kam — nejspiš tam, kde není zimy.*

Gabriela Preissová

1. V Oslavanech

Počátek devadesátých let přinesl v životě Gabriely Preissové a její rodiny významnou změnu: odchod z Hodonína.

Jak došlo k přestěhování do Oslavan? Majitel hodonínského cukrovaru Carl Stummer, u něhož byl Jan Nep. Preiss zaměstnán, prodal svůj podnik Adolfu Redlichovi. Tento německý žid vlastnil kdysi v Hodoníně několik kořalen a mlýn; posléze stal se úspěšným podnikatelem staveb a milionářem. V Hodoníně vybudoval proti Stummerovu cukrovaru, největšímu to cukrovaru na Moravě, závod konkurenční. Podařilo se mu skoupit řepu z hodonínských a okolních dvorů císařské rodiny na 15 let. Došlo k tomu, že Stummer neměl pro svůj cukrovar dost suroviny; proto ho konkurentovi výhodně odprodal. Jan Nep. Preiss však nechtěl u Redlicha sloužit. Stummer mu dal na vybranou dvě místa — buď ve Vídni, nebo v Oslavanech. Preissová se přimlouvala u manžela za Oslavany. Věděla, že se tam bude cítit více doma; bála se totiž, aby se jí ve Vídni dva chlapci (mladší Dimitrij se narodil na konci r. 1889) neodnárodnili.¹⁾

Opustit Hodonín, kde prožila bez přerušení málem deset let a s nímž ji vázaly vzpomínky na mládí, nebylo pro Gabrielu Preissovou lehké. Uvědomovala si také, že z tohoto kraje čerpala náměty ke své tvorbě a že pro národní obrození zněmčileho města znamená odchod každého vlasteneckého pracovníka citelnou ztrátu. A tak dovedeme pochopit její povzdech: „No, můj Bože, a co budou robit moje slovácké figurky, které tak věrně a přítulně mne znaly navštěvovat! A jak se povede Hodonínu, z něhož zase se potratí několik samostatných úředníků a bude o několik židovských podřízenců více!“²⁾

Do Oslavan přestěhovali se Preissovi počátkem května r. 1890.³⁾ Bydli v prvním poschodí domu pro zaměstnance cukrovaru. I když byt byl velmi prostorný a dům stál v zahradě, podle níž tekla Oslava, i když Preissovi měli kdykoli k použití koně, necítila se tu spisovatelka příliš šťastna. Po letech označila svůj pobyt v Oslavanech za „hroznou poušť“.⁴⁾

¹⁾ Srovnej o tom v hodonínském dopise Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové z 12. ledna 1890.

²⁾ Gabriela Preissová v dopise Bronislavě Herbenové 14. ledna 1890.

³⁾ Že se budou stěhovat počátkem května r. 1890, píše Gabriela Preissová v dopise Luise Šílené z 12. února 1890. (Dopisy Gabriely Preissové Luise Šílené jsou uloženy ve Státním archivu v Brně.)

⁴⁾ V nedatovaném dopise MUDr. Karlu Franzovi do Rosic. Dopis pochází z r. 1904. Je nyní uložen u JUDr. Richarda Preisse.

Oslavany se rozkládají dílem v údolí řeky Oslavy a podle potoků Balinky (Verpachu) i Ketkovského, dílem na stráních.

Oslavanské panství, k němuž náležely čtyři dvory, rozsáhlé lesy rozdělené na tři revíry, mlýn, kamenné lomy, vodní pila a cihelna, vlastnil od r. 1885 Filip Gomperz. Renesanční zámek s kaplí P. Marie má dvě nádvoří: první z nich je zdobeno pěknými arkádami. V přízemí býval pivovar. K zámku přiléhal velká zahrada.

Oslavanský cukrovar, postavený v letech 1850—1853, pronajímal svoje dvory panství.

V r. 1873 byl v Oslavanech založen důl Dukla. Až do doby, než byl znovuzřízen (v letech 1912—1913), těžilo se v něm málo uhlí, a to jen pro potřebu strojů, které poháněly čerpadla. Důl sloužil totiž po několik desetiletí jako větrací a odvodňovací šachta pro jámu Františka v nedalekém Padochově. V Oslavanech bydlili horníci, kteří pracovali jak doma, tak v okolí.

K charakteristickým znakům Oslavan náležel poměrně značný počet cikánů. Nastěhovali se do městečka už na přelomu 18. a 19. století. Často si na ně obecní představitelstvo stěžovalo a leckdy proti nim zakročovali četníci. Nicméně během dlouhých desetiletí přizpůsobovali se cikáni místním poměrům, o čemž svědčí například fakt, že oslavanský rolník chodil jejich dětem za kmotry.⁵⁾

V letech devadesátých byly Oslavany chudým městečkem přibližně se 3000 obyvatel.⁶⁾ Kulturní život se tu nerozvinul. Od r. 1883 měly Oslavany pětiletou školu, která byla r. 1892 přeměněna ve školu šestiletou. Dlouho zde existoval jenom spolek veteránů. Sbor dobrovolných hasičů se ustavil až v polovině let devadesátých.

Preissová, která se vždy snažila, aby její práce sloužila širokému okruhu lidí, nejenom rodině, půjčovala v Oslavanech knihy a začala zde organizovat ochotnické divadlo. Ale místní ženy se bránily dělat „komediantky“; proto musily vypomoci ochotnice z Ivančic, čtyři kilometry vzdálených. A když bylo představení *Paní mincmistrové* a *Zvíkovského raráška* pracně připraveno, snažil se je zakázat zámecký pán. Preissová však zašla na zámek a pohrozila, že případ předloží vídeňským parlamentním kruhům; teprve pak rytíř Gomperz ustoupil.⁷⁾

Ve své osvětové práci mohla se Gabriela Preissová opřít o pomoc ušlechtilého a obětavého Jana Součka,⁸⁾ tehdy finančního kontrolora. Spolu nacvičovali a řídili divadelní představení ochotníků.

Ale i domácích starostí měla Preissová dost. Počet dětí, jež pomáhala vychovávat Ruska Dmitrijevska, se r. 1892 rozmnožil o dcerušku Gabrielu (narodila se v Korutanech). Vytržením ze šedivé prózy života byly pro spisovatelku návštěvy. Preissová se přátelila s rodinou proslulého lékaře v Rosicích MUDr. Karla Franze, zejména s jeho dcerami Ludmilou a Marií. Toto přátelství pokládala za oázu ve

⁵⁾ Fakta o městě Oslavanech přebírám z *Pamětní knihy obce Oslavan* (rukopis).

⁶⁾ Podle seznamu obyvatel z r. 1880 bydlilo v Oslavanech 2473 lidí.

⁷⁾ Srovnej o tom v rukopisné stati JUDr. Richarda Preisse *Drobnosti ze života Gabriely Preissové*.

⁸⁾ Jan Karel Souček (1857—1930), posléze vrchní rada technické kontroly, založil v Oslavanech spolek divadelních ochotníků a v roce 1910 Sokol. Zasloužil se mnoho o probuzení Oslavan z národní netečnosti.

svém oslavanském životě.⁹⁾ Trvaly a dále se utužovaly styky Gabriely Preissové s brněnským kruhem Vesny, s obětavými pracovníky v národopise manželzy Lucií a Františkem X. Bakešovými z Ořechoviček. Občas docházelo ke vzájemným návštěvám se spisovatelem V. K. Jeřábkem, který zprvu učiteloval nějaký čas v Oslavanech a pak v Prsticích. Přibližně od r. 1890 znala se Preissová s Luisou Šílenou, manželkou advokáta a zemského i říšského poslance JUDr. Václava Šíleného; dopisovala si s ní. Do Oslavan sporadicky zavítal přítel Fr. A. Šubert i spisovatelská dvojice Alois a Vilém Mrštíkové. Vilém Mrštík našel zde r. 1890 dokonce pro svého hrdinu z rodící se *Pohádky máje* jméno. Slyšel, jak Preissová, která provázela Mrštíka sadem při Oslavě, volala na svého syna „Rjšo“.¹⁰⁾ Při pobytu v Oslavanech v r. 1894 poznal Vilém Mrštík malířku Zdenku Braunerovou;¹¹⁾ od té doby začal významný úsek jeho života (cesta s Braunerovou do Paříže atd.).

Občas zajela Gabriela Preissová do Prahy, kam ji vábilo přátelství s Julií Fantovou-Kusou, s Marií Červinkovou-Riegrovou a od premiéry *Gazdiny roby* také s Annou Lauermannovou, známou pod spisovatelským jménem Felix Téver. Schůzky těchto žen měly v jistém smyslu charakter tvůrčí; o leckterých věcech se spolu radily a někdy si také předčítaly svoje práce.

Ale všechna tato milá a radostná setkání s literáty a umělci byla pro Gabrielu Preissovou jen slabou protiváhou k jednotvárnému životu v Oslavanech.

2. Pobyt v Korutanech

Silné prožitky a bohaté zkušenosti získala Gabriela Preissová poznáním života Slovinců v Korutanech. Pobyt v Korutanech začal v polovině r. 1891, kdy Preissovi zakoupili statek Jelenik (Hirschenau), vzdálený tři hodiny od Celovce.¹²⁾

Jednopatrová budova v Jeleníku měla deset pokojů. Byl to tak zvaný panský dům. Ke statku, zapsanému v zemských deskách, patřilo na 200 měr polí, 10 jiter lesa a 3 veliké louky. Jelenik, vzdálený pět minut od vesnice Enzendorf, 15 minut od městečka Grebinj (Griffen), kde byl poštovní a telegrafní úřad, a 45 minut od okresního města Velikovce (Völkermarkt), rozkládal se v alpském údolíčku,

⁹⁾ Gabriela Preissová o tom v nedatovaném dopise MUDr. Karlu Franzovi a jeho rodině; dopis pochází z r. 1904 a je uložen v archívu JUDr. Richarda Preisse.

¹⁰⁾ Srov. o tom B. Popelář, *Riša z Mrštíkovy „Pohádky máje“ žije ve Vítkově* (Vítkovsko 1960, č. 4).

¹¹⁾ Srov. o tom Emanuel Havelka, *Zdenka Braunerová — Slováčko — a nový literární omyl*. Masarykovou stopou roč. I (1947), str. 147.

¹²⁾ Ke koupi statku byli Preissovi částečně donuceni podivnou shodou okolností. Neť Jana Nep. Preisse byla v Jeleníku provdána za juristu, který nedokončil studia. Tito mladí lidé za šest let dohospodařili a juristův otec odmítl platit další příspěvky. Aby zabránili přechodu statku do cizích rukou za odhadní peníz, rozhodli se manželé Preissovi, že statek odkoupí.

nedaleko kláštera, zrušeného za císaře Josefa II. Romantičnost scenérie posilovaly dvě trosky starých hradů a malý hřbitov.

Gabrielu Preissovou perspektiva na hospodaření v Jeleníku zprvu nadchla. Pracovala pilně, vstávajíc ráno už ve čtyři hodiny. Do žní v r. 1892 mínili zde Preissovi hospodařit sami; pak chtěli statek pronajmout na 4--6 let.

Ale ani to nejprísnější omězení ve výdajích na statku i v domácnosti Preisso-vých nezabránilo finančním nesnázím. Na podzim r. 1892 převzal statek nájemce, který každou chvíli požadoval nějakou opravu. Preissovi se proto rozhodli Jeleník prodat.¹³⁾ V polovině roku 1893 se tak stalo. Bývalí majitelé si vymínili dva pokoje pro letní pobyt.

Preissová byla okouzlena nejenom krásou Korutan, ale i povahou tamního lidu. Zdálo se jí, že Slovinci jsou ještě poetičtější nežli Moravští Slováci. Zprvu jen litovala, že se dá tak těžko naučit jejich řeči.¹⁴⁾ Byla to vindičtina — zkomolenina slovinštiny s příměsí německého dialektu.

Ovšem kraj s nádhernou přírodou měl také svůj rub, a to rub značně temný. Lid zde žil velmi zaostale; utápěl se nejenom v tradičně udržovaném náboženství, nýbrž i v množství nejrozmanitějších předsudků a pověr. Preissová si jednou stěžovala: „Obilí se nekosí, nýbrž seče srpy. Marné bylo všecko moje namáhání, aby se zkusilo kosit. Je to také zvláštní, jací jsou tu „konzervativci“, nepřátelé každé změny a novoty. Jednou, když jsem na tom stála, aby čeledín ostříhal koni žíně na nohách, jichž měl nad kopyty celý chvostek, natáhl se mi na zem a dal se chlap starý do pláče, až mu srdce usedalo — a podobně se děje se všim, když se ukáže něco prospěšného, na co nejsou zvyklí.“¹⁵⁾

V letech devadesátých minulého století průmysl v Korutanech skoro neexistoval, jen drobná výroba domácká. Korutany byly zemí téměř úplně zemědělskou. Hospodářství, většinou o značné rozloze, obdělávala se za pomoci čeledi. Bylo jí všude dost a platilo se jí velmi málo. Na selských usedlostech vládl systém nedílnosti. Nestávalo se, aby přestárlý hospodář šel na výměnek. Když přístup k jinému zaměstnání nežli ke službě v zemědělství byl vesnickým dětem prakticky znemožněn, manželství se neuzavírala. A tak počet „nezákonných“ dětí byl veliký — rovnal se počtu dětí manželských. Nedospělé děti čeledi vydržovali na statku zdarma. V horských oblastech země poskytovala zdroj výživy práce v lesích nebo salašnictví.

Politicky byly Korutany součástí Říše rakousko-uherské. Germanizace ve školství, v úřadech a ve veřejném životě postupovala stále bezohledněji. Slovinsky se

¹³⁾ Všechny informace o Jeleníku přejímám z dopisů Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové a Bronislavě Herbenové. O příčinách prodeje velkostatku nás blíže seznamuje tento pasus z dopisu Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové (30. července 1893): „Na jaře jsem měla zase mnoho trápení s nájemcovými požadavky, a proto, a ještě více pro příčinu, že jsme měli 9000 zl. dluhů, jichž tíž jsem nikdy neznala, jsme H.[irschenau] prodali. Než by to bylo vyplaceno, trvalo by to řadu let, zvláště když chtěl nájemce každou chvíli nějakou opravu.“

¹⁴⁾ Srov. dopis Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové z Hirschenau 21. července 1892.

¹⁵⁾ Tamtéž.

mluvilo jenom na vesnicích, zejména odlehlých, nebo v horských samotách. Ve školách učily se děti německy; v kostelích však zněla při kázání většinou ještě slovinština.

Bránit se germanizačnímu tlaku nebylo snadné. Slovinští vlastenci usilovali utvrzovat lid v národní hrdosti. Zakládali slovinské školy, zřizovali při nich dívčí internáty, otevírali drobné peněžní ústavy slovinské, rozšiřovali slovinské knihy a časopisy, sdružovali se ve čtenářských spolcích atd. Jako nadšený obránce a buditel slovinského lidu proslul farář v St. Rupertu u Velikovce Frano Treiber. Ve Velikovci byla národní škola slovinská udržována za těžkých obětí Slovinské Matice školské (Cyrilometodějské družby).¹⁶⁾ Leč valící se moře germanizace hrozilo stále bezprostředněji. Gabriela Preissová bytostně prožívala tento těžký zápas a přikládala ruku k dílu všude, kde se dalo. Cestu k odstranění germanizace představovala si však idealisticky: doporučovala, aby bohatí Slovinci zakoupili klíčová místa v Korutanech nebo v Kraňsku (např. kolem Bledského jezera) a nedopustili jejich poněmčení.¹⁷⁾ Preissová se bila o každou slovinskou duši; posilovala u Slovinců národní sebevědomí. Ač věřící katolička, odmítla dát pokřtít svoji dceru Gabrielu, nebude-li její křestní list vydán slovinsky. Tiskopisy na farách byly totiž (stejně jako náhrobní nápisy na hřbitovech) jenom německé. Nakonec musil dát k vystavení slovinského křestního listu souhlas sám biskup.¹⁸⁾ Preissová intervenovala za slovinskou školu ve vídeňském ministerstvu vyučování a u ministra krajana Rezka.¹⁹⁾

Žel, všechno úsilí slovinských vlastenců i samotné Gabriely Preissové ukázalo se marným. Při plebiscitu r. 1920 byl kraj poměrem 54 % ku 46 % hlasů ponechán Rakousku. Tím byla konečná germanizace korutanských Slovinců zpečetěna. Smluvní závazek rakouské vlády, že nedopustí národnostní útlak, zůstal jenom na papíře.

Kouzelný kraj a korutanský lid Gabrielu Preissovou velmi zaujal. Procházela vesnicemi a městečky, bedlivě si všímala života i přírody. V Jeleníku hostila Preissová o prázdninách r. 1892 své přátele — pobývala zde mimo jiné paní Karla Neureutterová, divadelní kritik Josef Kuffner a ruský universitní profesor Eugen Petuchov. Do Korutan se Preissová opětovně vracela, i když byl už statek Jeleník prodán. V letech 1899—1901 bydlívala v Mostiči (Brückl) u Launsdorfu, protože toto místo leželo na dráze.

¹⁶⁾ Srovnej o tom článek *Obrázky ze slovinské domoviny*, který uveřejnila Gabriela Preissová v Kalendáři paní a dívek českých r. 1906 pod šifrou M. T.

¹⁷⁾ Gabriela Preissová o tom píše profesoru F. X. Prusíkovi 25. srpna 1901: „To je nejpádnejší misie naší věci — zakoupit se na ohrožených místech. Já se divím, že to Slovincům už dávno nenapadlo, mají jednoho miliónáře vlastence mezi sebou (myslím, že je v Terstu), pročpak nezakoupí si několik pozemků kolem rajského toho jezera, což všechny naše skvosty nám musí vyrvat Němci?“ (Dopis je uložen v Literárním archivu Národního muzea v Praze.)

¹⁸⁾ O tom JUDr. Richard Preis, *Drobnosti ze života Gabriely Preissové*. Rukopis.

¹⁹⁾ Gabriela Preissová na to vzpomíná v článku *Vzpomínka z Korutan* (Venkov 14. listopadu 1920).

Hluboké zážitky z Korutan donutily Gabrielu Preissovou, aby je zpracovala literárně. Až do první světové války tvořila povídky s korutanskou tematikou. Tato země se stala po Moravském Slovensku spisovatelčiným nejhlubším inspiračním zdrojem.

3. Cesta do Lvova a na Rus

Z Oslavan vykonala Gabriela Preissová dvě velké cesty — do Lvova a do Ruska.

Halič poznala Preissová už v r. 1891. Víc nežli života v městech všimala si tehdy polských vesnic.²⁰⁾

K cestě do Lvova došlo na pozvání polských spisovatelů. Roku 1894 pořádala se tam zemská výstava, na níž byly exponáty nejen průmyslové, nýbrž i z historie Lvova, z umění a národopisu. Při té příležitosti uskutečnil se také sjezd Kola literackiego polskiego. Preissová si přála, aby s ní jela Marie Červinková-Riegrová; také na Annu Lauermannovou (Felixe Tévera) myslila. Když se v dopise přimlouvala, aby Marie Červinková-Riegrová jela do Lvova, zdůraznila Preissová politický význam této cesty. Zřejmě měla na mysli tehdejší rozčarování u nás nad jednáním Poláků, kteří soustavně hlasovali v parlamentě proti slovanskému bloku: „...politické poměry na stezce z Čech do Polska jsou ovšem žalné — ale my ženy a my spisovatelé chováme přese všechno ještě v prsou kus takové víry a ideálu, které se vždy derou přes tu mlhu“, napsala tehdy.²¹⁾ Preissová předpokládala účast Fr. A. Šuberta na sjezdu polských spisovatelů.²²⁾ Přála si, aby na sjezd odjel také Václav Kosmák, Svetozár Hurban Vajanský, P. O. Hviezdoslav, Vilém Mrštík a Vlasta Pittnerová.²³⁾ Posléze se sjezdu polských spisovatelů, který se konal v druhé polovině července 1894, zúčastnili Gabriela Preissová, Jaroslav Vrchlický, Fr. A. Šubert a překladatel Edvard Jelínek.

Zájezd českých spisovatelů do Lvova měl velký úspěch. Fr. A. Šubert vylíčil své zážitky takto: „Přijal jsem tedy rád došlé mne k obojím příležitostem [k výstavě i ke sjezdu spisovatelů, A. Z.] pozvání a vybral se tam ve společnosti Edvarda Jelínka, paní Gabriely Preissové a Jaroslava Vrchlického, jemuž se tam dostalo oslavy neobyčejně hlučné a upřímné, a tím i nám ostatním radostné. Došlo k ní nejprve při vstupu básníkovu do síně, ve které se děly přednášky. Nemenší holdy

²⁰⁾ Gabriela Preissová o tom píše polské překladatelce z češtiny Marii Wyslouchové 2. ledna 1893. (Dopisy Preissové této adresátce jsou uloženy v archivu Zakładu im. Ossolińskich ve Wroclavi; jejich opis mi laskavě odevzdal Mgr. Edward Madany z Varšavy.)

²¹⁾ Gabriela Preissová v dopise Marii Červinkové-Riegrové ze 6. července 1894.

²²⁾ Fr. A. Šubert sdělil Gabriele Preissové v dopise z 27. června 1894, že ještě neví, zdali do Lvova pojedje. Připomněl však: „Bylo by to hezké, kdybyste tam jela také a kdybychom mohli kus cesty konat společně. Užil bych trochu více toho Vašeho milého žvatlání a Vaší blízkosti.“ (Dopis je uložen v archivu JUDr. Dimitrije Preisse.)

²³⁾ Píše o tom Marii Wyslouchové 30. června 1894.

byly Jaroslavu Vrchlickému přinášeny na rautě Kola literackiego a na soaré u předsedy výstavy Adama knížete Sapiehy. Že dáma spisovatelka paní Gabriela Preissová byla zahrnuta pozorností polské dvornosti a smyslu Polákův pro význam literární a že Edvard Jelínek stěží se ubránil udušení v náručích zbožňujících jej Poláků, netřeba mně dokládati.“²⁴⁾

V Preissově posílil zájezd city slovanského bratrství. Dovolil jí také osobně poznat ukrajinského spisovatele Ivana Franka. S překladatelkou Marií Wyslouchowou si vzácně rozuměly.

Roku 1896 navštívila Gabriela Preissová Moskvu a Nižní Novgorod. Průvodkyní na cestě jí byla paní Žáková, manželka Jindřicha Henryka Žáka, učitele na průmyslové škole ve Lvově.²⁵⁾

Tímto zájezdem realizovala Preissová svůj dávný sen poznat ruskou říši a její lid. Lásku k Rusku nosila v srdci už od mládí. V Hořoníně se učila soukromě ruskému jazyku. V domácnosti zaměstnávala ruskou vychovatelku. Někdy r. 1888 seznámila se Preissová v lázních Sadská prostřednictvím své půvabné přítelkyně Karly Lüftnerové, choti lékaře z Prahy, s universitním profesorem slavistiky v Dorpatu (Jurjevě) a později v Petrohradě Jevgenijem Vjačeslavovičem Petuchovem. Ruský profesor navštívil Preissovy v Hořoníně, v Oslavanech, zúčastnil se r. 1895 Národopisné výstavy československé v Praze, provázela Preissovy na cestě do Paříže a dlel u nich návštěvou také v Korutanech. S Petuchovem si Preissová po třicet let dopisovala. Od něho dostala také darem sbírku ruských klasiků.

Preissová milovala ruské spisovatele. V prvních dobách svého manželství s radostí četla román L. N. Tolstého *Anna Karenina*.²⁶⁾ Později si oblíbila zejména díla F. M. Dostojevského. Podle Miti z *Bratří Karamazovových* dala svému druhorozenému synovi jméno Dimitrij. V letech devadesátých a na počátku 20. století obeznámila se Preissová hlouběji s dílem L. N. Tolstého a především také A. P. Čechova, který jí byl jako umělec značně blízký. Četla také stať Jerzyho Kennana *Syberia* o vězeních na Sibiři a povídku Ukrajince Ivana Franka *Na dně*, v níž se líčí žalář haličský. Četba jí doslova otrásla, takže si umínila, že se jednou podívá na Sibiř, aby „sezнала pravdu na vlastní oči.“²⁷⁾

Profesor Petuchov dal Preissově do Moskvy a do Nižního Novgorodu doporučení. Psal také svým známým — profesorovi Sokolovu a Jaticinovi, takže Preissová měla všude spolehlivé průvodce.²⁸⁾

²⁴⁾ *Moje divadelní toulky*, sv. I, Praha 1902, str. 138.

²⁵⁾ Gabriela Preissová o tom píše v dopise Ludmile Franzové 3. června 1896.

²⁶⁾ O svém vztahu k dílu L. N. Tolstého píše Preissová v dopise někomu z rodiny Mrštíků (patrně Vilémovi). Dopis jsem už citoval v kapitole pojednávající o *Její pastorkyni*.

²⁷⁾ Gabriela Preissová Marii Wyslouchowé v dopise 4. března 1893.

²⁸⁾ O tom píše Gabriela Preissová v dopise Ludmile Franzové z 3. června 1896.

Takto připravena vypravila se Gabriela Preissová na Rus. Svoji devítidenní cestu (pobyt v Nižním Novgorodě nepočítajíc) popsala v *Obrázcích z ruské pouti*.²⁹⁾ Je to mozaika drobnějších pozorování, která neztrácí půvab ani dnes.

První části této prózy (Bubáci) dala Preissová zřetelně obranný charakter. Dříve než jela do Ruska, strašili ji totiž doma, že v Rusku vládne na každém kroku úplatkářství a že tam existují v podzemí hladomorny. Preissová, jak zdůrazňuje, se s něčím takovým nesetkala, naopak viděla, že ruský úředník na celnici odmítl pokus cestujícího dát úplatek. Preissovou dojal případ staré ženy, která chtěla jít do Čenstochové modlit se za syna, sloužícího u hulánů. Ale neuspěla. Tuto skupinu žandarmi nepustili, protože „převoditel“ neměl v pořádku pasy.

Druhá část siluet zobrazuje lidi na cestě vlakem do Moskvy. Důstojník vyprovází svoji manželku. Bývala kdysi guvernankou a on si ji vzal z lásky. Nyní odjíždí mladá žena k matce do Kazaně rodit. Jiná dvojice (krásná veselá paní a její manžel) se vypravováním jen mihne. Větší pozornost spisovatelky na sebe upoutal starší pán, který vloni navštívil v Praze Národopisnou výstavu československou a který chválí české ženy, jak dovedou být proti ruským ženám skromné. Zamíloval si českou zemi, kde se na každém kroku setkával s projevy sympatií k Rusku. Pokud slyšel v Čechách hlasy, že Rusko pro Čechy málo dělá, brání starý pán svoji zemi — je prý příliš zaostalá, než aby mohla pomáhat pokročilejším Čechům. Ironickou, pro tehdejší carské Rusko příznačnou pointu dodává cestě vlakem seznámení Gabriely Preissové s ruským „podkonduktérem“, který ji pokládal za statkářku a ucházel se u ní o místo. Spisovatelka ho vyvedla z omylu, ale nabídla se, že by mu našla místo hospodářského dozorce u jednoho svého známého v ruském Polsku. Když si Preissová poznamenávala žadatelovu adresu, ten z obavy, že dobromyslná paní je policejní agentkou, rychle zmizel.

Středem celé reportáže o moskevské pouti je třetí část. Autorka zde především vypoortrétovala ruského izvoščika, který oddaně přilnul ke dvěma dámám, zvláště když mu zaplatily víc, nežli si žádal. Izvoščik pomůže českým návštěvnicím poznat pozoruhodnosti Moskvy. Preissová se dívá kolem sebe kriticky. Povšimne si, že u kostela Vasila Blaženého sedí mnoho zbědovaných žebráků. Na výstavě prací ruských žen ocení sice spisovatelka zajímavost exponátů, ale dá jinak přednost ručním pracím našich žen. Velmi zevrubně si Preissová prohlédla Tretjakovskou galerii. Zvláště silně ji zaujaly obrazy Repinovy, například *Cesta na Sibiř* nebo *Car Ivan Hrozný a syn Alexej*. Neušel jí rovněž obraz V. V. Pukireva *Nerovný sňatek*. Pravdivostí těchto obrazů byla Preissová doslova zdrcena. Podotýká: „Posléze odcházejíce věděly jsme, že jsme jakživly neviděly obrazárny živým uměním tak uchvacující a drobné srdce lidské tak krušící.“

Otrěsné zážitky přinesla Preissové návštěva dvou ruských vesnic. Stěžuje si na špinu tamních obydlí, ale hlavně na bídu lidí. Cizincovi zde nabízejí chléb

²⁹⁾ Poprvé v Osvětě 1896; knižně v *Orosených pavučinách* (r. 1902). Ve Spisech sebraných (XVII) nesou tyto črty název *Siluety z poutí do Moskvy*.

neuvěřitelně černý a těžký, ale pro vlastní děti ho dostatek nemají. Pole jsou špatně obdělána, takže úroda nemůže být valná.

Preissová také viděla korunovační průvod cara Nikolaje II. Líčí nepřehledné davy lidí, očekávající, že pojedje carevna. Když se pak vladařka v kočáře kolem sotva mihne, je statkářka Duňa celá bez sebe, že spatřila „imperatricu“. Preissová k tomu ironicky podotýká, že statkářka nemohla nic vidět: „... a potom že není na Rusku blouznivých vidin a ideálů!“

Zířejšího „podílení“ na Ohodyňském poli se Preissová naštěstí nezúčastnila. Zahynulo totiž při něm několik tisíc lidí. Spisovatelka ujížděla do Nižního Novgorodu „na nedokončenou výstavu“, tj. na tradiční všeruský trh. O pobytu v Nižním Novgorodě nenalzáme, žel, ani v dopisech ani v článkách Preissové žádných zpráv.

Cesta na Rus přinesla Gabriele Preissové několikery užitek. Dovolila velké Slovance, aby vlastní zkušeností zkonfrontovala dosavadní vědomosti a představy o Rusku. Ke oti Preissové třeba říci, že měla otevřené oči a že jí láska k veliké zemi nezastřela pohled na život širokých vrstev lidu, který byl ubohý. Uměla se dívat pravdě do očí a být k nedostatkům kritická. Dovedla napsat tato slova: „Od Varšavy až po Moskvu zdála se mi být jediná neúrodná anebo alespoň zanedbaná poušť — a ruské vesnice volají bídou, to je má jediná hořká vzpomínka, ten kontrast asiatské ohromující nádhery — sestavené přece jen z potu a krupějí krve těch daleko bídnějších, než jsou naši dráteníci anebo vůbec obyvatelé nejchudších našich krajů.“³⁰⁾ Na druhé straně třeba však říci, že se v Preissové cestou na Rus láska k ruskému lidu ještě posílila. Humanistka, která se po letech tak srdnatě zastala ruských zajatců, zocelila se už na pouti do Ruska r. 1896. Ještě téhož roku umiňovala si Preissová, že za několik let pojedje do Ruska znovu — s Ríšou.³¹⁾

4. V Praze

Málo kulturní prostředí v Oslavanech a starost o vzdělání dětí — Preissová těžko snášela odloučení od Ríši, který z gymnasia v Brně přešel na Akademické gymnasium v Praze — přiměly spisovatelku, aby pomýšlela na odchod celé rodiny do Prahy. Od 1. srpna 1895 najala Preissová v Praze byt. Přestěhování rodiny plánovala na leden příštího roku, kdy měl její manžel získat po čtyřicetileté službě u barona Carla Stummera penzi. Ale situace s přechodem Preissové do výslužby se změnila usnesením majitelů cukrovaru. Ti se rozhodli, že věnují k oslavě padesátého výročí císařova panování ze shromážděných dividend půl miliónu zlatých

³⁰⁾ Gabriela Preissová v dopise Ludmile Fraňzové 3. června 1896.

³¹⁾ Tamtéž.

do penzijního fondu a že tak dosavadním jeho členům zvýší penzi o 20 procent. Preiss tedy do penze ještě neodešel. Jeho manželka pobývala část roku v Praze a část v Oslavanech. Na konci roku 1897 měl však Preiss penzi už zajištěnu a v Oslavanech jen dosluhoval. Do Prahy se Preissovi přestěhovali v roce 1898.

V Praze ocitla se Gabriela Preissová uprostřed velké společnosti, v prostředí významných politiků a umělců. Okruh jejích přátel a známých se časem podivuhodně rozšiřoval. Ze starých přátel tu byli: vdova po Vojtěchu Náprstkovi Josefa, profesor architektury Josef Fanta a jeho choť Julie, dávná důvěrná přítelkyně Preissové, veselá besednice a bystrá organizátorka literárního salónu Anna Lauermannová, manželé Herbenovi, malířka Zdenka Braunerová, Eliška Krásnohorská, Renáta Tyršová, manželé Josef a Zdeňka Hlávkovi, dále Julius Zeyer, dekadentní básník a kritik Jiří Karásek ze Lvovic, novoromantička Růžena Jesenská, kritik Miloš Marten, spisovatel „velkoměstských“ románů Václav Hladík, básník Jaromír Borecký, jehož přiměla hostitelka k překládání poezie Frana Prešerna,³²⁾ básník a propagátor znalostí o Slovanstvu Jan Rokyta, básník a překladatel z polštiny František Kvapil, prozaička Teréza Nováková, z politiků zestárlý dr. Fr. L. Rieger, dr. Albín Bráf a mnoho jiných. Mezi své přátele mohla Preissová počítat i hudebního skladatele Antonína Dvořáka. Při občasných návštěvách Prahy zavítal k Preissové také Vilém Mrštík nebo Božena Viková-Kunětická. I slavná zpěvačka Ema Destinová se řadila do kruhu přátel Gabriely Preissové a na svých cestách do ciziny vozívala s sebou její knihy. Občas přicházeli herci — Jaroslav Hurt, Marie Hübnerová aj.

Preissová proslula uměním sdružovat okolo sebe lidi. Byla vynikající hostitelkou; vždy milá a duchaplná, měla i v těžkých dobách připravenou pro hosta, třebaš byl málo významný, vlídnou pozornost. Ale čím především přitahovala, bylo kouzlo porozumění pro každého návštěvníka. Znameníť psycholožka vždycky věděla, jak pomáhat s nejvyšším taktem. A pomáhala často, radou i skutkem.³³⁾

Byť Gabriely Preissové shromažďoval zejména mladé básníky, umělce a překladatele. K Preissové chodíval básník Otakar Theer, do kruhu jejích ctitelek zařadila se Helena Malířová a později též její sestra Růžena Nasková, srdečnou pohostinnost a všestrannou pomoc našli zde filosofové Inocenc Arnošt Bláha, Albert Pražák, ale především dva potomní švagři — básník Adolf Racek a překladatel Josef Gottwald. Za všechny tyto mladé literáty a umělce poděkoval spisovatelce Karel Toman, když jí blahopřál k sedmdesátce. Napsal mimo jiné: „Teprve nedávno jsem Vám byl představen, ale věděl jsem o Vás už dávno ze svého mládí více, než říkaly Vaše knihy. Býval mi kamarádem nebožtík Adolf Gottwald, a ten vytrvalý obhroublý bohém dojatě mluvit o dobré paní Preissové.

³²⁾ Srovnej dopis Jaromíra Boreckého Gabriele Preissové z 20. března 1942 (je uložen v archívu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze).

³³⁾ Srov. o tom například v článku dr. Dagmar Bílé *Gabriela Preissová — čtenářka lidské duše* (Československá žena, březen 1946).

Moji vrstevníci Vám měli zač být vděční, byla jste patronkou mnohých v jejich začátkách. A ze solidarity mládí, také já, třeba neznámý, vzhlížel jsem k Vám s úctou.“³⁴⁾

Domácnost okouzlující spisovatelky vyhledávali často Slovinci — profesor Matija Murko, Ivan Hribar, s nímž se znala od zájezdu do Lublaně, překladatel *Korutanských povídek* Ivan Lah aj. Slovinským mladíkům, které zvala na studia do Prahy, Preissová radila a pomáhala, takže v ní viděli svoji nehonoranou konzulku. Pro slovinské školy v Korutanech pořádala Preissová peněžité i věcné sbírky; organizovala také šití prádla pro tamní děti.³⁵⁾

V Praze zúčastnila se Preissová v letech devadesátých také společenského života. Rostoucí síla českého měšťanstva projevovala se na reprezentačních plesích. Na jednom z nich setkala se Preissová s manželkou místodržitele hraběte Coudenhove. Když tato dáma spisovatelce řekla, že si ráda od ní něco přečte, co bude napsáno německy, Preissová hrdě odpověděla, že počká, až se hraběnka naučí česky.³⁶⁾

Velmi horlivě zúčastňovala se Preissová práce při organizování matičních bazarů. Jeden z nich uspořádala k vánocům r. 1898 spolu s Růženou Svobodovou. Pro akademii k této příležitosti napsala aktovku *Jarní píseň*.³⁷⁾ Při bazarech mívala Preissová také na starosti dcery spisovatelů. Přesvědčovala se, že muži berou k tanci raději dcery bohatých uzenářů nebo majitelů dolů nežli dcery spisovatelů. Tato zkušenost přivedla Gabrielu Preissovou k přesvědčení, že je třeba, aby příslušníci našeho národa neponechávali obchod a živnosti v rukou lidí nevzdělaných.³⁸⁾ Tento názor dosvědčuje, jak se Preissová v Praze stále více sžívala a nakonec přímo ztotožnila s buržoazním prostředím, v němž se tou dobou výlučně pohybovala.

Někdy r. 1904 založila Preissová v Praze na Františkově (dnes Smetanově) nábřeží spolu se svým nevlastním bratrem Stanislavem Váňou závod Starožitnosti a umělecké předměty. Obchod, který finančně podchytil Jan Nep. Preiss, byl veden na Váňovo jméno. Preissová se starala, aby v něm bylo dost vhodných mramorových a bronzových sošek, starožitného nábytku, porcelánu atp. Propagovala obchod mezi svými známými.³⁹⁾ Výnosem z něho chtěla také opatřit — při poměrně nevelké penzi manželově — lepší zaopatření svých dětí, z nichž Richard studoval práva, Dimitrij gymnasium a Ela hudební konzervatoř. Když po letech Preissová vzpomínala na tuto svoji životní epizodu, napsala, že starožitnický závod

³⁴⁾ Karel Toman Gabriele Preissově v dopise z 22. března 1932 (dopis je uložen v archívu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze).

³⁵⁾ Gabriela Preissová se o tom zmiňuje v dopise Ludmile Fránzové z 20. prosince 1898.

³⁶⁾ O tom JUDr. Richard Preiss, *Drobnosti ze života Gabriely Preissové*. Rukopis.

³⁷⁾ Preissová o tom píše v dopise Ludmile Fránzové 20. prosince 1898.

³⁸⁾ Srov. dopis Gabriely Preissově Boženě Jelínkové-Jiráskové z 9. května 1944 (dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

³⁹⁾ Srov. např. nedatovaný dopis panu ze Stanmíru v Praze (dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

„během tří let shromáždil slušné věno pro moji dceru a také umožnil mým dvěma hochům studentům prázdninové cesty do ciziny a že nemusili dávat hodiny“.⁴⁰⁾ Leč v kruhu svých přátel si Preissová častěji posteskla, že ji existenční zápas velmi brzdil v literární činnosti.

V letech 1903—1910 redigovala Gabriela Preissová *Kalendář paní a dívek českých*, který vydával nakladatel Jan Otto. Kalendář obsahoval menší prozaické práce, dramatické scény, básně i vzdělávací články (například z oblasti lékařské). Přinášel však také přehledný obraz hudebního života v uplynulém roce, medailóny významných žen (hereček, umělkyní, veřejných pracovnic atp.), referoval o ženském hnutí a jeho výsledcích v našich zemích, otiskoval nekrology významných lidí (například Antonína Dvořáka) atd.

Preissové se podařilo, zvláště v prvních letech, sdružit okolo Kalendáře poměrně velký počet přispěvatelů. Převažovaly sice ženy, ale tiskli zde také muži. V jednotě naplňovali stránky Kalendáře autoři mladí, takřka začínající, jako byli Helena Nosková-Malířová, Marie Majerová, Adolf Racek, Otakar Theer, Albert Pražák, Inocenc Arnošt Bláha, i spisovatelé starší — například Eliška Krásnohorská, Felix Téver, Fr. A. Šubert, Jan Rokyta, Marie Kalašová, Renáta Tyršová, Adolf Wenig, Božena Viková-Kunětická. Kalendář uveřejňoval také reprodukce malířských a sochařských děl. Často se tu objevovaly obrazy Heleny Emingerové, Zdenky Braunerové, Angela Zeyera, Beneše Knüpfera, Zdenky Kalašové aj. Ročenka se pokoušela seznámit čtenářky s dílem Josefa Mánesa, Václava Brožíka, Jaroslava Čermáka, Ludka Marolda, Albrechta Dürera a jiných umělců.

Sama Preissová otiskla v Kalendáři několik próz, ale také větší počet článků, podobizen hereček, vzpomínek apod. Aby se její jméno neobjevovalo v Kalendáři příliš často, užívala pseudonymu *Marie Turková* (někdy šifry M. T.), ojedinele též *Richard Klas*; některé články nepodepsala vůbec. Zapomenutí právem už podlehla fantastická próza *Črtomír* z doby bojů křesťanství s pohanstvím, nepravdivá črta ze starého Říma *Malá Paucia*, stejně jako naturalistická novela z francouzské Riviéry *Odervaný břeh* nebo suše vykombinovaná fantazie o oživlých figurkách *Co se dalo za bílé noci na krbu*, zřejmě vyvolaná zálibou Preissové v porcelánu, o jehož dějinách napsala také do Kalendáře pojednání. Podle záznamu v aktech Ústřední matice školské vznikl kalendářově tklivý a příkladem nabádatý příběh *Zasadila keřiček*. Daleko šťastnější jsou *Obrázky ze Slovinské domoviny*, na nichž poznáváme, že je psala podporovatelka probuzeneckého úsilí Slovinců a očarovaná navštěvovatelka jezera na Bledu. Pozoruhodné jsou dvě stati — *Nemáme kdy* (1903) a *Několik slov z rozhledů společenských* (1905). V prvním článku učí spisovatelka naše ženy, jak si rozvrhnout den, aby jim zbylo pokdy na čtení a pro všechno dobré i krásné. I v druhém článku zanechala Preissová

⁴⁰⁾ Gabriela Preissová o tom v připomenutém už dopise Boženě Jelinkové-Jirákové z 9. května 1944.

kus konfese, když vyzvala naše ženy, aby zdokonalily své umění hostitelské, aby byly k návštěvníkům taktní a duchaplné bez lacinosti.

Zvláštní oddíl příspěvků Gabriely Preissově v Kalendáři tvoří nekrology (např. Zdeňky Hlávkové, Hany Kvapilové, malířky Marie Dostálové), vroucí vzpomínka na Josefu Náprstkovou a medailóny hereček (například Marie Hübnerové, Ludmily Danzerové, chorvátské umělkyně, představitelky Evy z *Gazdiny roby* Marie markýzy Strozziové), které svědčí o tom, že Preissová s porozuměním sledovala hereckou tvorbu a že ji dovedla také plasticky evokovat.

Redigování *Kalendáře paní a dívek českých* vzdala se Preissová r. 1910, kdy jí začal Jan Otto vydávat *Spisy sebrané*. Redakci Kalendáře převzala po ní Růžena Jesenská.

5. V Pulji

Šikanování za první světové války

Na jaře roku 1908 zemřel v Praze po delší nemoci spisovatelčin manžel Jan Nepomuk Preiss, dožil se 70 let. Ještě téhož roku na podzim provdala se Preissová za plukovníka rakouské armády Adolfa Halbaertha. Její druhý manžel se narodil r. 1858 v Těšíně a pocházel z důstojnické rodiny. Domovskou příslušností náležel do Štýrského Hradce. Preissová ho znala z Hodonína, kde patřil, tehdy nadporučík, k jejím oblíbeným tanečnickům.⁴¹⁾ Jen chvilku štěstí chtěla ještě prožít! Ve svých 46 letech pocítovala totiž velmi doléhavě, jak život rychle míjí.

S manželem odjela Preissová do Pulje v Istrii; Halbaerth byl tam ustanoven místním velitelem. Bylo to postavení rázu administrativního; skutečným náčelníkem přístavu býval admirál. Každým rokem však dojížděla Preissová do Čech a navštěvovala Prahu.

V Pulji udržovala Preissová živé styky s tamější českou společností. A poznáhlou stávala se středem této společnosti.⁴²⁾ Její tehdejší působení je výrazně zachyceno v osvědčení, které vydala Česká obec v Pole. Práví se v něm: „Vaším (Gabriely Preissově, A. Z.) příchodem cítili jsme se bližší naší domovině; Vaše rozhovory vnášely nám teplo do duší. Bylo jen přirozeno, že s poznáváním Vaší osobnosti stoupl zájem o Vaše knihy... Byla to nezapomenutelná chvíle, když jste se jedenkrát večer v ‚Kaiserwaldu‘ rozpovídala o moravské Slovači a o korutanských Slovincích. Jak jsme Vám tehdy byli vděční!“⁴³⁾

⁴¹⁾ Gabriela Preissová o tom píše Bronislavě Herbenové v listě z 15. listopadu 1886.

⁴²⁾ Viz o tom dobrozdání, které o chování Adolfa Halbaertha v Pulji vystavil 26. května 1945 Ing. Emil Rynda, vrchní inženýr u válečného námořnictva v letech 1910–1913. (Dobrozdání je v archivu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.)

⁴³⁾ Osvědčení České obce v Pole je v archivu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.

Z Pulje mohla Preissová několikrát navštívit blízkou Itálii a francouzskou Riviéru.

Když r. 1914 vypukla první světová válka, stal se Halbaerth velitelem zajateckého tábora v Milovicích, kde bylo internováno mnoho Rusů. K tomuto pobytu víže se nejpohnutější úsek spisovatelčina života.

Preissová se všemožně snažila pomoci ruským zajatcům. Jako žena velitele měla do tábora volný přístup. Nejrozmanitějším způsobem starala se o zlepšení osudu zajatců. Ovlivnila manžela, aby nedovolil Rusy bít nebo jim spílat. Ve spolupráci se Slovincem universitním docentem Franem Jesenkem zorganizovala do tábora pašování zpráv, prádla, potravin a kuřiva. Zajatecké knihovně věnovala svoje výtisky ruských klasiků v originále; opatřila také klavír a noty. Neopominula žádnou příležitost, aby život ruských zajatců zpříjemnila. Zajela dokonce do Vídně, aby se přimluvila u kněžny Dietrichsteinové, rozené Rusky. Leč tam příliš nepochodila. Kněžna Preissovou sice mile uhostila, „ale záleželo jí pouze na tom, zda je u zajatců řádně postaráno o náboženský kultus. Na odpověď, že ano, řekla: „To je hlavní, jinak se nedá nic dělat.“⁴⁴⁾

Zajatci připravovali útěk. Asi sto ruských důstojníků se podkopalo pod táborem a tunelem z tábora uprchlo. Byli však pochyťáni. Na jaře r. 1915 se zdařil útěk hraběte Nikolaje Tolstého, příbuzného velkého spisovatele, prince Jažvila a knížete Vukotiče, příbuzného černohorského krále, jimž Preissová pomáhala a kteří se jí v noci útěku přišli poděkovat. Někteří z uprchlíků byli se dožadovat pomoci u Jana Herbena v redakci Času.⁴⁵⁾

Situace v táboře se vyostřila, když ruští zajatci oslavovali pád Přemyšlu. Tehdy jeden z nemocných vyběhl v horečce ven, oháněl se pohrabáčem a byl maďarskými hlídkami ubodán k smrti.⁴⁶⁾ Tato událost Preissovou velice rozhořčila. Vyslovila svoje opovržení k rakouské armádě před nadporučíkem dr. Franem Jesenkem a nadporučíkem Ottou Janeschem, operním zpěvákem z Lublaně. Janesch, slovinský renegát, Preissovou i Jesenka udal. Uvedl, že Preissová ovlivňuje svého manžela ve prospěch Rusů a že je spolu s dr. Jesenkem srozuměna s nepřáteli. Chtěje doložit své tvrzení, napsal Janesch, že spisovatelka poslala ruským důstojníkům klavír, ve kterém byly nějaké spisy (ukázalo se, že to byly noty skladeb Smetanových a Dvořákových), že ruským vojákům podstrkuje prádlo a že strávila zároveň s dr. Jesenkem u Rusů Štědrý večer. Mimoto se v udání líčila scéna, jak Preissová před Jesenkem a Janeschem odsoudila vojenskou hlídku, která ubodala nemocného Rusa, a jak přitom užila slov „skandál“ a „ubozí Rusové“.⁴⁷⁾

⁴⁴⁾ JUDr. Richard Preiss, *Drobnosti ze života Gabriely Preissové*. Rukopis.

⁴⁵⁾ Jan Herben o tom píše v *Knize vzpomínek (Válečný deník 1915)*, str. 481 n.

⁴⁶⁾ Píše o tom Věra Preissová v článku *Gabriela Preissová a její vztahy k Rusku*, (Vítkovsko, srpen 1960).

⁴⁷⁾ O tom píše Quido Maria Vyskočil v článku *Jak byla zatčena pí Gabriela Preissová (Nový Večerník 19. dubna 1927)*; článek obsahuje vypravování semilského advokáta JUDr. Jindřicha Patky, který byl v případě Gabriely Preissové vojenským vyšetřujícím soudcem.

Plukovník Adolf Halbaerth byl z trestu přeložen do Šamorína na Žitném ostrově. Jesenka obvinila vojenská prokuratura z velezrady a Preissovou ze zločinu pobuřování, který se trestal pětiletým vězením. Na spisovatelku byl uvalen policejní dozor. Měla štěstí, že vyšetřováním jejího případu byl pověřen český vlastenec, někdejší koncipient Antala Staška auditor JUDr. Jindřich Patka. Byli vyslechnuti Rusové, kteří ovšem nic neprozradili, Halbaerth i Jesenko.

Dr. Patka vedl vyšetřování tak, aby obžalovaným neublížil a aby obžaloba byla zastavena pro nedostatek důkazů. Jednoho večera přijel do Prahy se zapisovatelem. Na nádraží mu hlásil dr. Klíma z policejního ředitelství, že Preissová je v Národním divadle a že ji dá předvést. Dr. Patka to odmítl a prohlásil, že na Preissovou počká před jejím bytem na Malé Straně. Mezitím auditor upozornil spisovatelčina syna Dimitrije. Pak byla provedena bezvýsledná prohlídka bytu a došlo k výslechu. Charakteristické pro Preissovou bylo, že při výslechu nic nepopřela; naopak pronášela svoji obhajobu tak, že vlastně Rakousko-Uhersko znovu obžalovávala. Naštěstí zapisovatel neuměl česky, takže vlastenecky smýšlející auditor dal do protokolu, co chtěl. Máme dochováno svědectví samého dr. Patky. O chování Preissově napsal toto: „Poznal jsem v Gabriele Preissově českou revolucionářku, poznal jsem upřímnou českou duši, dobrou matku, která s pýchou chlubila se mi svými syny...“⁴⁸⁾

Ze zatčení Gabriely Preissově nakonec sešlo. Ale teprve za rok nato (3. dubna 1916) bylo trestní řízení zastaveno. Během těchto těžkých měsíců prožila spisovatelka mnoho bezesných nocí.⁴⁹⁾ Nicméně hoře ji nezlomilo. Naopak, ještě víc vyhrotilo její odpor k brutálnímu režimu Rakousko-Uherska. Preissová mezi prvními podepsala r. 1917 Manifest českých spisovatelů, který koncipoval Alois Jirásek, a neohroženě vystupovala i za svého pobytu na Slovensku. Za jedné návštěvy v Nitře, kde shledala těžký národnostní útlak Slováků, byla málem zatčena.⁵⁰⁾

Když bylo soudní řízení zastaveno, zdálo se Gabriele Preissově, jako by jí někdo znovu daroval život. V té době se celým srdcem upjala k myšlence zahrad. V dopise A. M. Tilschové podávala mladší družce tuto radu: „Teď budu hledat největší potěšení svého života v zahradách a z té duše Vám přeju, abyste tuto nejčistší a neklamnou radost života v nich našla také Vy.“⁵¹⁾ Snaha po vysazování zahrad nebyla u Preissově nová. Prakticky ji realizovala už r. 1902, když

Gabriela Preissová o svém vyšetřování píše v dopise A. M. Tilschové ze 6. dubna 1916 (dopis je uložen v Literárním archivu Národního muzea v Praze).

⁴⁸⁾ Srov. článek JUDr. Jindřicha Patky *Vzpomínka na naši Gabrielu Preissovou* (přetiskla ho Věra Preissová ve Vítkovsku, srpen 1960).

⁴⁹⁾ Gabriela Preissová o tom píše v dopise A. M. Tilschové ze 6. dubna 1916.

⁵⁰⁾ Gabriela Preissová, *Nitra, Milá Nitra* (Zlatá Praha 1919, č. 7–10; r. 1920 byl text natočen na gramofonovou desku, kterou vydala Česká akademie věd a umění).

⁵¹⁾ Dopis Gabriely Preissově A. M. Tilschové z 6. dubna 1916.

v Jevanech postavila rodinnou vilu⁵²⁾ a zasadila v zahradě při ní na sto stromků. Utěšovala se: „... když po čtyřiceti letech některý stáříím zajde — vysadí jej v řadě zase někdo za mne a v tom bude jistá moje nesmrtelnost — v té každým rokem se opakující zeleni, květech a ovoci, pro broučky, motýly, ptactvo i lidi.“⁵³⁾

Koncem roku 1917 připsala Preissová dr. Franu Jesenkovi knihu *Zahrady*. Ve věnování zdůraznila svoji víru ve věčné zahrady a připamatovala mu, jak v ní tuto filosofii posílil a rozvinul: „Prošli jsme spolu, můj příteli, v roce 1915—16 kus hořké, nekonečně se táhnoucí cesty. Vás usiloval srazit denunciací Váš nedávný kamarád, mne můj nedávný host, a když jsme se v té lidské zkoušce ohlíželi po posile dávných přátel, zalila je zrovna v tu úzkostlivou chvíli neproniknutelná mlha ... Tu jsem se Vás zeptala, v co ještě můžeme zítra věřit? ‚Nám patří zahrady celého světa — a slunce,‘ zněla Vaše odpověď a rozhovořil jste se o pšeničném klase, který chcete zdokonalit. Později ve volnějším dechu vyprávěl jste mi s nadšením o zahradách, které dovedou nejspíše všechno přetrvat. Připadalo Vám, že jich v úrodných Čechách málo vidíte, že leckde nechávají vnuci dědovu štěpnici dosýchat, kdežto ve Vašem slovinském domově zvláště ženy vidí v zahradách svůj hezčí svět ...“⁵⁴⁾

Myšlenka opatrovat aleje, sady a zahrady udržovala za válečné vřavy a později v Gabriele Preissové víru, že jsou hodnoty, které člověka přechkávají, třebaš jejich původce je už mrtev.⁵⁵⁾

⁵²⁾ Když se po několika letech dostala do vily v Jevanech houba, prodala ji Preissová a vystavěla vilu v Louňovicích.

⁵³⁾ Gabriela Preissová Ludmile Franzové v dopise z 27. prosince 1912.

⁵⁴⁾ Gabriela Preissová, *Zahrady*, Praha 1918.

⁵⁵⁾ Dr. Fran Jesenko, universitní profesor v Lublani, zahynul tragicky 19. července 1932 při exkurzi se studenty botaniky pádem ze srážného úbočí Triglavu. Srov. vzpomínku Gabriely Preissové *Nám patří zahrady celého světa* (Národní politika 5. srpna 1932).

1. Práce Gabriely Preissové z let 1890—1918 v kontextu české literatury

Devadesátá léta minulého století jsou obdobím postupného přechodu Rakousko-Uherska a českých zemí do stadia monopolistického kapitalismu. Ukončené teritoriální rozdělení světa mezi imperialistické velmoci vedlo v prvních dvou desetiletích 20. století k mezinárodním konfliktům, válkám a k agresivním anexím cizího území (rusko-japonská válka r. 1904, spory Francie a Německa o Maroko r. 1905 a 1911, anexe Bosny a Hercegoviny Rakouskem r. 1908, válka italsko-turecká r. 1911—1912, balkánské války r. 1912—1913 a konečně první světová válka v letech 1914—1918).

V Rakousko-Uhersku nebyla ještě na přelomu století a do první světové války dořešena buržoazně demokratická revoluce, především národnostní a agrární otázka. V této monarchii žily zbytky feudalismu, silnou moc měli císař, šlechta, velkostatkáři, katolická hierarchie a německá byrokracie.

V českých zemích vyhrcoval se dějinný protiklad mezi buržoazií a silicím proletariátem, který pádně vystoupil 1. máje 1890 a jehož strana — sociální demokracie — početně rostla.

Přůběhem devadesátých let sílily rozepře v táboře buržoazie i rozpory mezi buržoazií a demokratickým hnutím. Staročeši odhalili v připravovaných punktacích svoje zrazování národně osvobozenké boje a r. 1891 je lid smetl z politické arény. Mladočeši získali na čas půdu bojem proti šlechtě i církvi a svými požadavky občanské svobody. Ale r. 1893 ukázali tito „radikálové“ svoji pravou tvář, když se zřekli protirakousky orientované Omladiny. Demokratické hnutí, které se rozcházelo s buržoazií, nemělo politickou základnu; sociální demokracie se pro svoji ideologickou slabost nemohla stát opravdovým vůdcem lidových mas. Neschopnosti řešit národnostní otázku a národní vlačností Druhé internacionály využila česká buržoazie k založení strany národně socialistické (1897).

V letech devadesátých usilovala nabýt vlivu na demokratické hnutí i na činnost sociální demokracie skupina „realistů“ vedená T. G. Masarykem, který si získal jistou důvěru pokrokových lidí svým vystoupením proti antisemitismu a v boji proti rukopisným podvrhům. Kritikou marxismu v *Sociální otázce* (1898) podporoval Masaryk revizionistické tendence pravicových vůdců sociální demokracie.

Oportunismus sociální demokracie hnal zklamané příslušníky mládeže, inteligence i dělnictva k anarchismu, který byl v podstatě maloměšťáckou ideologií, hlásající negaci státu a osvobození jednotlivce, nikoli celé třídy. Dlouhým vývojem od individualistického anarchismu přes anarchismus komunistický došli nejpokrokovější spisovatelé a intelektuálové (St. K. Neumann, B. Vrbenský, L. Landová-Štychová) posléze k marxismu-leninismu.

Mocně rozbouřila hladinu našeho života ruská revoluce r. 1905. Její ohlas nalézáme v díle všech významných autorů té doby (Sv. Čecha, A. Sovy, J. Mahena atd.). Jasnou cestu k osvobození ukázala však naší dělnické třídě až Velká říjnová socialistická revoluce.

Pokroková literatura devadesátých let a před první světovou válkou stála v podstatě přede dvěma úkoly: být mluvčím lidových sil, zápasících za demokratickou revoluci; pravdivě zobrazovat marasmus měšťácké společnosti a tím pranýřovat sociální a národnostní nespravedlnost.

Roku 1895 vydali mladí spisovatelé manifest České moderny. Koncipoval ho J. S. Machar a významně se na něm podílel F. X. Šalda. Manifest spojoval umění se životem, kritizoval fražérství a pseudovlastenectví mladočechů, odsuzoval vykořisťování pracujících, proklamoval rovnoprávnost žen a právo na svobodnou kritiku. Při všech svých pokrokových rysech byl však manifest názorově ne zcela ujasněný a nedůsledný; umění i cestu k osvobození člověka chápal individualisticky. Česká moderna spojovala v sobě zjevy velmi disparátní (F. X. Šalda, J. S. Machar, V. Mrštík, A. Sova, O. Březina, Fr. Soukup aj.), takže se brzy rozpadla.

Literatura a umění od let devadesátých člení se zřetelně na proud pokrokový a reakční. Přitom nutno mít na paměti, že dělící čára mezi oběma proudy prochází leckdy uprostřed té či oné osobnosti.

Výraznými úpadkovými rysy v literatuře byly krajní individualismus, aristokratické pózy a kosmopolitismus. Regresivní díla odvracela pozornost čtenářů od národně osvobozovacího zápasu, zamlčovala a zastírala třídní boj různými maloměšťáckými ideologiemi, posilovala iracionalistické tendence (silně je zdůraznila především teorie symbolismu) a unikala do vybájených dob a světů (hlavně novoromantikové). Naturalisté vysvětlovali lidské jednání jen biologicky a ukazovali člověka jako produkt prostředí; také tím, že zobrazovali sociálně netypické jevy, komolili pravdu o skutečnosti. Propagátoři dekadence oslavovali stavy únavy a smrti. Katolická moderna pak programově vyhlášovala fideismus.

Pokrokový proud české poezie reprezentoval ze starších autorů zejména Sv. Čech, který v *Pisních otroka* (1894) vytvořil obraz „otroka“ jakožto výraz útlatku i pobídky ke vzpouře lidu a který našel v dělníkovi příklad národní houževnatosti. Do boje za národní a sociální osvobození lidu poslal na přelomu století svoje básně Petr Bezruč. Tupost a sobeckost buržoazie ukázali ve verších A. Sova, J. S. Machar, St. K. Neumann a mladší básníci z jeho okruhu (Fr. Šrámek, K. Toman, Fr. Gellner).

V próze představovali realistickou linii svými historickými romány A. Jirásek, obrazy vesnice K. V. Rais, Jan Herben, T. Nováková, A. Stašek a mistrnou satirou na nešvary Rakousko-Uherska i českého měšťáka J. Hašek.

V roce 1906 hostovalo u nás Moskevské umělecké divadlo. Jeho inscenace nejenom silně zapůsobily na rozvoj realistické režie a herectví u nás, ale posílily též vzájemný svazek obou kultur.

Za první světové války vydal cyklus Shakespearových her, uvedený r. 1916 k třístému výročí dramatikova úmrtí, svědectví o velkých možnostech našeho divadelnictví a byl též politickým činem. Manifest českých spisovatelů připomněl pak r. 1917 našim politikům, že je třeba skoncovat s oportunistickým službičkováním rakousko-uherské monarchii. Spisovatelé dali tím zřetelně najevo, že tlumočí smýšlení a city širokých mas věrněji nežli profesionální politikové.

Rok 1890 znamená základní předěl v díle Gabriely Preissové.

Uvedení *Její pastorkyně* na scénu Národního divadla vyvolalo, jak víme, nevráživou odezvu u většiny kritiků a obecnstva. Nepřátelé realismu v umění obviňovali Preissovou z falšování skutečnosti, z naturalistického hanobení slováckého lidu, a dokonce z nemravnosti. Spisovatelku pobuřovala myšlenka, že sprostota tohoto druhu je možná také v oblasti literatury, kterou považovala dosud za „svatyni“.⁵⁶⁾ Literární tvorba, k níž přistupovala jen z „čisté záliby“, začala se jí nyní protivit. Uvědomila si totiž, že svým dílem vyvolala ohlas, který nepředpokládala, a tím méně zamýšlela. V dopise M. Červinkové-Riegrové⁵⁷⁾ Preissová zdůraznila, že nekritizovala společnost z nějaké programové snahy. Výslovně tam uvedla: „Já se nedám strhnout k praporu divokých tendencí, já psala, jak jsem viděla a cítila...“

Preissová nechtěla být pokládána za příslušnici realistické skupiny okolo Času. Jaroslavu Kvapilovi o tom napsala: „Mně říkají realistka, někdy i naturalistka, Vám zase jinak, člověka strhují do jisté školy, kliky, a jaký je to vlastně všechno nesmysl! Příroda sama se o ty tábory navzájem se potírající více nestará, než že skřivanovi, čermáčkovi, strnadu, slavíku atd., každému dala jiný zobáček.“⁵⁸⁾

Pro situaci Gabriely Preissové v té době je příznačný fakt, že nemohla pochopit příčiny zlobné kampaně proti *Její pastorkyni*. Zprvu chtěla na hlasy kritiky odpovédět tím, že přestane umělecky tvořit.⁵⁹⁾ Časem však uznala toto rozhodnutí za ukvapené.

Štvaní měšťácké společnosti nutilo Preissovou, aby se začala zevrubně zabývat svými uměleckými názory a metodou své práce. Opětovně si kladla otázku, zdali myšlenky, které chtěla vyslovit, vplynuly zřetelně z jejích děl, zdali nepodávala skutečnost příliš v surové formě, jinými slovy: zdali skutečnost v dostatečné míře idealizovala. Kdyby byla Preissová pevně zakotvena v dělnické třídě, kdyby na ni negativně nepůsobilo měšťácké prostředí, v němž se pohybovala, vzbudila by v ní nenávistná kritika *Její pastorkyně* tvůrčí odpor, přivedla by ji k novému, ještě hlubšímu studiu konfliktů života. Preissová naneštěstí nevyřešila problémy vršící se okolo umělecké metody v duchu bojovného kritického realismu. Naopak — začala život se všemi jeho protiklady pozorovat smířlivými očima harmonizátorky, přehlížela nebo zmírňovala těžké sociální konflikty, literárně stylizovala skutečnost do idylly.

Slovesné práce Gabriely Preissové v letech 1890—1918 jsou značně různorodé, jak pokud jde o jejich ideové zaměření a vyznění, tak pokud jde o jejich uměleckou hodnotu. Tvorbu Preissové z tohoto období musíme vidět se všemi jejími vnitřními

⁵⁶⁾ Srov. o tom v citovaném už dopise Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové z 22. prosince 1890.

⁵⁷⁾ Z 29. prosince 1890.

⁵⁸⁾ Gabriela Preissová Jaroslavu Kvapilovi v dopise ze dne 12. září 1894.

⁵⁹⁾ V citovaném už dopise redakci Pražských večerních novin 30. listopadu 1890.

rozpory. Ostatně na tyto protiklady poukázala sama spisovatelka, když uvedla široký rejstřík autorů, které v letech devadesátých ráda četla: „Hleďte, já zbožňuji Jul. Zeyera a Jakobsena — ač by to tak mnohý chudák nemohl pochopit, že se v mé ruce, kdykoliv se chci potěšit a obživit duši, tak pěkně snáší s Mrštíkem, Šlejharem, Dostojevským, Tolstým atd.“⁶⁰⁾

I když se Gabriela Preissová sama neřadila do žádné školy nebo skupiny autorů, jak vystoupily u nás v průběhu čtvrtstoletí počínajíc lety devadesátými, nerostlo její dílo izolovaně. V období imperialismu, kdy zvláště výrazně vystupuje rozdíl dvojí kultury — kultury sloužící vládnoucí třídě a kultury bojující na straně lidu —, jde dělicí čára mezi oběma těmito kulturami uprostřed díla Gabriely Preissové. Rozbor uměleckých prací spisovatelčiných to prokáže.

2. Dramatika

Pokus o drama Předsudek

Příznačný pro umělecké ustrojení Gabriely Preissové je fakt, že na bouřlivou kampaň, již prošla v souvislosti s *Její pastorkyní*, literárně odpovídala nejprve pracemi dramatickými. Ke konci r. 1891 oznámila přítelkyni Julii Fantové: „Letos jsem si rozepsala 3 dramatické práce, ale bůhvídko je jednou dokončí.“⁶¹⁾

O jednom z těchto dramát zmínila se Preissová poprvé v únoru r. 1891. V dopise Václavu Vlčkovi, vydavateli Osvěty, sdělila námět hry.⁶²⁾ Zaznamenal jej Albert Pražák, který v článku *Gabriela Preissová* r. 1922 napsal: „Již v únoru ohlašovala svůj nový dramatický problém: Osířelé děvče obětuje se za bratra, slouží i jako sklepnice, bohatě se provdá, ale společnost ji pro její minulost tak pronásleduje, že i její muž ji zavrhne. Práce prý jí ubíhá rychle, jen neví, zda hrdinka má odejít z domova za novým a jiným ziskem, nebo má hledat východisko v sebevraždě. Jí by se líbila morální očista hrdinčina ve vůli chtět trpět, chtět žít lepším životem. Nechtěla by, aby se očišťovala sebevraždou jako Gazdina roba, kladef křesťanství přece sebevraždu za největší hřích. Sebevražda vzbuzuje soucit, ale to není cesta k nápravě. Preissovou jen zaráží, že podobný osud prožila i jedna paní — pro ni trochu otáli s uveřejněním.“ (Kurzíva, A. Z.)⁶³⁾

V dopise z 23. března 1891 sdělila Preissová Bronislavě Herbenové, že „rozčrtnuté“ drama se jmenuje *Předsudek* a že je zatím schovala do šuplete. Do zimy prý už nemůže na ně myslit.

⁶⁰⁾ 12. září 1894 Gabriela Preissová v dopise Jaroslavu Kvapilovi.

⁶¹⁾ Gabriela Preissová Julii Fantové v dopise z 28. listopadu 1891.

⁶²⁾ Dopisy Gabriely Preissové Václavu Vlčkovi jsou zatím nezvěstné.

⁶³⁾ Ženský svět 30. července 1922, str. 158.

V novém dramatě opustila tedy Preissová půdu Moravského Slovenska a pokusila se o zpracování námětu ze života společenského v Praze. Zřejmě byla k tomuto kroku přivedena důraznými připomínkami dvou kritiků, kteří psali o její pastorkyni: a v Zlaté Praze (r. 1890, č. 52) a referent Času (29. listopadu 1890) poukázali na to, že by naši spisovatelé mohli najít látku k dramatu v životě Prahy.

Dnes dovedeme určit, či životní osudy se staly Preissové podkladem pro drama *Předsudek*. Zřejmě tu šlo o paní Karlu Neureutterovou, manželku intendanty, člena staré patricijské rodiny v Praze. Tato dáma otevřela v Poštovské ulici slováckou jídelnu. Přestože nepožívala v měšťanských kruzích dobré pověsti, Preissová se s ní stýkala. Za svých pobytů v Praze se u ní v obchodě zastavovala nebo s ní chodila do lože Národního divadla. Dokonce sama Bronislava Herbenová vyčítala Preissové, proč se s Neureutterovou stýká. Preissová odpověděla Herbenové dlouhým dopisem z 22. října 1888, v němž popisuje svůj vztah k Neureutterové, hájí její a uvádí lepší stránky této paní — jemnocitnost, pravdivost a mecenášství. Neureutterová se Gabriele Preissové vyznala z celé své minulosti. Spisovatelka podává její konfesi takto: „Rodičové zchudli, byly jsme 2 sestry — já byla hezcí a nadanější. Byla jsem šičkou, později Probirmamsel — tušila jsem, když se budu držet, že udělám štěstí. Úspěšila jsem si na ústech, pracovala ve dne v noci, strojila se hezky a na celém jmění měla jenom českou knihovničku, kterou dosti trapně na splátky odbírala.« Ukázala mi její milostné dopisy za svobodna, poněvčí známých jmen — nemysleli to s ní dobře, ona se vyplakala — ale zůstala čistá. Svou jedinou lásku pochovala v jakémisi souchotinářském učíteli. R. Neur.[eutter] si brala z vážnosti a hlavně také pro skvělou partii. První rok byla N.[eureutterovi] ženou skromnou a přála si i snila bůhvíjakou úlohu hrát. No brzy poznala, že se jí postavila litice záští v cestu. Taková »byvalá švadlena Probirmamsel«, to se samo sebou rozumí lehkého druhu (neboť byla a je dosud sličná) a nyní pí N.[eureutterová], choť majitele jedenkrát sto tisíců — Nu a Neu.[reutterová] chytila proti ní tu nepravou zbraň. Štvaná pomluvou a špiněná, týraná pohledy a šeptáním umínila si, že je bude zlobit, nakoupí si toalet, šperků atd. a tak okázale nebude moci žádná vystupovat. Muži se za ní hrnou, ona s nimi naoko koketuje a v duši je jí hořko. Přijde domů, svléká se se sebou ty hadry a propláče tajně celou noc — nejen noční prací, namáhavým šitím, ale i pláčem zeslabila si tak zrak, že ná 50 kroků před sebe nevidí. Moje teta Dvorská byla svatá žena, a přece to dodnes i ta vznešená Sokolová připomíná, že byla sklepnice, a proto s ní opovrhovali!... Mně se derou slzy do očí, když si na to vzpomenu... A kdyby pro nic jiného, již pro tento příklad N.[eureutterové] se zastanu *všude*, a vždycky.⁶⁴⁾

Drama *Předsudek* se nezachovalo. Snad jeho tvar ani nepřekročil hranice náčrtu. Preissová patrně nenašla odvahu, aby přinesla tak ožehavé téma na jeviště.

Námět zpracovala Preissová později jako obsáhlejší povídku *Úskalím předpojetí*, která vyšla roku 1895 v knize *Obrázky bez rámu*.

V povídce je už jedenadvacetiletá Karla, jak se děvče jmenuje, provdána za bankéře Rubína, který si vlastně koupil její mládí. Karlinu prehistorii poznáme až později: byla dva a půl měsíce sklepnicí ve vinárně, aby umožnila bratrovi studovat. Je to snivá, citlivá a dobrosrdečná žena.

⁶⁴⁾ Jestliže r. 1888 pokládala Preissová paní Neureutterovou jenom za známou, v dalších letech došlo mezi nimi ke sblížení. Neureutterová dlela dokonce r. 1892 v Hirschenau a opatrovala Preissovou po narození dcery Gabriely. Ale za tohoto pobytu se přítelkyně nepohodly a rozešly. Gabriela Preissová o tom píše Bronislavě Herbenové v dopise ze 4. července 1892.

Nedostává se jí vzdělání, běžného ve velkoměšťáckých kruzích. Na Karlu sočí vychovatelka bankéřových dětí z prvního manželství, která si myslila, že si Rubín, když ovdověl, zvolí ji za ženu. Bankéřův syn urazí Karlu a odstěhuje se z domu. Dvě Rubínovy dcery se nechtějí vrátit z Dráždan domů; stydí se za macechu. Karla se stává terčem pomluv u představitelů měšťáckého světa. Ušlechtilý hospodářský správce Prespol hájí Karlínu čest proti předsedovi bruslařského klubu Korkovi a je v souboji s ním zraněn. Nakonec usmíří členy bankéřovy rodiny s mladou macechou.

Zajímavé je, že se autorce zdařilo kriticky zobrazit představitele buržoazní společnosti. Postavu Karly vytvořila Preissová na základě kontaminace dvou modelů ze skutečnosti: paní Neureutterové a tety Luisy Dvorské. V povídce odchází Karla uprostřed děje ze scény. Na její místo nastupuje do růžova nalakovaný Prespol, autorčin rezonér, který odhaluje licoměrnost pomlouvačů slovy, že „měřítka své vlastní nízkosti klademe i na ženy“. Ústřední konflikt povídky je řešen romanticky — soubojem — a usmířen posléze do násilné idyly. Jako by se tu autorka vrátila do počátků své umělecké dráhy, kdy pracovala se zastaralými kostýmy pozdně romantických dějů a postav. Viděli jsme už z dopisu Preissové, který reprodukoval Albert Pražák, jak se spisovatelka bála zakončit v dramate příběh tragicky. Také v povídce usilovala za každou cenu uzavřít jej harmonicky, jen aby jí nikdo nemohl vytýkat „naturalismus“.

Aktovka Willa dobrodějka

Přímý ohlas bojů o *Její pastorkyňu* zamýšlela Preissová zachytit v aktovce *Willa dobrodějka*. Je to nepochybně druhé z oněch dramát, jež autorka uváděla v dopise r. 1891. Zmínku o něm nacházíme v listě Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové z 5. března 1893.

Text aktovky *Willa dobrodějka* je dnes neznámý. Preissová ho zřejmě použila k povídce *Víla dobrodějka*, kterou dokončila r. 1895. Próza vyšla r. 1898 v knize *Povídky*. Z jejích 37 stran textu je 32 stran dialogizováno. Vyprávěčovy partie jsou stručné; toliko popisují osoby a místa. Celá povídka vypadá jako přepis původního dramatického tvaru.

Víla dobrodějka zachycuje zážitky Gabriely Preissové po uvedení *Její pastorkyně*. Autorka v ní podala svoje stanovisko ke kritikům dramát a k osočování, jímž prošla. Děj povídky odráží věrně tehdejší situaci Preissové.

Dvaadvacetiletá Jana, dcera drobného šlechtice, napíše sbírku básní, v níž se vyzná ze své lásky k přírodě. Kritika předhazuje autorce nemravnost a bezbožnou filosofii. Jana nemůže odhalit, čím pohoršení způsobila. Baron Klem zruší zasnoubení s Janou. Teprve architekt Berezovský, mírný a vzdělaný muž, který si kdysi tajně na Janu myslel, pochopí, že kaceřované básně vytryskly z dívčina čistého srdce. Získá pak svým taktem její lásku

Povídka, jejíž některé postavy, například baron, a ještě více architekt, jsou zachyceny jen v povšechných rysech, má především cenu dokumentu. Dobře nám totiž zaznamenává náladovou a myšlenkovou situaci autorky *Její pastorkyně* za bojů o toto drama. Autorka podtrhla čistotu, s níž psala Jana svoji knížku. Nejvýrazněji to poznáváme z rozmluvy Berezovského s Janou:

„Talent je nepopíratelný. Avšak tendence vás jistě nevedla žádná?“

„Tendence,“ opětovala nechápavě Jana, „co tím myslíte?“

Že je děj povídky *Vila dobrodějka* toliko klíčovým zobrazením situace samé Gabriely Preissové, prokáže konfrontace kritik Janiny knížky *Vila dobrodějka* s kritikami, jichž se dostalo *Její pastorkyni*. Kritické hlasy o knížce *Vila dobrodějka* toliko parafrázuji kritiky o hře *Její pastorkyňa*.

Vila dobrodějka:

„Svým prvním literárním dílem objevila se slečna z Hadvigů na kolbišti literárním v kruhů, jenž nejméně sluší mladé dámě... Se smělostí až zarážející pozdvihla štít školy materialistů a atheistů.“

Její pastorkyňa:

„...ukazují spíše k peru mladého literárního bouřliváka, než k peru ženskému.“

(Jaroslav Vrchlický, *Její pastorkyňa*; Hlas národa 11. listopadu 1890.)

Vila dobrodějka:

„Čeho si nedovolí největší smělec muž, vy jste si dovolila.“

Její pastorkyňa:

„Postaví věci na jeviště, jaké neodvážil se u nás napsati ještě žádný muž...“

(Josef Kuffner, *Její pastorkyňa*; Národní listy 11. listopadu 1890.)

Vila dobrodějka:

„Pustila jste se jako všetečná ženská za velkým heslem.“

Její pastorkyňa:

„Lítá-li ve vzduchu nějaké heslo a žena se jej chopí, pak je jisto, že bude chtít více, než samo heslo chce.“ (Jan Ladecký, *Její pastorkyňa*; Česká Thalia 20. listopadu 1890.)

Pod vlivem toho, co prožila po inscenaci *Její pastorkyně* na Národním divadle, procitla Preissová ze snů o světě umělců. Podobně praví Hadvig o Janě z povídky: „...pořád ještě tápala v nějakých růžových snech a nevěřila, že takto to chodí na veřejné silnici.“

Preissová si neodpustila ani šleh proti kritikovi, který odsuzoval *Její pastorkyňu*, aniž hru viděl nebo četl (srov. dopis Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové z 29. prosince 1890). V povídce *Vila dobrodějka* se praví: „Četl jste sám dílo slečny Jany?...“ „Nečetl..., ale celé město o něm mluví a je odsuzuje.“

Rysy Jany, autorky sbírky básní *Vila dobrodějka*, kryjí se s některými rysy Gabriely Preissové. Tak například oběma se v mládí dostávalo chvály od učitelů za jejich sloh, obě spisovatelky věnovaly honoráře pro dobročinné účely.

Ústy architekta Berezovského vyjadřuje Preissová svůj názor: „Ponechme ženám

jejich důvěru v lidstvo i dobro, i ve vlastní pronikavou sílu, aby byly tolik platny v životě jako muž — pak ať již v osamělosti, či v nezklamané volbě druhá života dovede taková malá ručka sama být lidstvu hlasatelem a ideálem dobra na každé i na pohled nejdrobnější cestě...“

Povídka *Vila dobrodějka* podává takovéto řešení otázky ženina poslání ve společnosti: žena má vyhledávat v životě světlé stránky, rozsévat dobro a krásu. Preissová zde tedy už programově hlásá ústup od žhavé společenské problematiky ke klidu, ke smiřování sociálních protikladů.

Úsilí o společenské drama

V letech 1891—1892 pracovala Preissová ještě na jednom dramatu. Dokončila je někdy na podzim r. 1892. Hra se nazývala *V stínu závodistiště* a byla to jednoaktovka. Preissová se o ní zmiňuje v dopise Bronislavě Herbenové z 29. listopadu 1892. Zadala prý hru Národnímu divadlu. Její syžet podává spisovatelka takto: „Je to zobrazená jedovatá bylinka, která ráda roste ve stínu závodistišť — zžíravá a zločinu schopná závist, kde druh druhu přeje, kéž by padl on — a ne já — kéž je jeho dílo potupeno, zohyděno, či dokonce mrtvolou, abych zvítězil já a sám tu stál k oslavě“ — moje ženská postava v aktovce, žena malíře, který druhému zabil práci v horečce ctižádosti, hmotné bídy a závesti.“ Aktovka se má, sděluje Preissová, objevit ještě roku 1892 na scéně. Preissová se nechce zúčastnit premiéry, byla by však ráda, kdyby se Herbenová stala „srdcem, uchem a okem aktovky na premiéře“

Počátkem ledna r. 1893 vyžádala si dramatička rukopis zpět, aby v něm provedla na řadu Marie Červinkové-Riegrové menší opravu. Sděluje tehdy: „Víte, co mne napadá, že by bylo nejhlubší i dramaticky nejoprávněnější? Kdyby Taran proniknut citovým pohrdáním Magdy i vědomím své nízkosti a výše Berčevského si vzal život. Končila by tím také správně taková umělecky nízká, ale častá rozervanost. Abych nepřitahovala nějakou zbraň za vlasy, mohl by skočit z okna.“ Překvapuje nás, že Fr. A. Šubert, který hru četl, neměl k ní větších výhrad. Doporučoval jen úpravu v postavě sluhy, který byl zprvu líčen naivněji.⁶⁵⁾

Preissová zamýšlela ve své aktovce zobrazit prohmilost prostředí měšťáckých umělců v Praze, jak je poznala po zkušenostech z bojů o *Její pastorkyňu*. Psala o tom 12. ledna 1893 v listě Marii Červinkové-Riegrové: „... věřte mi, já právě odhalila u lidí talentovaných největší ničemnost charakterů, které jen člověk je schopen. Má duše, když se tak teď člověku dělají kola před očima z té panamské špíny národa francouzského — musí přijít k náhledu, že krádež a švindlérství nejsou ještě největší hříchy inteligence — ještě větší je drzost, závist, surovost,

⁶⁵⁾ Srov. o tom dopis Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrové z 12. ledna 1893.

kteřou dovedou vynikající jinak lidé různými schopnostmi žrát housenkovitě duši svého bližního, když se jim to hodí k prospěchu, že se sami nakrmí slávou a pečení.“

Podnět k syžetu aktovky našla Preissová ve skutečné události. Přiznala: „Již samotný děj se stal v Praze. Nějaký Taran vypálil o výstavě oči hlavní postavě obrazu Jaroslava Čermáka.“⁶⁶⁾ Tato nepěkná příhoda se opravdu stala. Roku 1854, když byl v Behrově závodě vystaven obraz Jaroslava Čermáka *Protireformace*. Tehdy jakýsi malířův nepřítel vyškřabal (nikoli vypálil, jak uvádí Preissová) jedné z postav oko.⁶⁷⁾

Také malíř v dramatě Preissově se nazývá Taran. Vytvoří obraz a slibuje si, že jím získá na výstavě prvenství. V soutěži však zvítězí malíř Berčevský, který namaloval obraz na podobné téma. Když Taran pozná uměleckou sílu svého soupeře, obraz Berčevského poškodí. Magda, která před časem dala nezáměrnému Taranovi přednost před bohatým Berčevským, protože věřila v jeho talent i v poctivou snahu a protože stát se ženou Berčevského by pro ni znamenalo přijímat milosti, rozhodne se po zločinu, že manžela opustí.

Jednoaktovkou *V stínu závodistiště* zaútočila Preissová na samu podstatu společenského systému, v němž honba za ziskem láme charaktery a přivádí některé lidi až ke zločinu. Ideu dramatu vyslovil malíř Berčevský v těchto slovech: „... to je ten kletý stín uměleckého závodistiště, jedovatý květ bída duševní u těch, kde talent připoutala dušička k nízké duši...“

Postavy malířů jsou charakterizovány celkem zdařile. V Taranovi podala Preissová typ bezohledného muže, který žije v dlužích a jehož posléze ctižádost donutí, aby odhalil svoji bídnou tvář. Berčevský je tichý umělec, který může pilně pracovat na svém díle, protože je finančně zajištěn. O jeho duševním vývoji se, žel, v dramatě spíše mluví, nežli aby ho divák mohl podle jednání sledovat. Berčevský byl kdysi, jak sám o sobě praví, blazeovaným domýšlivcem, ale nyní se stal skromným. Tarana neudá, k tomu se jeho hrdý, ale i poctivý charakter neodhodlá. Berčevský i Magda jsou zčásti autorčinými rezonéry. V postavách ostatních malířů kritizuje Preissová dvojí druh buržoazních umělců: Blodič, který musí živit rodinu, poklesl z umělce na pouhého řemeslníka; bezzásadový Coletti, původem šlechtic, na jedné straně přehlíží lidi, ale na druhé straně jim opatrnicky podlézá. V Magdě vytvořila Preissová protiklad sobeckého Tarana. Zdůraznila její obětavost, skromnost a úctu k opravdovému umění. Otázka ovšem je, zdali se tato ideálně oddaná žena nerozhodla pro svůj odchod od manžela příliš rychle, bez boje. Dobře je vystižen sluha Berčevského, stavějící na odiv svou domnělou významnost, ale vpravdě jen ponížený duch svého pána. O charakterech postav dovidáme se především z úst jiných osob; někdy vypravují postavy svoji

⁶⁶⁾ V dopise Jaroslavu Kvapilovi z 12. září 1894.

⁶⁷⁾ O tom píše Renáta Tyršová v článku *Výtvarníci v době obrozenské*; Dílo roč. 21., str. 2.

prehistorii samy. Životní krize tři hlavních figur (Taran — Magda — Berčevský) jsou málo připraveny, takže divák je nemůže náležitě spoluprožívat.⁶⁸⁾ Mluvu malířů drží Preissová v patetičnosti, poněkud individuálně diferencované. Výrazně hovoří sluhá; užívá zdobnělin, což odpovídá poníženosti člověka jeho zaměstnání.

Kompozičně bychom hře vytkli několik nedostatků — například: odchod Magdy pro peníze je motivován nepřírozně. Vcelku však nutno konstatovat, že aktovka *V stínu závodistiě* (tiskem jen *Závodistiě*) má sevřený děj a že její scény jsou emocionálně působivé. Výstup ničení obrazu i Magdina oběť pro Tarana (dala si ostříhat vlasy a prodala je, aby si Taran mohl koupit krásný rám na obraz) naklání děj dramatu do polohy přežilých postupů romantických.

Aktovka *V stínu závodistiě* byla poprvé uvedena v Národním divadle 7. února 1893. Režii měl Jakub Seifert. Hlavní postavy byly obsazeny takto: Tarana hrál J. Bittner, Berčevského J. Seifert, Magdu O. Sklenářová-Malá, Colettiho E. Vojan.⁶⁹⁾

Fr. A. Šubert sice Gabriele Preissové sděloval, že hra „dělá neobyčejně dobrý dojem a že herci o ní mluví s velikým respektem“,⁷⁰⁾ ale vpravdě hra o premiéře propadla. Prudce ji odmítl Jaroslav Vrchlický. V *Hlase národa* (9. února 1893) napsal: „Referentu je těžko býti méně galantním, než bylo ředitelství, a tak učiní nejlépe, když nad tímto závodistiěm zhoustnou aspoň zde jeho mlčením stíny zapomnění tak, že *Závodistiě* to pro samé stíny více viděti nechce.“ Ostatní kritikové byli hrou zmateni a nezmohli se na víc, nežli aby se snažili vytušit v klíčových postavách skutečné lidi z Prahy. Josef Kuffner vyslovil v recenzi podiv nad aktovkou slovy: „Jaká společnost! Tu že sem svedla autorka, za naturalistku vyhlášená?“⁷¹⁾ Příčiny neúspěchu dramatu Gabriely Preissové nejlépe a všestranně osvětlil a n o n y m n í d i v á k v *Nivě*, když napsal: „Tázete se po příčinách neúspěchu. Nejsem kritik, a proto Vám to řeknu jen několika slovy. Jsou *vnější* a *vnitřní*. K prvním počítám: a) *pražské obecnstvo*. To buržoa v nejvlastnějším slova smyslu; život umělců, jich snahy, tužby, radosti, žalosti, chyby, přednosti, vášně, utrpení — to vše jest mu kniha devíti pečetěmi utajená. Jak by tedy chápal drama ze života toho? Zkušenosti od Choděry, známosti od Petzolda nestačí; b) *kritika*. Dívala se na práci nikoliv jako na dílo umělecké beze všech vedlejších ohledův, ale právě jen tyto ohledy, klepy, sotisy v nich především hledala. A nenalézajíc jich a nevědouc, kdo se skrývá pod těmi divnými jmény jednajících osob atd., byla *dizgustována*. Jeden z pánů to vyčetl paní Preissové zcela otevřeně; c) *paní autorka, resp. její divadelní minulost*. Prosím Vás! Učiní senzací se svými ‚chlapčoky‘ a po dvou letech přijde s velkoměstským kusem. To je u nás, kde spisovatel má ‚ráz‘ svůj do smrti podržeti, zcela nepochopitelné;

⁶⁸⁾ Upozornil na to Jindřich Vodák v *Obzoru literárním a uměleckém* (roč. I, 1899, str. 102), když posuzoval knižní vydání aktovky.

⁶⁹⁾ Srov. plakát hry *V stínu závodistiě*.

⁷⁰⁾ Dopis Gabriely Preissové Julii Fantové z 3. února 1893.

⁷¹⁾ *Národní listy* 9. února 1893.

d) *herci*. Autorka patrně nebyla při zkouškách a herci povětšinou intencí jejich neviděli. ⁷²⁾

O tom, jak se Preissová vyrovnala s neúspěchem dramatu *V stínu závoďiště*, máme tři svědectví. První pochází z doby ani ne měsíc po inscenaci aktovky na Národním divadle. Je to dopis Marii Červinkové-Riegrové (z 2. března 1893) a Preissová v něm osvětluje důvody, jež měl Vrchlický ke své kritice — vyřizoval si v ní totiž jednak úcty s „moravskou“ kritikou, která napadala jeho dílo, jednak se správou Národního divadla, která jeho hrám nepřála (víme, že Vrchlický r. 1892 rezignoval na psaní dramát). Cituji z dopisu: „Vy jste asi měla sklíčené srdéčko neúspěchem *Závoďiště*? Já byla sklíčená jen jedinkou noc z devátého na desátého února, tu se mi vedlo trochu zle, pak ale už bylo klidně a spokojeně. Jeden z mých známých dává vinu Bittnerovi, že prý dvě třetiny role přeříkal pro sebe tak táhle a tiše, že on na balkóně nic neslyšel od něho, tím mizela kostra děje. Ale možná, že je to více novelistické než dramatické, unikají formy, alespoň kritikovi tak poctivému, jak je Kuffner, musím trochu věřit. Vrchlický právě proto, že tak povzneseně hlásá své heslo ‚Raději přecenit než nedocenit‘, mohl méně jedovatěji psát. On chová ve svém srdci zášť ke všemu, co dechne z Moravy, ale milý Bože, což já za to mohu, co se na Moravě nejapného o něm napíše? Já s tím věru nesushlasím. Až budete s Vrchlickým mluvit, jen mu to zřejmě řekněte, že když jeho pan bratr při čtení dílko doporučil za velmi dobré, toho si přece nezasloužilo, aby mi vyčítal protekci právě ten, jenž zdvihl heslo ‚Raději přecenit než nedocenit‘. Totiž můžete říci, že já jsem to řekla.“

Druhou reakcí na propadnutí aktovky *V stínu závoďiště* je zmínka Gabriely Preissové v dopise Marii Wyslouchové ze 4. března 1893. Svědčí o tom, že Preissová uznala hlavní nedostatek své hry: „Já napsala nedávno bagatelku jednoaktovku ‚V stínu závoďiště‘ a kritika ji úplně odsoudila, že je to poeticky cenné, ale ne dramatické, hotová novela. Při čtení se mýlil ředitel, dramaturg i režisér. Při představení, při kterém jsem nebyla, ukázalo se, že je to malba, ale ne plastika. Já to rozumně uznávám, nepřeji si, aby se to více hrálo, a mám kritiku za spravedlivou.“

Třetí svědectví dokládá přímo radost Preissové z toho, že vzrušení okolo dramatu je za ní. Dopis svědčí rovněž o tom, že spisovatelka mínila udělat tečku za svou dramatickou činností. Když jí kritik Josef Kuffner (v nezachovaném dopise) vyčítal, že tak „skvostnou myšlenku“ zahodila, že by se měla hned k ní vrátit a pustit se do psaní „znamenitého dramatu“, Preissová jeho slova odmítla: „Velmi duchaplné výčitky i rada, ale já si teď žiju jako nespisovatelka a myslím, že se mi při tom dosti hezky daří, alespoň jsem trochu svěžejší a zotavená.“ ⁷³⁾

Aktovka *V stínu závoďiště* byla hrána za několik let ještě jednou: 15. června 1901 ji uvedla Ochoťnická jednota Tyl v Brně pod názvem *Závoďiště*.

⁷²⁾ Niva 16. května 1893.

⁷³⁾ Gabriela Preissová v dopise Marii Červinkové-Riegrové z 19. června 1893.

Při všech svých nedostatcích, a přestože při premiéře drama propadlo, je hra *V stínu závoďiště* cenným dokumentem. Autorka se v ní s chvályhodným záměrem pokusila o odvážnou kritiku buržoazní společnosti, i když jenom na jednom úseku: ukázala závislost umělce za kapitalismu na peněžním měšci.

Dvě lyrické hříčky

Teprve tři léta po uvedení hry *V stínu závoďiště* přihlásila se Gabriela Preissová opět ke slovu jako dramatička. Stalo se tak aktovkou *Jarní píseň*. V této hře se už projevil autorčin odklon od pravdivého zobrazování rozporů současného života, ústup do sféry osobní a citové.

Zprávu o dokončení aktovky *Jarní píseň* nalézáme v nedatovaném dopise (pochází patrně z března 1896), v němž Gabriela Preissová prosí Fr. A. Šuberta, aby jí aktovku posoudil: „V sužování, do jakého mne dámský matiční výbor navlekl, opsala jsem z této novelky „Jarní píseň“ dramatický obrázek... Prosím Vás, soudce zlatý, řekněte mi raději, že to bude možné, já už jsem z toho nákladu pro bazar i akademii atd. — atd. celá utrápená...“⁷⁴)

Téma aktovky — konflikt lásky lesmistrovy dcery Lidky k lesnímu adjunktovi s okouzleným vztahem této dívky ke statnému padesátníku, hudebnímu skladateli. — nezdálo se Václavu Vlčkovi, jemuž se Preissová o něm patrně zmínila, nijak nové. Autorka však námět bránila slovy: „Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre.“⁷⁵)

Je otázkou, do jaké míry se v dramate *Jarní píseň* odrážely vlastní prožitky Gabriely Preissové z poloviny devadesátých let. Preissová sice pokládala své manželství s mužem nepoměrně starším za šťastné, nicméně okolo r. 1894 se v jejích povídkách objevuje odsouzení věkově nerovných sňatků. V črtě *Nedosazený honorář* (z r. 1895)⁷⁶) odmítá Preissová návrh pětadesátiletého muže, který si chtěl vzít dívku devatenáctiletou, roztrhá dopis, který mu pro „snoubenku“ napsala, se slovy, že v listě „nebylo žádné morálky ani mravní myšlenky“. V korutanské povídce *Matka* (z r. 1894) upustí konečně hřbatý statkář Deklajec od mladé Lenky — ve prospěch mladého lesního adjunkta, který se jmenuje stejně jako adjunkt v *Jarní písni* — Horel. Touto figurou je tedy aktovka s povídkou *Matka* spjata přímo tematicky.

Preissová převedla téma, které mohlo dorůst tragična, jaké poznáváme v Ibse nově *Staviteli Solnesovi*, do polohy lehounké hříčky, zdůrazňujíc, že láska patří mladým. Charakteristika postav, až na adjunkta, který jedná a mluví papírově (naznačuje skladateli, že by šel s ním na soubor), se Preissově zdařila. V Lidce zpodobila spisovatelka typ dívky, která se v rozporech probíjí ke klidnému názoru

⁷⁴) Zlomek tohoto dopisu je uložen v archívu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.

⁷⁵) Doslova: „Moje sklenice není velká, ale piji ze své sklenice.“ Tento úryvek z dopisu Gabriely Preissové, psaného 10. ledna 1898, cituje Albert Pražák ve svém článku *Gabriela Preissová* (*Ženský svět* 1922, str. 158).

⁷⁶) Poprvé v kalendáři Zlaté Prahy, roč. II (1895), knižně v *Povídkách* (1898).

na svět; je na jedné straně „švitořivé ptáče“ a „rozlitané sluníčko“, které si hraje s míčem, ale na druhé straně chce se už nosit „zcela klidně a vážně“. Takového typu zneklidněných mladých lidí zpodobili až o několik let později Fráňa Šrámek a Jiří Mahen. Řečná hospodyně Hrášková je figura velmi pravdivě zachycená v tom, jak starosvětsky ctí svého pána a jak ho chce před Lidkou „zachránit“. Jindřich Vodák vytkl právem *Jarní písní*,⁷⁷⁾ že je v ní směřováno „příliš mnoho vnitřního děje v příliš těsný prostor časový“, takže divák si ještě ani nestačil uvědomit, jak se profesor a Lidka zamilovali, a už oba od lásky couvají.

Děj *Jarní písně*, podávaný v konverzačním tónu, ukazuje, jak Preissová opustila zobrazování sociálních problémů a načrtla zvlnění milostných citů, jak se od pravdivého zpodobování vážných společenských rozporů dostala ke smiřování a k idylizaci života.

Jarní píseň byla poprvé inscenována 13. listopadu 1898 na akademii Matice školské, uspořádané při bazaru na Žofíně. Provedli ji ochotníci. Profesora Boreše hrál člen Národního divadla J. Vojta Slukov. Preissová byla s představením spokojena.⁷⁸⁾ Ale pokus o uvedení *Jarní písně* do Národního divadla se nezdařil.

Poměrně brzy nato snažila se Preissová dostat se na scénu Národního divadla znovu — neznámou, dnes nedochovanou hrou. Nazývala se *Mezi rodiči*. Byla to jednoaktová komedie podle myšlenky z čerby *Pflicht* od Kn. B. Wrede. Zmínku o této hře našel Josef Knap v archívu Národního divadla.⁷⁹⁾ Drama bylo spisovatelce v r. 1900, kdy se měnila správa Národního divadla, vráceno, bohužel bez posudku. Neznáme tedy ani jeho přibližnou podobu.

Roku 1900 uveřejnila Gabriela Preissová v *Osvětě* idylickou novelu *Přijďte k nám, až bude jaro*.⁸⁰⁾ Její děj se odehrává v Korutanech. Někdy před rokem 1913 (nejpravděpodobněji v letech 1909—1912) se Preissová k této próze vrátila s úmyslem, že ji zdramatizuje. Píše o tom Jaroslavu Kvapilovi v nedatovaném dopise: „Až budete mít volnou chvíli a bude se Vám chtít číst, prosím Vás, pročtete si tu selanku ‚Přijďte k nám, až bude jaro‘. Co myslíte, neměla bych to zdramatizovat — takovou lehounkou písničku se čtyřmi osobami — přidat k tomu posluhovačku a velebníčka?“⁸¹⁾ Odpověď Jaroslava Kvapila se nedochovala. Preissová pak vskutku převedla prozaickou idylu v jednoaktové drama.

Není celkem podstatného rozdílu v tom, jak oba rozdílné útvary traktují stejnou látku. Jen Barba, posluhovačka slovinské školy v korutanském pohoří, rozrostla se v dramatech do plasticky modelované epizodní postavy: je to brblající, ale pilná

⁷⁷⁾ V *Obzoru literárním a uměleckém* (roč. I, 1899, str. 101—102) posuzoval knižní vydání aktovky.

⁷⁸⁾ O inscenaci *Jarní písně* píše Gabriela Preissová v dopise Ludmile Franzové 20. prosince 1898.

⁷⁹⁾ Josef Knap o tom píše v rukopisné studii *Gabriela Preissová, její literární a divadelní tvorba*.

⁸⁰⁾ R. 1902 vyšla idyla v knize *Porosené pavučiny*.

⁸¹⁾ Dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze.

dobračka, která má školu ráda. A potom, dramatická selanka více vyostřila eróti-
tický vztah žačky a učitele. Syžet aktovky silně upomíná na *Jarní píseň*. Jenže
tentokrát jde o dívku mladší, a je to nadaná, čtveračivá, cudná, ale kurážná ven-
kovanka. Nad mrzutým, skepticky rozumářským pesimismem a jistou škrobeností
mladého učitele, nespokojeného v zapadlé vesnici, vyhrává Trudin radostný pohled
na život, láska k přírodě a k rodnému koutu.

Do Trudy vložila Preissová některé autobiografické rysy — například dobro-
činnost, okouzlení z černé hodinky při kachlových kamnech, když oheň metá na
zem zlaté mourky.

Dramatická idyla *Přijďte k nám, až bude jaro*⁸²⁾ je blízká svým utajeným ly-
rismem a hlavně zpodobením roztomilého žabce, v němž roste láska, aktovce
F. X. Svobody *Poupě* (1902) a připravila cestu pozdějším lyrickým komediím
Fráni Šrámka.

Dramatickou hříčku Gabriely Preissové hrálo poprvé Intimní divadlo v Praze na Smíchově
r. 1913. Inscenace potvrdila, že Preissová sice dovedně charakterizovala tři postavy děje, zejména
mladý pár, ale že ustoupila od realistického zpodobování palčivé tematiky soudobé společnosti
do idylického zákoutí a do vzpomínek na mládí.

Ve znamení slovinské pověsti

Patrně počátkem r. 1912 dokončila Gabriela Preissová „slovinskou pohádku“
Zlatorog. O jejím zrodu se nedochovaly žádné zprávy. Knižně vyšel *Zlatorog*
v XVI. svazku Spisů sebraných r. 1912.

Látku k dramatu v třech dějstvích s dohrou, jež Preissová psala s myšlenkou,
že bude zpracováno hudebně, našla spisovatelka v lidové pověsti zpod Triglavu.
Preissová slyšávala tuto pověst od korutanských horalů a patrně znala také
alespoň dvě její nejvýznamnější zpracování literární (lyricko-epickou báseň
Rudolfa Baumbacha *Zlatorog* a dramatickou poému *Zlatorog* Antona Aškerce).

Poprvé byla slovinská lidová pověst o Zlatorogu zaznamenána tiskem 21. února
1868 v *Laibacher Zeitung*. Uveřejnil ji tam jako „okrasný materiál“ k článku *Der*
Triglavgletscher und die Spuren einstiger Gletscher in Oberkrain Karl Desch-
manna.⁸³⁾ Německý romantický básník Rudolf Baumbach (1840—1905)
vydal r. 1877 báseň *Zlatorog* (v českém překladě Adolfa Heyduka vyšlo toto dílo
v Praze r. 1885, do slovinštiny je přeložil r. 1886 Anton Funtek).

Deschmannova povídka byla r. 1903 znovu přetištěna a komentována v Slo-

⁸²⁾ Knižně vyšla r. 1912 v XVI. svazku Spisů sebraných (*Zlatorog a jiné dramatické hříčky*).

⁸³⁾ Srov. o tom v knize Franka Wollmana *Slovinské drama* (Bratislava 1925, str. 224 n.). Wollman se zabývá také Baumbachovým a Aškercovým literárním zpracováním této pověsti. Některé údaje z něho přejímám.

vinském Národu (č. 293) a možná přiměla slovinského básníka, kněze Antona Aškercce (1856–1912) k novému literárnímu využití této látky. Roku 1904 vyšla Aškercova poéma *Zlatorog*; stojí na hranici epiky a dramatiky a silně jí pronikají různorodé myšlenky filosofické.

Baumbachovo i Aškercovo zpracování pověsti vypravuje o krásné dceři kramářky, která se zpronevěřila svému ženichu, lovcí z Trenty, zlákána zlatem kupce z Benátek. Dívka vytkla lovcí, že jí dosud nepřinesl triglavské růže (pověst o nich vypravovala, že vyrostly z krve Zlatorogovy). Mládenec odejde rozhněván do hor, střílí po bílém kamziku se zlatými parohy, strážci to pokladu korutanských hor. Je však jím sražen do propasti.

Baumbach uvedl do své básnické povídky postavu krásné salašnice Špely, která přiměje Jericu, aby požadovala od lovce triglavské růže a zlato. Když pak vlny donesou mrtvolu lovce, Špela se utopí v Soči.

U Aškercce je — stejně jako v povídce Deschmannově — strůjcem zla zelený lovec, který má, jak upozornil v knize *Slovinské drama* (str. 225) Frank Wollman, rysy Goethova Mefista a zčásti Lermontovova Démona. Zamiluje se do Vidy, ale protože nenávidí lidi, nemůže být nikdy šťasten. Vida, zhanobena bohatým kupcem, končí sebevraždou ve vlnách Soči, když spatřila mrtvolu Bojana, svého milého.

Preissová nechtěla mít v pověsti tragický konec, protože, jak napsala v předmluvě k dílu ve Spisech sebraných, „nemohla slovanským citem uvěřit, že chráněncem dobrých víl Rojenic mohl také bědně zahynout při první úchylce z pravé cesty, kdy takovou příčinu každé božství omlouvá“. Přepsala tedy pověst volně, „po našem“, a vytvořila snívou pohádku o krásném i silném lovcí Ivovi, s nímž si pohrává lehkomyšlně dobrodružná dcera z hospody, dávající posléze přednost bohatému rytíři. Chudý Ivo se vypraví získat báječný poklad Zlatoroga. Dostane se do říše víl. Jedna z nich — věčně mladá Lia — ho miluje a svým sebeobětováním zachrání od zkázy; je zato proměněna v list stromu. Po sedmi letech vrací se Ivo vyléčen ze své touhy po bohatství do rodného kraje. Zde zatím kráska z hospody propadla mravní i tělesné zkáze. Ivo najde štěstí a lásku u Něži, oddané a pracovitě kamarádky z mládí. Nechce být už lovcem, vrací se k půdě.

Zlatorogem vyjádřila Preissová názor, že štěstí leží v tichém životě věnovaném práci. Hrou zamýšlela však autorka také vyzvednout obětavost milující ženy. Myšlenka sociální nerovnosti zajímá zde spisovatelku jen potud, pokud chudoba brání naplnění lásky. Svou poetičností a vírou ve vítězství lásky nad silami zmaru je *Zlatorog* Gabriely Preissové typickou českou pohádkou, která ovšem vychází ze slovinského podání a je ozářena tamním koloritem.

V dramatě se stýkají dva světy — svět lidí a svět pohádkových bytostí, zastupovaných Rojenicemi a jejich královnou, dále pidimužickým manželským párem a „obejdou v říši rojenic“ Dochem. Nadpřirozené síly zasahují do osudů lidí, ba víc: řídí je. Lidé (nebo aspoň hlavní hrdina Ivo) jednají pod jejich ochranou a ve-

dením. Oba světy spojuje rojenice Lia, která sice miluje Iva, ale připravuje mu lásku Něži. Tato syžetová linie, již chtěla Preissová oslavit sebeobětování milující ženy, příliš vystupuje do popředí, takže v některých místech překrývá hlavní linii děje — Ivovu touhu po bohatství. V Ivovi zobrazila G. Preissová hrdého slovinského horala. Ovšem charakter jeho postavy udržela jen do poloviny děje. V této době se Ivovi protiví podlézání, odmítá pokoru před pány, statečně se dovede postavit proti nadutému šlechtici na obhajobu dívky, kterou má rád. Ale když Ivo pozná, že žádné poklady Zlatorogovy neexistují, přestává vidět propast mezi pány a chudými, idylicky nachází štěstí v pokojné práci zemědělce.

Hrou *Zlatorog* Preissová rovněž usilovala vzdát hold slovinské zemi. Ale cestu k její svobodě jasně nevytyčila, utopila ji v mlze tím, jak zobrazila lidi bezmocné, neschopné vybojovat si lepší život, upadající do trpělivého čekání, že „... Zlatorog jest / strážcem blahé krásy, síly věčně mladé, / znakem lepších věků budoucích, jež přijdou, / aby potěšily moji vlast, dnes smutnou...“

Z postav reálného světa je relativně nejplastičtější zpodobena Jela, uhranutá bohatstvím a nádherou šlechtického života. Ostatní figury, ať už dobrácká a starými zvyky se řídící teta, ať bezpříkladně oddaná Ivova kamarádka, dřevorubcova dcera Něža na straně zjevů ušlechtilých, nebo poštorenský rytíř na straně zjevů negativních, jsou více či méně nepropracovaná pohádková schémata. Pokud jde o postavy z mytologie, zachází s nimi Preissová proti podání folklórnímu velmi volně. Zaměňuje rojenice (tj. sudičky) za víly, ze skřítků Škrata a Čateže vytváří novou postavu Docha atp.

Myšlenková roztržiténost a nevyváženost jednotlivých scén vzhledem k celku odrazila se v architektonicky nerozklenuším tvaru, který má ráz víc epický nežli dramatický. Přitom však třeba uznat, že *Zlatorog* obsahuje některé partie působivé — například první setkání Iva s Jelou nebo scény v hospodě.

Myšlenka, že by se *Zlatorog* mohl stát libretem k opeře, přivedla Preissovou k tomu, aby ve hře uplatnila verše. Hrá zaujme několika místy písňového charakteru, která byla patrně myšlena pro árie (například zjevení Ivovy matky, poslední zpěv Lii) a jsou umělecky velmi výrazná. Verše *Zlatorogu* jsou dvojího druhu: převážná část hry je psána nerýmovaným pravidelným veršem o šesti trochejích; časté přesahy v něm napomáhají mluvnosti veršů. U písňových vložek zvolila Preissová rýmovaný verš jambický, jehož rozsah kolísá mezi 2–5 stopami.

Zlatorog, přestože s tím autorka počítala, nedočkal se operního zpracování. Jako činohra byl inscenován teprve 5. června 1956 ve Státním divadle Zdeňka Nejedlého v Ostravě. Režisér Jiří Dalík vyzvedl citové vztahy postav a podtrhl pohádkovou atmosféru hry, přičemž nijak věrně nedbal na její slovinské zbarvení. Zdeněk Hybler vytvořil pro inscenaci působivou scénu s kostýmy. Jan Tausinger napsal funkční hudbu, výraznou zejména tam, kde se opíral o motivy lidových písní (například Jelina píseň) nebo o lidovou taneční melodiku (rej v 2. dějství). Dobře také hudbou vystihl rozdíl světa lidí a světa bytostí pohádko-

vých. Kritik Adolf Scherl⁸⁴⁾ vytkl představení nedostatečnou synchronizací hudební a jevištní akce. Zosobnitelé postav (Jiří Adamíra: Ivo, Jindra Froňková: Něž, Jiřina Froňková: Léna, Naděžda Letenská: Jela, Ljuba Benešová: Lia) vystihli charaktery figur, dali jim pohádkové kouzlo a zvládli těž melodii verše. Zvláště zdařile ztělesnila Naděžda Letenská svoji okouzlující, rozmazlenou i nešťastnou venkovskou krásku Jelu. Ota Šimánek nadal bytost zlého Docha zbytečným psychologismem a patetickou křečovitostí, čímž ji vymkl ze slovanské lidové pohádkovosti.⁸⁵⁾

I když se Milan Rusinský snažil — nesprávně ovšem — ve svém referátě vydávat *Zlatoroga* za dílo literátské a eklektické, pročež nepovažoval jeho inscenaci za nutnou,⁸⁶⁾ bylo uvedení hry ostravskou činohrou velmi záslužné a pro ostatní naše divadla podnětné.⁸⁷⁾

Hra o svobodném mateřství

Během roku 1917 připravila Gabriela Preissová rukopis knihy *Zahrady*. Chtěla ji vydat do vánoc.⁸⁸⁾ Kniha však vyšla teprve následujícího roku. Spisovatelka do ní zařadila také povídku *Dvě ukolébavky*. Dějové osnovy této prózy užila pak zanedlouho pro hru *Dvě ukolébavky* — „obraz ze života o 3 dějstvích“. Už v polovině roku 1918 bylo drama přijato ku provozování v Národním divadle.⁸⁹⁾ Vzniklo tedy v době od podzimu roku 1917 do května roku 1918.⁹⁰⁾

V dramatu *Dvě ukolébavky* vrátila se Preissová k otázkám, kterými se obírala v hrách *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa* i v povídce *Prajzál*: k problémům lásky mimo manželství a svobodného mateřství. Neprohloubila však v odpovědích na tyto otázky svoje poznání života novými zkušenostmi, naopak těžila z uvedených starších prací.

V osudech švadleny Biby (v dramatu se podávají události dvaceti let) zobrazila Preissová sílu mateřské lásky, která se nedala pokořit ranami života. Milenec opustil Bibu a zanechal jí s nemanželským synem Jiřím. Ani při druhém pokusu o manželské štěstí nepotká Bibu zdar; lehkomyslný pilař Čop ujede do Uher manželce i vlastním dvěma dětem. Nejstaršího Bibina syna vzal si pak na vychování do Korutan farář Klen. Nejvíce tížila Bibu myšlenka, jak by své děti zbavila přihany, že jsou nemanželské. Po letech zlomí srdnatost matky i její pýchu nad tím, že

⁸⁴⁾ V článku *Úspěchy a výkyvy ostravské činohry* (Divadlo r. 1956, č. 9).

⁸⁵⁾ Taktó realizovanou postavu nesprávně přiřkl Milan Rusinský (Nová Svoboda 9. června 1956) samé autorce; je vidět, že referent hru buď nečetl, nebo nepochopil.

⁸⁶⁾ Srov. jeho násilné hledání vlivů, které prý působily na Gabrielu Preissovou (Ivo je podle něho Ibsenův Peer Gynt, Doch odlika Metista z Goethova *Fausta* atd.).

⁸⁷⁾ V tomto smyslu vyslovil se závěrem svého referátu i Adolf Scherl.

⁸⁸⁾ Gabriela Preissová o tom píše Boženě Vikové-Kunětické v dopise z 3. července 1917 (dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

⁸⁹⁾ Srovnej příspěvek Jaroslava Kvapila v rukopise dramatu, s datem 16. června 1918. Rukopis dramatu je uložen v divadelním archívu Národního muzea v Praze.

⁹⁰⁾ Knižně vyšla hra *Dvě ukolébavky* r. 1922.

vychovala svoje děti v dobré lidi, nenadálý příchod dcery Viktorky z města a její sdělení, že bude mít nemanželské dítě. Biba nenajde v sobě tolik síly, aby dceři její skutek prominula. Když pak svým tvrdým postojem dožene Viktorku k sebevraždě, dlouho hledá klid z vracejících se myšlenek, že je vinna osudem dcery, poněvadž ji pustila do života bez dozoru. Smír nalezne Biba až v odpuštění, které jí přináší syn Jiří, kněz. Preissová ukazuje v dramatu, že Biba své „poklesky“ odčinila tvrdým životem, bojem proti předsudkům. Ústy Jiřího praví sama autorka s nezakrývaným poukazem na válečné hrůzy v současnosti: „Vaše vina mizí před mnohem většími hříchy, které se táhnou po světě.“ Nicméně spisovatelčin odsudek krutosti společenského řádu je ve slovech Bibina syna („Já znám největší hříchy jen tři: vypočítaná ukrutnost, pak lenost a bezcitné sobecké lakomství.“) příliš nekonkrétní, mlžně všeobecný.

V obraze Biby, pracovitě ženy, ale příliš lehce věřící krásným mužům, poznáváme zřetelný ohlas vlastností Evy z *Gazdiny roby* a ústřední postavy z povídky *Prajzál*. Všechny tyto ženy jsou krejčíčkami a jsou stejně oklamány od společensky výše postavených a bohatých mužů. Eva i Biba šijí pro ženy svých milých. Posměšné pokřikování děcek na nemanželské děti je v obou případech obdobné. Vliv povídky na drama shledáme rovněž v tom, jak se svůdcové snaží aspoň po letech smýt vinu tím, že nabízejí zahrnout potomky velkým dědictvím. Ještě silnější shody nacházíme mezi postavou Kostelníčky z *Její pastorkyně* a Bibou. Obě ženy jsou hrdé, starají se, aby jejich rodina stála v očích veřejnosti co nejvýše. Trpí stejnými výčitkami svědomí (pustily dceru z dohledu) a mají stejný plán, jak „hanbu“ dcery skrýt. Našli bychom ještě další shody mezi staršími postavami Preissové a mezi figurami ze *Dvou ukolébavek*. Například v lehkomyšlných krasavcích Čopovi a účetním Rúdim ozývají se rysy našeho starého známého — Števy.

Přes osudy lidí, zpodobených v dramatu, proniká obraz doby a sociálního prostředí jen málo. Kapitalistickou morálku nacházíme na místech, kde se Čop snaží získat Bibu zpět poukazem na to, že děti by po něm zdědily velký majetek. Tíhu předsudků, které se tak vytrvale udržují, poznáváme z Čopova prohlášení, že by mu rodiče nedovolili sňatek se ženou, která má nemanželské dítě.

Drama *Dvě ukolébavky* se dějově celkem drží stejnojmenné povídky. Musilo být přirozeně rozšířeno o několik scén, které v próze autorka nerozváděla; jde tu zejména o scény odchodu Čopa od Biby a jeho návratu po dlouhé době. Povahokresba Biby a jejího syna Jiřího byla v dramatu prohloubena. Osoby dostaly také jiná jména (Biba Douchová — Drahošová; Karlík a Karlička — Viktor a Viktorka). Velmi živě vystoupily do popředí některé epizodní postavy (například snědé děvče z Uher) a výrazněji bylo zachyceno prostředí dílny, včetně oněch měšťanských zákaznic, jež se na švadlenu dívají svrchu. Proti povídce Preissová v dramatu více zdůraznila náboženské vyznění díla.

I když v kompozici tříaktové hry, jejíž oba krajní akty jsou jakýmsi rámcem, ukázala Preissová místy schopnost vyostřit dramatickou situaci — zejména v druhém dějství, kde se podává obraz Bibina vítězství nad vinou z minulosti a její zhroutení, když vina se znovu vrací v dceři (návrat Čopův, příchod Viktorčín) —,

má hra silně epický charakter. Příliš mnoho těžkých ran dopadá na Bibu a jedna přehlušuje druhou. A dále: nepříznivě pocítujeme, jak autorka vypráví (zdlouhavá a nevěrojatně podávaná expozice) a jak sama posunuje děj kupředu. Sentimentální ladění řady scén a především celé uzavření příběhu posouvá hru do nalsládle tklivé harmonie.

Srovnání *Gazdiny roby* a *Dvou ukolébavek* ukazuje, jak autorka poklesla ve znalosti života, a v důsledku toho i umělecky. Zatímco v *Gazdině robě* zobrazila Preissová třídní vztahy na vesnici a náboženské přežitky i různé předsudky, zatímco tam neváhala postavit Evu do boje proti nim a neúprosně vedla děj až k hrdinčině sebevraždě, ve *Dvou ukolébavkách* má pro hrdinku jenom pokání a smír v podobě náboženského rozhrěšení.

Dvě ukolébavky byly inscenovány v Národním divadle 21. listopadu 1918 za režie ředitele Gustava Schmoranze. Leopolda Dostálová ztělesnila Bibu, Vojta Matys hrál Viktora, Eva Vrchlická Viktorku, Jiří Steimar Gavriše Čopa. Uvedení hry ve chvíli, kdy celý národ žil v ovzduší dobyté státní samostatnosti, ukázalo, že Gabriela Preissová nemluví k palčivým otázkám přítomnosti.

Kritika posoudila drama Gabriely Preissové záporně. Otokar Fischer zamítl hru v Národních listech (23. listopadu 1918) a připomněl, že se autorka vzdálila od svých velkých dramát minulého století. Napsal: „Uznávám láskyplný autorčin soucit s utrpením prostých žen i lidský tón porozumění a odpuštění závěrečného dialogu, ale cit je zatopen všedností a slzavostí, a formy divadelní je užito s volností a s účinky sentimentálního vypravovatelsství.“ Obdobně vytkli Karel Engelmüller ve Zlaté Praze (18. prosince 1918) a pisatel v Národním politice (24. listopadu 1918) dramatu Gabriely Preissové sentimentalitu a přemíru utrpení. Pokud jde o samo provedení hry, uvádí nepodepsaný kritik Zvonu, že „dávno již nebylo u nás nic hráno tak dobře, s takovým prodchnutím do všech podrobností“.⁹¹⁾ Z herců výslovně chválí Leopoldu Dostálovou, že dala Bibě „vznešenou prostotu“ a že vyvolala mocné dojmy citovou hloubkou, nikoli zdůrazňováním zevních prostředků. Jiří Steimar — podle časopisu Vlast — dobře odlišil v Gavrišovi mladíka a zralého muže.⁹²⁾

Ve hře *Dvě ukolébavky* sáhla Preissová po závažném tématě, ale přenesla jeho problematiku téměř veskrze do soukromí lidí a násilně usmířila exponované konflikty do nyně harmonie.

Závěrem o dramatice tohoto období

V *Gazdině robě* a v *Její pastorkyni* vplynula Preissově kritika buržoazní společnosti bezděčně, z pravdivého zobrazení skutečnosti.

⁹¹⁾ Zvon 5. prosince 1918.

⁹²⁾ Píše o tom Otakar J a k o u b e k ve Vlasti (r. 35, č. 4, prosinec 1918).

Štvanice po inscenaci *Její pastorkyně* vykolejily Preissovou z rovnováhy. Spišovatelka nenalezla v sobě tolik síly, aby se vymanila z okruhu měšťáctva a nastoupila cestu ke sblížení s dělnickou třídou i ku přijetí jejího světového názoru. Naopak, počala se bát důsledků pravdivého zobrazování skutečnosti a ustoupila z pozic kritického realismu.

V zamýšleném dramatu *Willa dobrodějka*, změněném po čase v povídku *Víla dobrodějka*, snažila se Preissová příběhem objektivizovat pocity, které měla po premiéře *Její pastorkyně*. Povídka zrcadlí snahu spisovatelky nezasahovat do sociálních problémů, vyhledávat toliko jasné stránky života.

Dramatem *Předsudek* chtěla Preissová protestovat proti pomluvám a přezírání ženy, která vyšla z nízkých sociálních poměrů a domohla se významného společenského postavení. Hra však nebyla ukončena a její látku zpracovala spisovatelka v povídce *Úskalím předpojetí*. Touto prózou Preissová prokázala, že dovede vyhmátnout ze života společnosti palčivý problém. Leč z obavy před „naturalismem“ zlomila syžet nepravdivým smířením exponovaného konfliktu.

Vážným pokusem o společenské drama byla hra *V stínu závodistě*. Nepochopení a odsouzení této aktovky definitivně zlomilo u Preissové vůli zobrazovat život pravdivě. Preissová se pak téměř po tři léta přestala o psaní divadelních her zajímat.

Následovala aktovka *Jarní píseň*, která ustoupila od zobrazování konfliktů sociálních k líčení milostné rozepře, nakonec smírně dořešené rezignací jednoho ze „soků“. Hříčka *Přijďte k nám, až bude jaro* je pak už vyložená idyla.

V *Zlatorogu* nevyužila Preissová poetické volnosti pohádky v dostatečné míře k tomu, aby tím všestranněji a hlouběji odhalila vady a rozpory skutečného světa, jak to dělával ve svých báchorkách J. K. Tyl a nedlouho před *Zlatorogem* podnikl Alois Jirásek v *Lucerně* (1905). Preissová se vyhnula tomu, aby domyslně do konce myšlenku honby za zlatem a poklady. Místo tragického zakončení příběhu zvolila pokojný smír. V předmluvě sice vysvětlovala své pojetí příběhu o Zlatorogovi „slovanským svým citem“, ale vpravdě to nebyl slovanský cit, co jí zabránilo vidět život bez idealizace a falešné poetizace. Byl to ústup od pravdivého zobrazení života a od řešení jeho rozporů. Je bolestné na to myslet především proto, že autorka ve *Zlatorogu* ponechala stranou dramatické možnosti, které se jí zdařilou expozicí příběhu přímo vnucovaly.

Dramatem *Dvě ukolébavky* vrátila se Preissová po třiceti letech k problémům lásky mezi sociálně nerovnými partnery a k problémům svobodného mateřství. Ale nejenom že tu přejímala prvky a motivy ze svých dřívějších dramát *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa*, ale nadto navozené otázky násilné a v rozporu s mlouvou faktů usmířovala. Převratná doba konce první světové války přinesla významné změny a palčivé problémy. K nim však poslední drama Preissové zůstalo hluchým.

Dramatika Gabriely Preissové z období let 1891—1918 jasně ukazuje, že autor-

ka neměla sil, aby se při zobrazování sociálních rozporů v kapitalistické společnosti postavila proti buržoazii. Opustila cestu realismu, po níž šla v údobí slováckých dramát. Důsledky nesprávného, idealistického světového názoru se musily pak projevit ve zkrasených obrazech života. Spisovatelčin velký dramatický talent vadl a nakonec zplañěl.

3. Próza

Obdobný proces, jímž prošla Preissová, pokud jde o způsoby uměleckého zobrazování života v dramate, nalézáme také v její próze po r. 1890, shrnuté do řady knih.⁹³⁾ Preissová zpravidla neusilovala o architektonickou výstavbu svých prozaických sbírek. Nesdružovala v knihách z tohoto časového úseku prózy s obdobnou tematikou (například z Moravského Slovenska nebo z Korutan); chtěla jen, aby se její knihy vlnily pestrostí námětů.

V letech 1910—1915 vydávala Preissová nákladem Jana Otty *Spisy sebrané*. Dosáhly 18 svazků, při čemž 17. svazek shrnul její dramatické práce (mimo *Gazdinu robu a Její pastorkyňu*). Spisy neuspořádala Preissová ani chronologicky, ani tematicky. Výslovně to v předmluvě k prvnímu svazku odmítla: „Sporádám si je tak, jak je to mému srdci milé, jako si sestavujeme obrázky ve své pracovně — a důvěřuji, že mi to čtenář ani kritik nezazlí.“ *Spisy sebrané* neobsahují všechny práce Gabriely Preissové, a rozhodně tam nejsou zařazeny všechny její nejhodnotnější práce.

Chceme-li za těchto okolností dobře přehlédnout a zhodnotit prózu Gabriely Preissové ve zmíněném období, nebude vhodné postupovat od knihy ke knize. Musíme spisovatelčinu prózu roztřídit nejprve podle tematiky, a ve skupinách takto vzniklých sledovat zřetel chronologický.

⁹³⁾ Jde o tyto knihy:

Nové obrázky a črty. Praha a Opava 1893. Nákladem dr. F. Slámy, Slezská kronika, sešit 1 a 2. Obrázky bez rámu. Praha 1896, Ottova laciná knihovna národní, sv. 139.

Korutanské povídky. Praha 1896, J. Otto.

Povídky. Brno 1898. Nákladem Papežské knihtiskárny benediktinů rajhradských. Knihovna našeho lidu, roč. II, sv. 7.

Mládi a jiné novely. Praha 1898, J. Otto.

Když hvězdy padaly. Povídky. Praha 1898, F. Šimáček. Kabinetní knihovna sv. 96.

Co život vyprávěl. Povídky. Praha 1900, J. R. Vilímek. Vilímkova knihovna.

Jerla. Povídka z Korutan. Praha 1901, F. Šimáček.

Talnové zlato. Povídka z Korutanska. Praha 1901, F. Šimáček.

Porosené pavučiny. Sedmero povídek. Praha 1902, J. Otto. Salónní bibliotéka.

Máky v žitě. Povídky. Praha 1902, Nakladatelské družstvo Máje (r. 1902 i druhé vydání).

Zmítané haluze. Praha 1903, J. Otto, Ottova laciná knihovna národní, sv. 201.

Setmělé cíle. Povídky. Praha 1905, J. Otto.

Spisy sebrané I—XVIII. Praha 1910—1915, J. Otto.

Zahrady. Praha 1918, J. Otto.

Po barevně rozjásaném kraji Moravského Slovenska měla spisovatelka v Oslavanech příležitost sledovat život dělníků a bezzemků.

Daleko více, nežli tomu bylo v Hodoníně, kde žila ve městě, poznala Preissová v Oslavanech poměry cukrovarských dělníků. Bydlila totiž přímo vedle cukrovaru a jeho osazenstvo pozorovala z bezprostředního styku. Otřesně pravdivá a umělecky vynikající povídka *Potomci Koříků* z roku 1893⁹⁴⁾ nás o tom přesvědčuje. Charakterizující tuto prózu, napsala Preissová, že v ní „vystřkuje růžky“. Je zde totiž zachyceno, „jak z ničeho nic, jen ze vzduchu, z nejoddanějších dělníků vtělených konzervativců tiché práce a spokojenosti rodí se kazatelé socialismu“.⁹⁵⁾

Na ploše ne větší nežli deset stran zobrazila Preissová, jak se cukrovarnické dělnictvo na počátku devadesátých let začíná třídně uvědomovat. Ve slovonickém cukrovaru jsou zaměstnání děd, otec a syn Koříkovi. Na jejich životě ukazuje autorka tři vývojové etapy naší dělnické třídy. „Douda“ Kořík pracuje už 41 let v cukrovaru. Dře se na pány a je svým zaměstnavatelům oddán bez výhrad. Nemůže si vynachválit, že má stálé zaměstnání, zatímco řemeslníci musejí čekat, až jim lidé práci přinesou. Když majetek zaměstnavatelů, kteří žijí ve Vídni, roste, takže si zakupují další dvůr a stavějí v Čechách ještě jeden cukrovar, děda si s radostí pobrukuje, jako by bohatl sám: „Roste nám to — roste!“ Prostřední Kořík, „doudův“ syn Antonín, je už od svých čtrnácti let zaměstnán v cukrovaru. Ve strašném vedru poléval cukrové formy. Onemocněl tuberkulózou. Když si kdysi stěžoval na únavu z práce, otec se mu vysmál, že prý je zchoulostivělý. Antonín, suchý, v obličejí žlutý, nemluvný a zádumčivý vdovec, dostal posléze v cukrovaru „lehčí“ místo vaříče. Ale i tak musil pobývat o nedělích v zaměstnání až 18 hodin. Svěho syna Martina chtěl Antonín ušetřit dřiny v cukrovaru. Poslal ho do Vídně učit se zámečnickem. Martin se zúčastnil jako tovaryš demonstrace při stávce a byl od vojáka zraněn. Našel pak zaměstnání v zámečnické dílně slovonického cukrovaru. Poznal, co je příčinou bídy dělnictva, a ví, že dělnické třídě pomůže jenom solidarita. Se svým otcem si Martin dobře rozumí; pomalu rozptyluje skepsi tohoto zedřeného muže. Ukazuje mu, že páni by ho měli poslat na léčení, protože si nemoc uhnal dřinou pro jejich bohatství. „Vidíte, tatínku, tak o tom všem přemýšlet kolem a dokola, jak se pro výživu, topivo či ozdoby jiných — těch bohatších — a nade vše pro kapitály jednotlivců tisíce životů podkopává...“⁹⁶⁾ Na pohřbu děvčete, které v cukrovaru spadlo do vroucí šťávy,

⁹⁴⁾ Poprvé v knize *Obrázky bez rámu* (Praha 1896).

Ve *Spisech sebraných* (svazek XIII) autorka sice uvádí u této prózy „psáno r. 1888“, ale jde zřejmě o spisovatelčin omyl. Preissová se zmiňuje o povídce Marii Červinkové-Riegrové v dopise z 30. listopadu 1893. Nemohli bychom vyložit, proč právě tehdy vykládala smysl povídky, jestliže by šlo o prózu pět let starou.

⁹⁵⁾ Gabriela Preissová Marii Červinkové-Riegrové v dopise z 30. listopadu 1893.

⁹⁶⁾ *Potomci Koříků* v knize *Obrázky bez rámu*, str. 45.

protože majitelé šetřili na zábradlí, vystoupí otec Kořík a obžalovává poměry v závodě. Po něm se ujme slova Martin a vyzve dělníky, aby hájili svá práva a založili spolek Rovnost. Za trest je pak Martin vypovězen z práce. Marně si jeho děd se stařenkou lámou hlavu, jak to, že mají takového nevydařeného syna a vnuka.

Spisovatelka sice věrně popsala proces narůstání bojové síly v dělnictvu, ale sama si přesně neuvědomila, že to jsou poměry za kapitalismu, které plodí hrobaře tohoto společenského systému. V závěru své povídky píše: „Netušili [děd s bábou, A. Z.], že teď již synové a vnukové vyrůstají si nějak sami, že je vychovává něco ve vzduchu [podtrhl A. Z.], a že ty nové zarážející troufalosti a vášně urovnají a očistí se jednou v lidskou důstojnost...“⁹⁷⁾

Pro Spisy sebrané Preissová povídku přepracovala, zvláště její druhou polovinu. Próza tím dostala obžalobně vyhocenější podobu, nežli měl tvar předchozí. Preissová výstižněji zobrazila okolnosti, které vedou k myšlenkovému přerodu otce Koříka a které vyvrcholí jeho proslovem na pohřbu (tentokrát nikoli už děvčete, ale mladého vaříče Halaščina, který zaplatil kapitalistické vykořisťování zdravím). Spisovatelka uvedla celý projev Koříka syna nad hrobem; jeho středem je myšlenka, že zemřelý mladík „svlékal denně po dvou lotech masa se sebe“. Odpornou tvář má v druhé verzi starý Kořík. Šel prosit za syna, podařilo se mu namluvit pánům, že Antonín byl opilý. Ale co víc: „doudu“ se po pětáctyřicetileté dřině stane za nepatrnou mzdu hlídačem v cukrováru, sedává u vrátného a udává dělníky, kteří něco z cukrováru vynášejí. Na svého vnuka, který odešel do světa, vzpomíná s odporem a nechce se k němu hlásit, protože mladík je vzpurný a „svět ho zkazil“.

Povídka *Potomci Koříků* patří k velkým vítězstvím realistického umění Gabriely Preissové, po roce 1890 u ní už jenom ojedinělým. Spisovatelce se zdařilo pravdivě vylíčit situaci dělnictva u nás, proces jeho třídního uvědomování. Preissová neznala příčiny, proč se v dělnictvu objevují bojovníci za socialismus. Ale pravdou svých obrazů ukázala, jak vykořisťování, sociální bída formuje charaktery pracujících a vykovává z nich stále uvědomělejší odpůrce kapitalismu.

Próza *Potomci Koříků* je také umělecky zdařilá. Její první část exponuje spisovatelka v převážné míře autorským vypravováním. Střed, v němž zápletka vrcholí, je dialogizován a tvoří dvě dramatické scény. Závěr drtí posluchače klidem epilogu. Povídka je podána v hutných, sevřených rysech. Jazyk nemá dialektismy; autorka nezamýšlela podtrhovat lokální charakter příběhu.

Oslavany zbystřovaly zrak Gabriely Preissové pro sociální problémy všeho druhu. Jednou z nejpalčivějších byla zde otázka cikánů. Na paštvisku hned za cukrovarem rozkládal se cikánský tábor. Preissová se jeho obyvatelům nevyhýbala. Svědčí o tom próza *Dvě Prisky*.⁹⁸⁾ Autorka v ní nepostihla problematiku cikánů

⁹⁷⁾ *Obrázky bez rámu*, str. 47.

⁹⁸⁾ Světozor 1898; potom v knize *Co život vyprávěl* (1900).

v celé šíři, ba ani se jí v úplnosti nedotkla. Jen přes osud cikánova děvčete, které zemře, protože jeho otec, bohatý koňář Daniel, hledal lékařskou pomoc pozdě, spoléhaje na domácké léčení, poznáváme trudný život cikánů za kapitalismu. Sami tonou v těžkých předsudcích a také okolí jimi pohrdá. Důrazem na to, jak má cikán, opuštěný nevěrnou manželkou, svoje dítě rád, vyzvedla spisovatelka jeho ušlechtilé srdce.

Vynikající prózou pádné sociální kritičnosti je povídka *Pro dokonalou toaletu*.⁹⁹⁾ Kontrastem se tu staví proti sobě zhýčkaná dcera správce z velkostatku, která si chystá róbu na ples a zjistí, že nemá náležitý vějíř, s ubohou holčičkou kravské děvečky, která nese slečně v zimní metelici na vzdálenou poštu telegram s objednávkou vějíře. Děvče se nastudí a zemře. Panstvo vstupuje do kočáru, aby odjelo do kasina na ples, a doví se od Bětuštiny matky, že dceruška právě dokonalá. Paní správcové nepřijde ani na mysl, že smrt uboze oděného děvčete spoluzavinila. A slečna Iza se dokonce pohorší na služebnou: „Bože, Stázko, vy jste nešetrná ženská, to nám musíte s takovou zprávou přiběhnout zrovna, když jedeme na ples, abychom měli zkaženou celou náladu...“ Třídní propast světa bohatých a chudých, necitelná cyničnost správcové a ještě více jejího jedináčka je v povídce zachycena velmi ostře. Maně nám přichází na mysl povídka Boženy Němcové *V zámku a v podzámčí*. Zobrazením figury pana správce posmívá se Preissová, bojovnice za rovnoprávnost ženy s mužem, biedermeierovskému názoru, jako by žena patřila jen domácnosti a jako by jejím posláním na světě byla výhradně spokojenost manžela.

Obdobný příkrý kontrast mezi světem bohatých a chudých stal se základem črty *Děťátko a děcko*.¹⁰⁰⁾ Na jedné straně dítě z bohaté měšťanské rodiny, zahrnuté v salónu vši možnou péčí babiček, vychovatelky a kojné, na druhé straně děcko kočovných hrncířů, které dávají rodiče hlídat tažnému psu. A přece autorka nezapírá, které z těchto rodin patří její sympatie: v poslední větě výslovně podotýká, že z nejnižších kolébek vyrůstají velikáni lidstva.

Na první pohled je nápadné, proč se Preissová ani k jedné ze svých próz neinspirovala životem horníků. Přece se tato tematika v Oslavanech nabízela! Částečně by se dal tento fakt vysvětlit jenom tím, že důl Dukla v Oslavanech zaměstnával na počátku devadesátých let málo lidí a že horníci bydlili až na druhém konci roztáhlého městečka, kam se Preissová patrně málokdy dostala.

Doznívání témat ze Slovácka a ze Slovenska

I když Gabriela Preissová opustila Hodonín, nevymizely tím provždy v její tvorbě náměty ze života na Moravském Slovensku.

⁹⁹⁾ *Obrázky bez rámu* (1896).

¹⁰⁰⁾ Poprvé otištěno v kalendáři *Bida* (Brno 1891), pak v knize *Obrázky bez rámu* (1896).

Pozoruhodnou psychologickou kresbu, ale soustředěnou jenom na jednu postavu, která není téměř se životem vesnického kolektivu spjata, podala Preissová v povídce *Nesmrtelný*.¹⁰¹⁾ Stařík Kocanda si žije v klidu a pohodě na výměnku. Hospodářova rodina ho má ráda. Tak to trvá, nežli se narodí na statku po šesti dcerách syn. Kocanda pocituje k dítěti podivný odpor. Chřadne a na dítě zanevře. Nedlouho před smrtí smíří se výměnkář s odvčkým koloběhem života; vidí, že za jeho nejstarší vnučkou přišel na námluvy šohaj. Preissové se podařilo velmi citlivě zaznamenat nedůtklivost, náladovost i obtíže starého člověka. Kocandova postava je viděna pravdivě, zvláště ve vztahu k nejstarší vnučce. Ale souvislost vnukova a dědova zdraví, prostřednictvím níž Preissová jako by chtěla zdůraznit tajemství lidského života, posunuje prózu do polohy mírného mysticismu.

Ještě dvakrát obrátila se Preissová v letech 1891—1892 k postavám starých lidí. Próza *Stařenka Malušková*¹⁰²⁾ si nedělá větších nároků na uměleckost. Je to moralita o nečekaném daru, který babička rozdává svým blízkým příbuzným; tím se má doložit známá pravda, že jedna matka uživí deset dětí, ale obráceně že tomu tak nebývá. Svou počáteční zápletkou příliš tato próza připomíná motiv z povídky Gabriely Preissové *Ostručina*. Črta *Stařeček Žabík*¹⁰³⁾ svým vyprávěním o vlastenecky cítícím otci, který odmítl snahu syna kaprála poněmčit si rodné jméno, připamatovává našim lidem povinnost národní hrdosti.

Povídka *Mušky*¹⁰⁴⁾ měla všechny předpoklady stát se realistickým obrazem života na slovácké dědině, která se pomalu poměštuje. Ale spisovatelka rozvinutý děj násilně usmířila do idylly a tím přitakala závěrečným slovům kdysi pyšné a po snadnějším životě v bohatství toužící starostovy dcery: „Vidte, mamičko, že může být člověk vždycky spokojen, když jen chce?“ Jinak jsou postavy povídky — od pyšné Luciny přes vdovce, nájemce zámku, který jde vypočítavě za bohatstvím, až po spravedlivého sedláka Votavu i jeho pomalého syna, za něž se Lucina konečně vdá, a po druhý milenecký pár skromné Katriny a rázného Eliáše — podány velmi výrazně. Smysl Preissové pro charakteristický detail projevil se rovněž v řeči figur, která je mírně nadýchnutá slováckými dialektismy.

Z povídek tohoto období, které dějstvují na Moravském Slovensku, pokoušejí se dvě o dušezpytný rozbor dívek životem a společností ušlápnutých.

V próze *Jen sama*¹⁰⁵⁾ postavila Preissová do středu pihovatou, posmutnělou Amálu, kterou přijala selka za schovanku. Myslila na to, že Amála se jednou stane nevěstou jejího syna. Ale selka zemře a Vavril se dívá po jiné, krásnější dívce, třeba se příliš k hospodářství neměla. Když Amále vyčte její neznámý

¹⁰¹⁾ Poprvé byla povídka uveřejněna ve Světozoru r. 1891; potom v knize *Nové obrázky a črty* (1893).

¹⁰²⁾ Poprvé byla tato próza uveřejněna r. 1891 v Olomouckém almanachu ve prospěch vánočních stromků. Pak vstoupila do knihy *Nové obrázky a črty* (1893).

¹⁰³⁾ Poprvé otiskána v Našem domově r. 1893, pak v knize *Nové obrázky a črty* (1893).

¹⁰⁴⁾ *Nové obrázky a črty* (1893).

¹⁰⁵⁾ *Obrázky bez rámu* (1896).

původ, dívka opustí v noci statek a jde do služby v jiné vesnici. V tom, že Amála neztratila po těžkém zklamání víru v život, vidí Preissová rys hrdinskosti. Vavril, hýčkaný bohatstvím doma i děvčaty na vsi, má v sobě rysy ne nepodobné Števovi z *Její pastorkyně*. Z povídky se sice úkradkem dovídáme něco také o životě vesnice (například to, že zde vládnu pověry o zařikávání v lásce), ale příběh zůstává v podstatě sociálně osamocen a svým závěrem upadá do smírné idyličnosti. Ochrana opovrhovaných, obhajobný humanismus Gabriely Preissové vyplývá z něho však zřetelně. V tesklivé povídce *Nevidomá*¹⁰⁶) soustředila se Preissová k psychologii nadané slepé dívky, která smrtí milované babičky ztratila hlavní oporu a zklamána v lásce vrhá se do studny.

Poměrně rozsáhlá povídka *Před západem*¹⁰⁷) uvádí na scénu smrtelně nemocného venkovského muzikanta-houslistu. Máša byl vždycky trochu samotář. Nikdy si s manželkou příliš nerozuměli. Mášova se obává, aby se synové, kteří přijedou otce navštívit, nedověděli o jejím milostném poklesku z mládí. Tento její strach udržuje napětí v povídce. Ale Máša na nic takového nemyslí; před smrtí prozradí, že má u brněnské pojišťovny vysokou pojistku, kterou splácel z muzikantských podílů. Postavy obou manželů jsou vystiženy velmi živě, přestože příběh je svou podstatou anekdotický. Disonance, které hrozily hnát vztah manželů v tragický závěr, Preissová nakonec uhladila. Láskyplným perem líčí Mášova syna učitele i rázovitého českého muzikanta Vavříka, který svým rozvázným klidem vyrovnává nejen hádky u muzik, ale přispěje také ke smíru obou manželů. Na povídce, i když její děj míří ke zpodobení soukromých osudů lidí, je znát umění Gabriely Preissové. Základní dějový akord navodila už úvodní scéna: Vavřík jde navštívit na smrt nemocného přítele a napasený čmelák, plný života, bzučí mu do uší. Závěr povídky, z valné části podávané v dialogu, dostal svou pastelově zjemňující tóninou kouzlo paralelismu lidových písní. Umírající Máša sleduje s rozkoší zapadající slunce. „Po vlastním přání tak osamělý, jako byl skoro po celý život, vydechl v klidu duši. Odvrácen ke zdi, na níž ještě teď se uchýtil v zlatém pelu šípek zapadajícího slunce, nadzdvihující se tam vzhůru od země.“ (Citováno z knihy *Když hvězdy padaly*.)

Svámi dějišti (slováckým maloměstem a Štýrským Hradcem) stojí na pomezí prozaických prací z Moravského Slovenska a Korutan vřele citem prolnutý, byť i pateticky podávaný románový náčrt ahasverského typu *Ismael Lövit*.¹⁰⁸) Jeho hlavní postava se řadí k rodu společenských nezakotvenců, zobrazovaných Juliem Zeyerem. Židovský vychovatel v rodině penzionovaného rady ve Štýrsku a pak výpomocný učitel na slováckém městě je pasivní, tragicky snívá, osamělá duše. Rád by se dal pokřtít, ale jeho matka, prodavačka tržního zboží, to zamítá. Lövit horoucně miluje slovácký lid, ale je tu všude přijímán jako podivín — což

¹⁰⁶) *Obrázky bez rámu* (1896).

¹⁰⁷) Poprvé byla otištěna ve Světozoru 1897, pak v knize *Když hvězdy padaly* (1898).

¹⁰⁸) Lumír 1898, pak v knize *Porosené pavučiny* (1902).

může žid sympatizovat s lidem, když jeho souvěrci stáli dosud výhradně na straně vládnoucích Němců? Ani v soukromém životě nedočká se Lövit štěstí. Jeho maloměšťácky procovská manželka nemá pro něj pochopení. Lövit chřadne a posléze umírá jako „odchýlená větvíčka“

Tato studie hrdého židovského osamělce, inteligenta, kterému nebylo dáno splynout s věcí lidu a který hyne v soukolí společenských předsudků, náleží k vynikajícím dílům české literatury.

Tak jako se Preissová vracela po odstěhování z Hodonína občas ve svých prózách na Moravské Slovensko, neopustila docela ani Slováky v Uhrách; několikrát čerpala z jejich života téma ke svým pracím.

V novele *Skromná studie*¹⁰⁹⁾ oslavila čistou, nezákladnou duši Slovenky, která svým rozvážným klidem zvítězí nad nástrahami novopečeného velkostatkáře. Tíha života a třídní rozdíly jsou v novele jenom lehce připomenuty, to když si velkostatkář prohlíží krásnou zemědělskou dělnici a povšimne si jejich velikých upracovaných rukou. Leč těžké poměry pracujících na tovarychu nečinila Preissová středem námětu své novely, ponechala je na okraji děje. Vyhnula se rovněž tomu, aby rozehrála zápletku do tragédie.

Obrázek *Liberant*¹¹⁰⁾ vypravuje o Slovákovi Matyjovi, který se z furiantství a na zlost své tchyni přiklonil o volbách k panské straně. Po volbách však pozná, jak chybil, stydí se zůstat v rodné vesnici, a proto uteče do jižních Uher. Po půl roce se však kajícně vrátí; žena i tchyně ho rády přijmou. Preissová v tomto „varovném“ příběhu zdůraznila, že každý Slovák má volit slovenskou stranu lidovou. Znamenitě vylíčila vznětlivou Matyjovu povahu. Také okolnosti voleb, během nichž vystupuje hostinský žid jako náhončí panské strany, i těžký život žen na tovarychu zobrazila spisovatelka velmi účinně.

Významným dílem kritického realismu mohla se stát povídka *Hrubanovo chalupče*.¹¹¹⁾ Starý Hruban, který léta dřel se svou manželkou na polích židovského velkostatkáře, postaví si na darovaném pozemku u lesa chalupu. Ale synovi, který byl v prezenční službě kaprálem a naučil se německy, není po návratu doma nic vhod. Tím spíše, že si na vojně namluvil dceru hostinské; ta by doškovou chalupou pohrdla. Matuš hledá zaměstnání u velkostatkáře a dostane se s ním do sporu. Vyčte mu, že jeho otec nosil ještě kůžky na zádech. Po velkostatkářově smrti zažaluje jeho syn Hrubana o pozemek, na němž chalupa stojí. Chce tam totiž vystavět továrnu. Když otec odejde na poradu k advokátovi, uskuteční Matuš svůj plán: zapálí domek a spekuluje, že pojišťovna vyplatí prémii. Na tomto místě Preissová děj povídky násilně zlomí: Mladý statkář, dosud nesmiřitelný nepřítel

¹⁰⁹⁾ Poprvé uveřejněna r. 1897 v *Osvětě*; potom v knize *Co život vyprávěl* (1900).

¹¹⁰⁾ Poprvé byl otištěn ve Zlaté Praze r. 1898; pak vyšel v knize *Co život vyprávěl* (1900).

¹¹¹⁾ *Osvěta* r. 1903; pak v knize *Setmělé cíle* (1905).

Hrubanů, vytáhne tobolku a přispěje vyhořelému padesáti zlatými. Také mu oznámí, že soudní spor zastavil. Starý Hruban nenalézá v penězích žádné štěstí, stále si připomíná, s jakou láskou a obětavostí svoji chalupu kdysi stavěl.

Povídka *Hrubanovo chalúpče* má řadu rysů, které pravdivě zobrazují život na velkostatku v době kapitalismu. Škoda, že se autorka za každou cenu snažila uhladit protiklady života a že základní konflikt (spor velkostatkáře s chalupníkem) jednak málo spojila s děním na vesnici, jednak ho usmířila za vlasy přitaženým charitativním činem. Nadto Preissová odsouvá pozornost čtenáře k dílčímu konfliktu; tradičně žijící a myslící otec nemůže pochopit spekulaci svého poměštělého syna. Při zpodobení starého Hrubana i jeho syna prokázala Preissová svoje umění charakterizace. Žel, vůle harmonizovat sociální rozpory zvítězila v povídce nad pravdivým zobrazením skutečnosti.

Novým prózám o životě Slovácka a Slovenska chybí ono bezprostřední sepětí s prostředím, které kdysi živilo práce Gabriely Preissové. Zobrazované postavy jsou také v menší míře určovány společenskou situací a sociálními vztahy; zato se autorka pokouší hlouběji proniknout do jejich nitra. Ruku v ruce s tím ustupuje rovněž v těchto prózách přesné vystižení jejich lokalizace; v jazyce upouští Preissová od slováckých dialektismů.

Prózy z Korutan

Krátké intermezzo s vlastnictvím statku v Jeleniku (Hirschenau) skončilo pro Preissovou rodinu značnou ztrátou hmotnou. Nicméně pro samu spisovatelku nepřešla tato zkušenost bez užitku. Preissová poznala jiný svět a dovedla z něho čerpat jakožto z vydatného inspiračního zdroje. A to právě ve chvíli, kdy vyvstávalo nebezpečí, že se bude v látkách z Moravského Slovenska opakovat.

Prózy z Korutan tvoří hlavní náplň spisovatelčiny knih, vycházejících od poloviny let devadesátých do první světové války. Jsou to především sbírky próz *Korutanské povídky* (1896), *Mládí a jiné novely* (1898), dále povídky *Talmové zlato* (1901) a *Jerla* (1901) i posléze knihy, které mimo práce z Korutan obsahují také prózy jiného zaměření — *Když hvězdy padaly* (1898), *Co život vyprávěl* (1900), *Máky v žitě* (1902), *Zmítané haluze* (1903), *Setmělé cíle* (1905), jednotlivé svazky *Spisů sebraných*, *Bouře a jiné povídky* (1920).

Prózy vytěžené z Korutan jsou námětově užší nežli někdejší obrázky z Moravského Slovenska; převážnou měrou líčí citové vztahy lidí a poetizují niterné procesy Slovinců.

Některé z próz *Korutanských povídek* nepřesahují útvar drobných obrázků. *Lahká noc*¹¹²⁾ vypravuje o spokojeném životě na slovinském statku. Ale sedláka zahubí tuberkulóza. Manželka mu splní přání, aby byl pochován pod křížem, který dal postavit nedaleko milované usedlosti. Celá próza je ponořena do idylického smíru, v jehož náboženském vyrovnání zaniká připomínka těžkých sociálních poměrů.

Ze dvou scén je složena novela *Bouře*.¹¹³⁾ Dosud krásná vdova odmítá v ní námluvy. Ale přijde horská bouře a Katra uteče i se svým chlapcem k sousedovi a tam se mu zaslíbí. Preissová je dobrá znalkyně lidské duše — dovede vystihnout změnu v hrdé Katře; stejně tak ví, jak lichotí muži, že se žena, vystupující dosud jako statečná, ukáže nakonec bázlivou. Jako by se v korutanské Katře odrazilo něco z povahy Shakespearovy Kateřiny (*Zkrocení zlé ženy*).

O podivínském, vzdělaném a uměnímilovném Oskaru Martinovi, posledním potomku starého baronského rodu, který živoří z milosti příbuzných, vypravuje próza *Majorátní pán*.¹¹⁴⁾ Je to tklivý příběh o moderním Donu Quijotu, který čeká, že ho na pobořeném hradě navštíví, jak slíbila, jeho Dulcinea — slečna Nelly z klášterního statku. Když čeká marně, odkáže majetek své služebné a odejde do světa.

Vtipně vystihla Preissová pokušení, kterému na chvíli podlehl mladý chalupník, když se cestou od křtin svého děvčátka dal rozjařeně do pitky s mládeží. I křivák chtěl vytáhnout. Ale v poslední chvíli si vzpomene na dítě (*Ďáblový cesty*).¹¹⁵⁾

Malou studii dívčího myšlení podává črta *Nedošlo*.¹¹⁶⁾ Zhýčkaná zámecká slečna učí se tu soucitu k jinému člověku tím, že sama marně čeká na dopis od milovaného muže.

Zvláštní místo v *Korutanských povídkách* zaujímá próza *Protěž*. Naplněna jemnou milostností a vyslovena v křehké impresionistické tónině jako by předznamenávala prózy Fráni Šrámka. Její děj zachytila spisovatelka s plnou intenzitou, a přece nikoli kronikářským záznamem, nýbrž v mihotavém rytmu. Kupondivu se jí zdařilo živě zpodobit vystupující figury, i když každou mohla zachytit jenom v nedlouhém náčrtu. Do horské myslivny přijede vyslanec ať se snívou paní a s panskou. Návštěva zamíchá srdci několika osob. Nejvýrazněji vystupuje do popředí lesníková dcera Stáza (i svým jménem připomene figuru ze Šrámkova *Léta*). Nakonec přijde telegram, že diplomat byl povýšen a že má odjet do Paříže. Jako nedoznělý akord musejí sotva započaté milostné románky skončit.

¹¹²⁾ Poprvé byla tato próza otištěna v *Osvětě* r. 1893, pak v *Korutanských povídkách* (1896).

¹¹³⁾ Poprvé byla uveřejněna v *Almanachu Zlaté Prahy* r. 1895, knižně vyšla v *Korutanských povídkách* (1896).

¹¹⁴⁾ Poprvé byla tato próza otištěna v *Osvětě* r. 1893; pak vyšla v knize *Korutanské povídky* (1896).

¹¹⁵⁾ Poprvé v *Osvětě* r. 1893, knižně pak v *Korutanských povídkách* (1896).

¹¹⁶⁾ Próza vznikla asi r. 1892. Autorka ji zařadila do *Korutanských povídek* (1896).

Zůstane po nich trochu smutku a vzpomínek i kytička protěže, kterou Stáza hodí do Drávy.

Ve třech prózách *Korutanských povídek* naléhavě zazní nebezpečí odnárodnění Slovinců. Próza *Dědictví po tetě Něže*¹¹⁷⁾ je exponovala, žel, poněkud okrajově. Je to historie lásky selského chlapce k poštovní úřednici, pod jejímž vlivem Urbí začíná opouštět slovinský kroj a rodnou řeč. Ale nakonec ho autorka přivede k chalupnické dcerce Stazce, pilné Slovince. Preissová zobrazila v postavě tety typ dobré hospodyně, oddané vlastenky, jednu z těch žen, které se snaží zadržet příval germanizace. Zápletky povídky však spisovatelka rozuzluje pomocí náhod (příchod Stazky) a nedostatečně motivovanými zvraty v jednání Urbího.

Národně obranný charakter má novela *Stinný apoštol*,¹¹⁸⁾ chce burcovat před nebezpečím poněmčování. Preissová v ní podala dokumentárně cenný obraz o germanizaci Slovinců. Ze Štýrského Hradce přichází roznášec německých biblí. V dolinách prodává mnoho, tam se už děti učí ve škole německy. V horách však Slovinci ještě odolávají. Preissová ukazuje, jak bohatí sedláci už pomalu pomýšlejí na to, že začnou děti posílat do německých škol, aby se z nich mohli stát „páni“; proto také koupí německou bibli.

Kladný typ bojovníka za národní uvědomění lidu zobrazila Preissová v povídce *Páter Jurij*.¹¹⁹⁾ Nadala zde šlechtnými rysy houževnatného kaplana, který je buditelem Slovinců. Druhá syžetová linie se týká osudu starostovy dcery, která má nemanželské dítě. Kaplanovým přičiněním se dvojice mladých lidí po bludných cestách dosavadního života nakonec za sebe dostane. Preissová ukazuje tuhé krunýř předsudků, v nichž slovinský lid žije, ale dovede odhalit i licoměrné farizejství bohatých sedláků.

Ve všech číslech knihy *Korutanské povídky* (tu v umělecky vyšším, tu v umělecky nižším vyjádření) dostává se Preissová do měkkých, netragických a idyllických poloh. Ne proto, že ji k tomu vedla situace lidu v Korutanech, ale proto, že sama chtěla, aby vždy zvítězilo světlé hnutí lidské duše. Krutá skutečnost (množství nemanželských dětí a duševně méněcenných lidí, přituhující germanizace) dere se všemi póry do próz, narušuje idylizační přístup autorky ke skutečnosti, nicméně vůle po harmonizaci protikladů u Preissové vítězí. Děje se tak za pomoci romantických prvků, uplatněním náhod i mělké psychologie.

Knihla *Když hvězdy padaly* obsahuje dvě korutanské prózy, v nichž se středem děje stalo dítě.

Rozsáhlá povídka *Šťestí*¹²⁰⁾ konfrontuje několikery náhled lidí na to, co je to opravdové štěstí. Rodiče početné rodiny míní, že jejich syn Bešty, kterého si vezmou bezdětní selští manželé k sobě, udělá velké štěstí, když zdědí po strýci.

¹¹⁷⁾ Poprvé otištěna ve Zlaté Praze r. 1894.

¹¹⁸⁾ Poprvé v Osvětě r. 1893.

¹¹⁹⁾ Poprvé v Osvětě r. 1894.

¹²⁰⁾ Poprvé byla otištěna ve Světozoru 1895, knižně vyšla ve *Spisech sebraných VIII* (1912).

statek. Ale na statku se narodí chlapec. Bešty by ho měl vlastně nenávidět, leč stane se opak: oba se mají rádi vzácnou přichylností. Chlapec, žel, zemře na záškrť. Nyní by mohl Bešty nastoupit na uvolněné místo. On však se zříká tohoto štěstí a jde hospodařit na rodnou chalupu, kam si přivede svou dávnou lásku — **cestářovu dceru.**

Jde nepochybně o prózu tragického svitu, oslavující hrdinství a věrnost. Zvolený námět nabízel spisovatelce, aby odhalila charaktery postav podle jejich sociálního původu. Daří se jí to u tvrdého sedláka Rujce, který se celou láskou upne k pozdnímu synovi. Psychologický růst Beštyho však není zákonitý, láme se po vůli autorčině: Jestli se chlapec zprvu docela podřizuje vůli strýce, aby si svým „vzorným“ chováním zasloužil statek, po smrti bratrance rázem nechce nic přijímat z milosti. Trpná je milá Beštyho, která zůstává stále věrná a objeví se až v závěru povídky, aby zápletku urovnala. Preissová se všemožně snaží společenské konflikty uhladit — nedovolí sedlákovu synu vyrůst, protože tím by se majetkové spory vyostřily. Závěr povídky je konvenčně nasládlý. V některých scénách povídky prodírá se do popředí velké umění Preissové v zobrazování dílčích jevů života. Tak například sugestivně je podána jízda sedláka s Bešty pro mošt i mrazivý předvánoční den, kdy Rujec spěchá v temné předtuše domů.

Sociální baladou je příběh chlapce Dolfka v **Mámě píšťalce**. Svobodná matka zanechala synka na statku, kde podělkovala. Odešla do města a slíbila, že bude na něj posílat peníze. Zprvu peníze docházely, ale pak nedala matka o sobě vědět. Chlapec chřadne, i když vyrůstá pod laskavým opatrováním selky. Jedinou jeho radostí se stane píšťalka, kterou našel na cestě. Avšak nepřející sedlák mu nedovolí v kuchyni na ni pískat. Chlapec jako by se tóny píšťalky domlouval se svou matkou. Jednou za humny vydechne, když naposled zapískal slabým zvukem. Později přijde zpráva, že jeho udřená matka dávno zemřela ve městě.

I tuto látku, společnost krutě obžalovávající, usmíruje Preissová laskavým chováním selky, jakož i svou vírou v účinnost soucitné lásky mezi lidmi. Nicméně podaná fakta jsou tak výmluvná, že usvědčují nespravedlivou společnost, a to proti subjektivnímu záměru autorčinu. Nedostatkem povídky však je, že píšťalka nemá logický vztah k matce a že ji dítě najde náhodou. Nepochybně se v povídce dala Preissová ovlivnit závěrem Erbenovy básně *Vrba*:

*Až doroste hoch mladičký,
bude řezat píšťaličky;
na píšťalku bude pěti —
se svou matkou rozprávěti.*

Dokladem, jak Preissová, opustivši realistický způsob zobrazování skutečnosti, začíná zpodobovat člověka netypického, svým tělesným ustrojením nápadného, a jak tím sklouzává k onomu „šestému prstu“ (M. Gorkij), jež miloval naturalis-

mus, jak motivuje zlom v ději zásahem náhody a jak všechno nakonec zharmonizuje ve vyrovnaný klid, ovšem za cenu skoků v psychologii hrdiny, je próza **Matka**.¹²¹⁾ Středem jejího děje stal se láskyplný vztah matky k hrbatému dítěti. Pro ně odmítne vdova provdat se za svého někdejšího nápadníka. Když Ivan dospěje a nešťastně se zamiluje, zachrání ho před sebevraždou jen vyplašená králice, která v mladíku vzbudila vzpomínku na jeho vlastní rodičku. Ivan se stane vynikajícím hospodářem v Korutanech, učitelem ostatních statkářů. Tento osamocený, od sociálního dění izolovaný příběh „zajímavého“ jednotlivce potvrzuje, jak snadný je přechod od naturalismu k idyle.

Stejnými vadami trpí obrázek **Na salaši**,¹²²⁾ vypravující příběh ustarané salašnice, která ztratila v mládí oko a žije nyní se slepcem. Krátká črta **Světoborce**¹²³⁾ ukazuje obdobně netypického člověka — setníka ve výslužbě, který měl kdysi ohromné plány v armádě, ale jehož pokládali za blázna.

Triptych *Mládí a jiné novely* je cele věnován Korutanům. V jeho titulní povídce **Mládí**¹²⁴⁾ mizí úplně sociální zařazení postav a děj se rozvíjí výhradně ve sféře citové. Preissova povznesla svoji hrdinku do společnosti mravně silných žen; přitom jí však ponechala rozkvetlou pozemskost zjevu. Tomišova a Majdina láska, tragicky ukončená sebevraždou provdané ženy, zraje v baladickém přišší korutanských nocí, posilována mámičí přírodou, prostředím starobylých zkazek a legend, opakujícími se motivy hudby a zvláště smyslným leitmotivem lidové písně, která zpívá o tom, že nebe je na salaši nejbližší a že pod hvězdami jsou jen milý s milou. Vypravování povídky vleče se zprvu líně, zpomalováno řadou podrobností, ale jeho tragický závěr hoří krví.

Majetková nerovnost milenců se stala středem syžetu novely **Sníh**.¹²⁵⁾ Selský synek Luka, dědic statku, chce odejít z domova, protože matka i celá rodina dohnaly úšklebky a pomluvami jeho chudobnou milou Viktoru ke svatbě s hostinským. Luka má už připraven kufr a ráno se chystá k odchodu. Ale konflikt s rodinou, ne nepodobný konfliktu v *Gazdině robě*, uzavře spisovatelka nepředvídaným smírem. Přes noc napadlo sněhu a Lukovi, který vykročí přede dveře, najednou se jeho rozhodnutí nezdá správné. Dá za pravdu rodině, že Viktora by se k němu nehodila.

Poněmčování slovinského kraje a urputný zápas vlastenců proti němu je tématem rozsáhlé prózy **Do podzimu**.¹²⁶⁾ Mladý profesor Janez Gvezdič se vrací ze Štýrského Hradce na zděděnou půdu domů, aby zde sedlačením uzdravil nemocnou duši. Janez je snivá, měkká povaha. Pomalu se učí hospodařit. Chce být svému okolí příkladem. Ale jeho otčím, dobrý hospodář, i když málo vzdělaný,

¹²¹⁾ V knize *Povídky* (1898).

¹²²⁾ Poprvé byl uveřejněn v Lumíru r. 1903, pak v knize *Miniaturky II* (1903).

¹²³⁾ R. 1897 byla otištěna v Osvětě, knižně vyšla v *Porosených pavučinách* (1902).

¹²⁴⁾ Poprvé v Zlaté Praze 1896.

¹²⁵⁾ Poprvé byla otištěna v Osvětě r. 1895, pak vyšla v knize *Mládí a jiné novely* (1898).

¹²⁶⁾ Zlatá Praha 1895; přetištěna v knize *Mládí a jiné novely* (1898).

staví mu všude překážky do cesty. Janezovi krajané houževnatě lpí na zastaralých způsobech práce. Zprvu vzdělanému muži nedůvěřují a zachovávají k němu odstup. Ale Janez vytrvá. Spolu s mlynářem, krejčím a vlasteneckým kaplanem šíří slovinské noviny, zakládá hospodářský a vzdělávací spolek. Intimní osud Gvezdičův poznamenají tři ženy: za profesorského působení paní Zdenka Osteňová, původem Češka, která potlačuje svůj vztah k němu citovou kázní. Doma se Janez ožení s Lenkou, málo vzdělanou dívkou. Nežije však s ní dobře a myslí si na vlasteneckou učitelku Metu, která sice Janeze zbožňuje, ale po návštěvě Lenky se ho zříká. Janez rezignuje a vrátí se s láskou k Lence.

Román je nejsilnější na těch místech, kde zobrazuje úsilí slovinských vlastenců o záchranu lidu před germanizací. Ale boj o školu, o hospodářské a kulturní povznesení lidu je toliko doprovodem ústřední syžetové linie, kterou tvoří soukromé osudy lidí, především Janeze samého. Jde o historii značně romantickou, psychologicky nedostatečně zdůvodněnou, plnou násilných, nepravděpodobných zvrátů (např. Meta si vezme za muže Janezova otčíma Bronče, jen aby ji autorka odklidila jako konkurentku v lásce k Janezovi; Meta od milovaného muže upustí po jediné rozmluvě s Lenkou). V románě *Do podzimu* nespojila spisovatelka obě syžetové linie — realistickou, pokud jde o zobrazení sociálního života, a romanticky nepravdivou, pokud jde o individuální osudy lidí. Proto je výsledný ráz této prózy rozpolcený, navozené konflikty nejsou vyřešeny v životní zákonitosti a jsou smiřovány v duchu autorčiny filosofie o vítězství vůle zaměřené k odříkání.

Povídka *Rebela*¹²⁷⁾ ukazuje pracovitou, sukovitou Štancu, která se nebojí postavit k žádné práci, ale má také jazyk na svém místě. Dívka upřímně miluje lehkomyšlného šafáře Jožku, ale když ten i podruhé odmítne její návrh na sňatek, provdá se za hospodáře — vdovce. Velmi pravdivě zobrazila Preissová mimo ústřední typ statečné ženy poměry služebné chasy na horském statku, jejich drobné sváry a nevráživosti, ale i vztahy citové.

Rozsahem široká a ve vypravování zdoluhavá je povídka *Dvojice břížek*,¹²⁸⁾ letopis dvojí lásky, jedné usmířené do harmonie, druhé tragické. Selská dívka Antela má od mládí ráda mladšího syna ze sousedního statku. Ale Fran ve světě zpanští, odříká se slovinštiny a myslí při Antele jenom na věno. Antela se sblíží s jeho mužným bratrem Matem, který ji zachránil před utonutím. Tragickou fólii našel tento milostný vztah v příběhu hajného dcery Joži, která, vyhnána otcem, hyne se svým nemanželským dítětem v čeledníku. Ději v povídce chybí užší spojení se životem vesnického kolektivu a vadí mu náhlé, málo psychologicky připravené rozhodnutí Antely pro Mata i blíže neosvětlený vztah Joži ke kupeckému mládenci z města, otcí jejího dítěte.

Spíš dílem autorčiny nadprodukce nežli vážným uměleckým činem je povídka *Jerla*,¹²⁹⁾ po-

¹²⁷⁾ Poprvé v Osvětě r. 1898.

¹²⁸⁾ Otištěna poprvé r. 1897 ve Zlaté Praze.

¹²⁹⁾ Světozor 1899, knižně r. 1901.

dávající romanticko-naturalistickou historii o dívce z rodiny mamonářského pilaře a sedláka, kterého jako vydřiducha prokleje jedna z jeho dlužnic. Preissová, jako tak často v jiných prózách z Korutan, svela i zde příkrý sociální konflikt a těžký národnostní útlak lidu do řečiště apartního milostného osudu jednotlivců, který nakonec uzavřela — po náhodných a násilných zvratech dějových i zvratech v psychologii postav. — tklivým usmířením.

Obdobnou románovou studií výjimečné ženy jako Jerla je hlavní figura prózy **Talmové zlato**.¹³⁰⁾ Spisovatelka zde téměř docela utlumila společenské souvislosti. Povídkou chtěla říci, že štěstí neleží v bohatství, že bohatství je „talmové zlato“. Děj prózy je svým základem romantický, plný náhodných zákrutů a těžko pochopitelné psychologie u hlavní postavy. Dobrou kresbu kapitalistického dravce, který chce s ohledem na své bohatství vzestoupit do řad šlechticů (s jakou radostí k nim chodí na hon!), je obchodník pilivem Robert.

V knihách *Porosené pavučiny* a *Máky v žitě* má Gabriela Preissová několik próz, které patří k relativně nejlepším z její korutanské tvorby.

Povídka o kudrnatém ševci¹³¹⁾ podává bez soucitného závoje a beze snahy po smířování protikladů skutečnosti život nemanželského synka Filipa, o něž se otec, bohatý sedlák, nepostaral a kterého vychoval nahodilý kmotr-švec. Filip, ošizen o mateřský podíl, usadil se jako domovní švec v přístavku na pile. Oblíbil si pilaře, hladkého Itala Damiana. Když na pilu přijde šička Kristla a lidé ji pomlouvají, že má milostný poměr s Italem i se stárkem, brání Filip její čest a zaplatí za to smrtelným poraněním. Ital Filipovi nakonec přizná, že Kristla za ním v noci chodila. Švec, komickohrdinský Don Quijote, je tím zraněn na nejcitlivějším místě, nechce už o nikom vědět a zradu svých nejmilejších lidí nepřežije. *Povídka o kudrnatém ševci* je místy málo sevřená. Zachycuje také poměry na pile i v hostinci toliko matně. Nicméně jde o prózu hodnotnou, soustředěnou k psychologii člověka, kterého všichni urážejí. Děj se autorce podařilo podat bez malebného dekoratérství, s objektivním, poloironickým nadhledem.

Labutí píseň¹³²⁾ je korutanský obrázek o nepříliš duchaplném, ale pořádném ševci, který podlehne v konkurenci s tovární výrobou. Zanechá však řemesla teprve tehdy, až se mu podaří vyrobit střevice, jaké si přinesla starostova dcera z města. Hotový výrobek vhodí pak do jezera a odejde k uhlíři.

Čeledín Luka, jinak dobrý člověk, zabil v hádce pro děvče svého kamaráda koláře. Když ho vedou četníci na nádražní stanici, nesnese pohledy lidí a skočí do Drávy — **Lukova nejtěžší cesta**.¹³³⁾ V jádru je to pouhý kriminální případ, ale Preissová ho prozářila teplem chápatějšího srdce, ukázala pudovou prudkost člověka z lidu, jeho litost nad spáchaným činem i smysl pro osobní čest.

Ze vzpomínek na prázdninový pobyt v Korutanech vytěžila Preissová svěží obrázek **V nevolnictví**¹³⁴⁾ a vyprávění **Srpnová idylka**.¹³⁵⁾ První zachycuje veselou

¹³⁰⁾ Poprvé byla otiskána v Osvětě r. 1899, samostatně vyšla r. 1901.

¹³¹⁾ Časopisecky byla uveřejněna r. 1900 v Lumíru, knižně vyšla v *Porosených pavučinách* (1902).

¹³²⁾ Preissová ji otiskla r. 1901 v Lumíru a přetiskla v knize *Máky v žitě* (1903).

¹³³⁾ Lumír 1900, pak v knize *Máky v žitě* (1903).

¹³⁴⁾ *Spisy sebrané VI (Miniaturky II, 1911)*.

¹³⁵⁾ *Máky v žitě* (1903).

příhodu, jak selská dívka zúmyslně poradila turistům špatně cestu, aby jí pomáhali hnát jalovici. Příběhem je ostře pointováno profesorovo horování o kráse a jemnosti slovanských žen. Druhá próza má podobnou strukturu. U pily, mlýna a hospody pod jednou střechou zastaví starý landaur. Vyhrnou se z něho potulní muzikanti. Hostinská jim odmítá cokoli poskytnout; ustrne se nad nimi až na přímluvu spisovatelky. Muzikanti uspořádají večer koncert, ale do rána je hruška očesána, kukuřice otrhána a ztratí se také slepice. Umění zkratky, které Preissová tolikrát osvědčila v *Obrázcích ze Slovácka*, zazářilo tu znovu. Jak výstižně, i když na malé ploše, dovedla spisovatelka zachytit figuru zkušené hostinské, urážejícího se muzikanta, jeho dvou lenošných snach i matky obou bratří, původem Češky, která kdysi sloužila u kolotočníků, až si jednoho z nich vzala!

K nejkrásnějším pracím Gabriely Preissové z Korutan patří *Pláně*.¹³⁶⁾ Je to balada v próze, napsaná s měkkým půvabem. „Plánětem“ nazývali Blaže, druhorozeného syna sedláka Krasníka, mírně lehkomyšlného, snivého mladíka s dobrým srdcem. Děvčata ho měla ráda, ale on dával přede všemi přednost zteplilé manželce hostinského. Její nezvyklá krása s korály na opálené šíji mu doslova učarovala. Jednou večer si hostinská Blažovi postěžovala, že nemá kdy vyjít si na procházku. Blaž to má za výzvu a přiblíží se v noci k jejímu oknu. Ale hostinský ho z nerozumění zastřelí: myslí, že střílí po cikánovi.

Květ divokého máku, který se přechyloval přes cestu k pěšině, až ho zašláplí — to je Blaž. Podivný stesk nad zmarem krásy i nad nedožitým štěstím vane ze scény, kdy hostinská nese umírajícího Blaže v náručí. Blažova sestra Karolína je protějškem sestry z Čelakovského básně *Toman a lesní panna*; tak jsou zde sourozenci spojeni vzájemnou láskou. Nezapomenutelný zůstává epizodní výjev, kdy Blaž nese své milé Tréze obrázek; cestou potká potulné muzikanty z Čech, dá si od nich zahrát a daruje pak obrázek mladé harfenistce.

Smysl pro spravedlnost, až nadzemská mravní čistota zdobí hrdinku prózy *Selka Gorejová*.¹³⁷⁾ Rodiče ji provdali proti její vůli za smyslného sedláka. Ale ona se nemstí světu. Naopak, jde honosnou zbožností a ušlechtilou rozšafností příkladem celému okolí. Odpustila svému manželovi, že jí připravil neradostný život, vychovává jeho nemanželskou dceru Vincenu. Do selky se zamiluje synovec Fran, mladší o osm let. Naposledy se na chvíli rozčeří nitro krásné ženy touhou. Ale Gorejová tento závan překoná a odevzdá Frana Vinceně. V povídce jsou výrazně vykresleny poměry na statku, patriarchální způsob života, zbožnost lidu, který se spravuje rámcem církevního roku, nicméně rozhodnutí selky zamítnout nabízenou lásku a odejít do kláštera příliš hovoří konvencí kalendářních příběhů.

Majetek se postaví do cesty štěstí dvou milenců v povídce *Podjezernické sny*.¹³⁸⁾ Dcera z bohatého statku, Trúda, je příliš pokorná, než aby za svoji lásku k chalupnickému chlapci

¹³⁶⁾ Zlatá Praha 1900, pak v knize *Máky v žitě* (1902).

¹³⁷⁾ Osvěta 1902, pak v knize *Zmítané haluze* (1903).

¹³⁸⁾ *Setmělé cíle* (1905).

bojovala, i když s ním bude mít dítě. Bez odmluvy se podřizuje vůli otce a babičky; svolí, že si vezme bohatého, ale koktavého syna hostinského. Teprve pomocí náhody rozřeší spisovatelka všechny obtíže — Trúda i její otec se utopí na jezeře. A když umře také babička, má Trúdin synek Floriš volnou cestu, aby znovu povznesl rod. Tedy stará falešná píseň, že dobré srdce smíří všechny sociální protiklady.

Neméně tklivý a z valně míry nepravdivý děj má povídka *Obecní písař*.¹³⁹⁾ Exponuje se tu postava ušlechtilého slabocha. Po matce z aristokratického rodu, po otci trochu lehkomyšlný světák Egon Braš opustí vojenskou dráhu a stane se obecním tajemníkem v zapadlé korutanské vesnici. Do života mladého muže zasáhne podivná náhoda — pozná Maricu, dceru chudého skalníka, kterou otec nutil ke krádežím. Poraněnou ji umístí v nemocnici a dochází za ní s dárky. Dívka zahoří ke svému dobrodinci láskou, ale když ten jí vyčte nevděčnost a že byla kdysi zlodějkou, Marica se utopí. Preissová podala v písařově postavě kritiku aristokratického milosrdenství, které nejde do hloubky, protože se bojí angažovat celou bytost. V Adéle, konkubíně bohatého statkáře, u níž se stane Marica panskou, zobrazila spisovatelka s nezvyklou neúprosností měšťáckou morálku, která se neštítí kupovat „lásku“ penězi. Chudoba Mariciných rodičů krutě obžalovává kapitalistický řád. Ale toto všechno pravdivé poznání společenských rozporů spisovatelka nakonec zamlží, znejasní všeobecně humanitní vírou ve spravedlnost lidí.

Závěr korutanského údobí Gabriely Preissové tvoří novela *Neomylný Damián*.¹⁴⁰⁾ Spisovatelka v ní vytvořila postavu rozšafného kovářova syna, který ve své dobrosrdečnosti slíbí kamarádu, že mu dopomůže k milovanému děvčeti. Ale když pak za Uršou dojde, dívka se mu líbí. Leč slovo bylo dáno a Damián je také splní. Svým odchodem z vesnice umožní příteli, aby získal dívku pro sebe. Preissová drží postavu statného starostova syna i jeho nesmělého, jemného kamaráda na pomezí humoru a tragiky. Vytvořila tím dobrý pandán k někdejší své dvojici slováckých přátel (v povídce *Sokové*).

Shrňme-li svůj výklad korutanských próz Gabriely Preissové, můžeme konstatovat: Jejich dějiště jsou vesnice pod horami, někdy jenom osady o několika číslech nebo horské samoty, mlýny, hospody, pily, myslivny a salaše. Jen výjimečně poznáváme také města nebo panská sídla.

Převážnou měrou vystupují v korutanských prózách venkované — majitelé bohatých usedlostí, početná čeleď hierarchicky diferencovaná, chalupníci, řemeslníci (kovář, kolář, mlynář, švec, krejčí). Mihnou se hostinští, tesaři, dřevorubci, hajní, lesníci, ovčáci, uhlíři, tkalci, cestáři, letní hosté, turisté. Od vesnice k vesnici přecházejí krosnaři, řešetáři, báby semenářky, žebráci, kolovrátkáři, potulní hudebníci (někteří pocházejí z Čech) a komedianti. Z venkovské inteligence objevuje se tu nejčastěji farář nebo kaplan, učitel, poštovník. Na bohatých sídlech tráví své dny šlechtici, penzionovaní důstojníci nebo příslušníci bohaté buržoazie.

Vesničané žijí tradičním způsobem. Rytmus jejich roku je určován hospodářskou prací od jara do zimy, těsným sepeřím s přírodou. Chvilé oddechu nacházejí

¹³⁹⁾ Zlatá Praha 1903, pak v knize *Setmělé cíle* (1905).

¹⁴⁰⁾ Zlatá Praha 1907, pak v I. svazku *Spisů sebraných (Králuša a jiné povídky, 1910)*.

venkované, většinou značně zbožní, měkké povahy a pasivní ušlechtilosti, u sobotních ohňů na návrších, u muzik, o poutích, svatebních a křestních hodech, v hospodských kuželnících, na trzích ve Velikovci, kam přivádějí vykrmené voly nebo ovce. V zimě nastane doba přástek; o nich přijdou ke cti různá vypravování, pohádky a pověsti, ale také lidové písně, plné mámivé milostnosti.

Germanizace postupuje v Korutanech z údolí na vrchy. Této nákaze podléhají spíše lidé zámožní, kteří se domnívají, že němčina otevírá jejich potomkům dveře ke štěstí a k blahobytu. Děti čeledi nebo chudiny do škol nechodí a zůstávají namnoze negramotnými. Germanizaci odhaluje Preissová jednak výstražnými obrazy lidí mravně narušených, kteří opouštějí tradiční víru v boha i víru svých předků, jednak povzbudivými obrazy obětavých vlastenců.

Okrajově, nejčastěji autorským vypravováním, zachytí Preissová těžké sociální a národnostní poměry Slovinců v Korutanech. Dokládá to například tento pasus z jinak nevěrojatné a přeromantizované povídky *Jerla*:

„Řekl páter Julius: ‚Zdejší kraj je tak milý a nádherný jako pohádka,‘ doložil učitel do věrně shody: ‚A lid je zde dobrý, že lepšího bys v světě nenašel.‘ Zapomněl náhle všeho, co jej dříve na potkání do duše bodalo, kdy viděl, že pro dobytek vystavěl hospodář světlejší, vyšší a prostornější stáj, než bylo obytné stavení jeho rodiny, které musil postačiti nizoučký, namnoze vlhký příbytek starých jizeb s okénky jako bochník chleba velkými a kuchyně s otevřeným ohništěm uprostřed, pro jehož dým by nebylo lze se rozhlédnouti, kdyby hořící hranice na křbu za božího dne neosvětlovala dusné okolí. Děti po sínkách, dvorečkách a mezích hlídal jen Pánbůh s andělem strážným, zpacené a umazané jejich tvářičky hostily celé hromádky much, které nikdo nezaháněl... Přední sedlák nedopřál své dnu sklíčené ženě lékaře, tvrdě, že doktoři toho vědí jen načmárat pro papírky na lákání peněz z kapsy — ba nedopřál jí ani desetníku na kornoutek kávy k chuti, protože sám o kávu nestál a ostatní domácí živili se pohankou a mléčnou snídaní, která se nemusila kupovat. Když o kterési volbě připomněl učitel svým mírným způsobem, že by měl každý uvědomělý Prezvanec voliti jen toho, kdo svůj lid opravdu miluje a oň se stará, přikyvoval starosta, že má pan učitel jistou pravdu, ale sám pak volil první okázalého škůdce Slovinců, a to jenom navzdory nějakému svému příbuznému, který stál při druhé straně. Poučiti se čtením učitelových marně nabízených novin skoro nikdo nedbal, raději se ve volné chvíli prezvanšti občané napili a vyspali.“

Ale sociální poměry, jak si je autorka uvědomila, málokdy se přetavily do zvolených postav povídek a novel, nevzaly na sebe podobu typických lidí. Preissová kreslí sociální prostředí jenom po povrchu, více se dojíímá rámcem krajinných nálad. Redukuje osudy lidí na milostné a citové vztahy, zpravidla harmonicky ukončované nebo v konvenčním středocestí udržované; až na některé výjimky (*Máma píšťalka*, *Pláně*) vyhýbá se autorka vyústění tragickému. Nejčastěji zůstává básnířkou mládí, chvějně senzitivních niter.

V prózách zobrazujících Korutany ustupuje Preissová pozvolna, ale stále důsledněji z pozic kritického realismu. Svě postavy idealizuje, rozporné vztahy mezi nimi usmířuje — často zásahem náhod — do selankovité harmonie (např. ve *Dvou břizkách*). Ubozí lidé trpí, a téměř nikdy se proti svému údělu nebouří.

Izolování postav od sociálního kontextu vynucuje si pád spisovatelky v naturalistické zobrazování lidí (např. *Lukova nejtěžší cesta*) nebo v novoromantické konvence (například *Talmové zlato*).

Slovinského zabarvení dodává Preissová svým prózám jmény postav (např. *Juryj, Katra, Fran, Něža*) nebo nepatrným dialektizováním jazyka, zpravidla ve slovníku (např. *kajta, kajšlař*) a málokdy též ve větných rčenicích (např. v pozdravu *Štěstí měj*); i v tomto ohledu projevuje se u spisovatelky značný ústup od praxe próz a dramát slováckého období.

Svémi obrazy života korutanských Slovinců přinesla Preissová do české literatury neznámou tematiku. Zanechala dokumenty o životě tohoto slovanského lidu na přelomu století, burcovala k jeho národní záchraně. Škoda, že ji chybný názor o smírném jasu jako léku na všechnu bídu života i na všechna bloudění a utrpení lidí zaváděl na scestí nepravdivého zobrazování skutečnosti, takže mohla jenom v několika málo případech podat díla realistické faktury (např. *Máma píšťalka, Povídka o kudrnatém ševci, V nevolnictví, Srpnová idylka, Pláně*).

Hledání nové tematiky

Není pochyby, že osudy lidí na Moravském Slovensku a v Korutanech se staly dvěma námětovými osami díla Gabriely Preissovové. Nicméně už od konce let devadesátých (předělem je tu příchod spisovatelky do Prahy) objevují se nová témata. Podněty k nim přicházely z různých stran: přinášel je život v Praze, letmé poznání lidí na vesnici středních Čech, několikeré cesty do Francie a Itálie i pobyt v Pulji.

Poměrně početné jsou prózy Gabriely Preissovové z velkoměstského prostředí. Autorka je vážila z osudů měšťanských rodin.

Své nejosobnější prožitky objektivovala Preissová v prózách, ve kterých se od konce století snaží zachytit stesk z prchajícího času, smutek ze stárnutí. Jedna z lehce nadýchnutých novel se přímo nazývá *Stáří*.¹⁴¹⁾ Téměř padesátiletá herečka si v ní s bolestí, ale nakonec i s pokorou uvědomuje, že nadešel čas rozloučit se s postavami mladých žen, protože „kdesi blizoučko zamihlo se stáří jak bílý, vábný květ na louce života“. Variantu tohoto tématu, tragicky kombinovanou s nevyžitým citem mateřství, podala několik let předtím novela *Háčkované střevice*.¹⁴²⁾ Snahou překlenout myšlenky na stáří úsměvem je poznamenán nenáročný obrázek *Jablíčko*,¹⁴³⁾ situovaný do bohaté rodiny. Stárnoucí paní, která jako žena nepřestává být — podle autorky — dítětem, pociťuje radost z manželovy znovuzrozené něžnosti.

¹⁴¹⁾ Osvěta 1896, pak v knize *Povídky* (1898).

¹⁴²⁾ Poprvé v Nivě r. 1891, pak v knize *Obrázky bez rámu* (1896).

¹⁴³⁾ V knize *Povídky* (1898).

Po letech (r. 1911) vrátila se Preissová znovu k tíživé myšlence na doléhající stáří v próze **Penzisté**.¹⁴⁴⁾ Postavami nepřilíš individualizovaného profesora a rady na odpočinku snažila se dokázat mladým lidem, že staří lidé ještě něco dovedou. Ale oba penzisté brzy svoji touhu po činnosti utopí v rezignaci. Autobiografické rysy této prózy odhaluje nám její závěr; Preissová zde užívá obrazu tak častého v její korespondenci: „Ano, koně jedou domů, — a s nimi jede kočí, přece jen už trochu unavený poutník — kolem něho se všechno zharmonizovalo do klidu — ať jde spat . . .“ Stejně myšlenky a city Gabriely Preissové se chvějí také v novele **Hulk**.¹⁴⁵⁾ Admirál, vždycky přísně korektní, připadá si, když je dán do výslužby, jako hulk — odstrojená loď.

O psychologickou studii spisovatelky pokusila se Preissová ve významné próze **Pavoučice**.¹⁴⁶⁾ Ta krásná a mnoha muži obletovaná žena nežila s manželem spojenu. Také dítě jí zemřelo. Z potřeby najít chvíle oddechu od vyčerpávajícího sbírání látky k tvorbě, kdy musí sledovat lidi a vypíjet jako pavoučice tajemství jejich života, oblíbila si polomateřským přátelstvím mladého medika. Ale on nepochopil motivy jejího jednání a zamiloval se do ní. Tehdy ho však spisovatelka odmítla slovy: „Jestliže v tomto okamžiku trpíte, netrpíte méně než já, která k vám důvěrně se utekla z tísně i rozkládajícího se chladu svého života do narcisového ovzduší a opojené víry mládí . . .“ Strach ze stáří, strach z toho, že unavenou a vyhaslou spisovatelku lidé opustí, trpí se v této novele, která má základ autobiografický.

S vroucím uměleckým zaujetím je zobrazena v kratší próze **Za záslonkou**¹⁴⁷⁾ osamělá vdova. Tragický omyl se rozprostírá nad jejím životem. Lidé pokládají tuto hrdě plachou ženu za bohačku. Ale po její smrti se ukáže pravda: „bohatá“ vdova nosila věci k vetešníkovi a vydělávala si na živobytí pletením.

V novele **Doktor**¹⁴⁸⁾ smířila Preissová násilně deziluzi mladého vysokoškolačka z lásky k dívce, která se na nátlak rodiny provdá za bohatého stavitele. Nesnažila se vytěžit z této látky kritiku měšťácké společnosti.

Staropražský obrázek, plný morbidnosti, podala spisovatelka v novele **Obloužený stín**.¹⁴⁹⁾ Vypravuje v něm o berním úředníku, který chodí pozdě do kanceláře a pak se zamiluje do obrazu krásné dámy. Když ho odvázejí do ústavu choromyslných, namalová mu jeho průvodce Stín, že odjíždějí do krásného života. Ve snaze spisovatelky zpodobit postavu pomateného a líčit svět jeho očima zřetelně poznáváme naturalistickou touhu ukazovat lidi nápadně, tak či onak z běžných forem života vykojené.

Ze světa pražské šlechty vážila Preissová dva obrázky. V **Salónu dobročin-**

¹⁴⁴⁾ *Spisy sebrané VI (Miniaturky II, 1911).*

¹⁴⁵⁾ *Osvěta 1909, pak ve Spisech sebraných VI (Miniaturky II, 1911).*

¹⁴⁶⁾ *Zlatá Praha 1899, pak v knize Porosené pavučiny (1902).*

¹⁴⁷⁾ *V knize Obrázky bez rámu (1896).*

¹⁴⁸⁾ *Lumír 26 (1897—1898), pak v knize Porosené pavučiny (1902).*

¹⁴⁹⁾ *Spisy sebrané VI (Miniaturky II, 1911).*

nosti¹⁵⁰) pokusila se zesměšnit činnost kněžny, která organizuje ve svém domě nACPávání podušek papírovými útržky pro azyly a kláštery. Škoda, že čítanková pseudodobročinnost šlechty nebyla tu odhalena pohledem zezdola, že není nazírána očima lidu. Tím, že ji odmítá syn vídeňského milionáře, který zbohatl na vojenských dodávkách a který potom daroval drobet ze svých neslýchaných zisků na výstavbu sirotčince, mĳí se satira pravým účinkem, je bezzubá. Dovedeme si představit, jak by stejnou látku vyhnal do krutě výsměšné obludnosti mladší současník Gabriely Preissově Jaroslav Hašek. Zato obrázek **První polibek**¹⁵¹) nabyl rysů tragické grotesknosti. Vypravuje se v něm o mladém dekadentním šlechtici, který ukončil studia a pln štěstí stanul na prahu nového života. Na čaji u hraběnky setká se s krásnými dívkami. Pohled na tyto motýlky rozvíří jeho city. Když potom vyjde do ulic, vede ho cesta okolo vykřičeného domu. Tehdy z přemĳry mladých citů dává první polibek svého života stárnoucí ženě prodejně. Příběh osamělce je podán v rozvlněném, impresionisticky laděném smutku. Přes jeho mlhu prodĳrá se tvrdá skutečnost velkoměstské prostituce, rub to napomádované krásy dívek ve šlechtickém domě.

Nic více nežli hřĳčkou, ukazující stĳny ženské emancipace, které se projevují odpuzující zhĳčkaností mladých dam, je črta **Ľláďova vzpoura**.¹⁵²)

Fragmentem povĳdky nazvala spisovatelka prózu **V bezesné noci**.¹⁵³) Na nit vzpomĳnek vychovatelky, která záhy osiřela a jĳž zemřel také milý, je tu navěšeno několik medailonů lidí z okruhu buržoazie a šlechty.

Malou oázu mezi prózami z velkoměstského světa tvoĳí skupinka povĳdek dějstvujících na stĳredočeském maloměstě a venkově. Rázem poznáme, že spisovatelka se v tomto prostředí cítí více doma nežli v salónech velkoměsta.

Vztahy v rodině maloměstského rolnĳka a obchodníka obilím líčí „prozloutlý list z rodinné kroniky“ **Kuřata strýce Jana**.¹⁵⁴) Ale je to jenom zdánlivě selanka. Dědeček se neúprosně řídí smyslem pro měšťanskou reálnost. Vyhodĳ nápadníka dcery, který nemá postavenĳ. A bezohledně se zachová i ke svému nejstaršĳmu synovi, který vystudoval práva, vstoupil do státnĳho úřadu, ale je podivĳnský samotáĳ milující holuby a drůbež. Když pro tuto vášeň nenajde u otce pochopenĳ, odejde navždy z domova. Smĳrné zabarvenĳ dává spisovatelka konci příběhu: otec na syna potajĳ neustále vzpomĳná a v hodině smrti své tvrdosti lituje.

Dvě povĳdky „z černých lesů“ se hlásĳ svým dějem na stĳredočeskou vesnici.

¹⁵⁰) Poprvé r. 1911 v Kalendáĳi panĳ a dívek českých; pak v *Spisech sebraných VI. (Miniaturky II, 1911)*.

¹⁵¹) Lumĳr r. 1905, pak v knize *Králůša a jiné povĳdky* — (1. svazek *Spisů sebraných*, 1910).

¹⁵²) Lumĳr 1905, pak *Spisy sebrané V (Miniaturky I, 1911)*.

¹⁵³) Zlatá Praha 1909, *Spisy sebrané XVIII (Vĳes, 1915)*.

¹⁵⁴) Lumĳr 1902, pak ve *Zmĳtaných haluzich* (1903).

O opuštěné Dobiášce¹⁵⁵) vypravuje, jak se děvčečka Lojzka ujala mladého, hladového tuláka od komediantů. Hospodaří s ním na vlastní chaloupce do té doby, pokud se v tomto svěhlavém a vrtkavém muži neozve jeho tulácká minulost. Nakonec Dobiáš, zlákan děvčetem karmínových rtů, uteče znovu ke komediantům. V Dobiášovi podala Preissová před Ivanem Olbrachtem portrét českého bosáka. Historii milostné deziluze starší ženy ukázala ve světle shovívavé ironie.

K velkému uměleckému dílu těžké sociální obžalobnosti mohla se vzepnout povídka *Spolu*,¹⁵⁶) kdyby osudy dvou životních ztroskotanců viděla spisovatelka jako typický odraz kapitalistických poměrů. Na osudové křižovatce potkávají se dvě zklamané dívky. Jednou z nich je dcera chudého kováře s mnoha dětmi, kterou rodiče poslali do světa a která ve městě nenašla službu. Rodiče ji vyženou znova. Dívka chce naivně dojít do Hamburku, aby se odsud dostala do Ameriky. Druhou poutnicí je mladá, životem vyčerpaná a milým zrazená zpěvačka Žaneta, která se vrací domů. Obě dívky se rychle sblíží a v nepochopitelném deliriu zoufalství a něhy zároveň najdou svázány k sobě smrt v rybníku.¹⁵⁷) Preissové se podařilo pozvednout příběhy obou dívek do baladické roviny, nad níž by se ztajeně třásla lyričnost, jakou nacházíme v baladách Goethových nebo Erbenových.

Touto prózou předznamenává Preissová tvorbu barokně katolického Jaroslava Durycha, oslavující smrt jako nejvzácnější hodnotu. Tragiku mládí, pro něž má nespravedlivý sociální řád východiskem jenom sebevraždu, přenesla Preissová nesprávně do polohy etiky — jako by výchova rodičů byla zde všemocná; tím sociální obžalobnost své prózy zlomila a utlumila.

Vysychání tematických zdrojů odrazilo se u Preissové naturalistickým vypravováním o sedláku, který zabil syna (Martin Hataš).¹⁵⁸) Podobně o něm svědčí několik „pohádek“, které autorka napsala na přelomu století.¹⁵⁹) Nejstarší z těchto pokusů *Oslunění tuláci* je nenáročnou přírodní črtou bez jiskrnosti o dvojici zamilovaných losošů. Hluběji zatíná próza *Kratinot šlechtic z Lichtpucu*,¹⁶⁰) Preissová se v ní posmívá němčicím šlechticům, kteří se vychloubají svým původem, ale kterým život už odzvonil. Krutou paralelu myšlení zvířat, domnívajících se, že se jim dostane na výstavě vyznamenání, s jednáním lidí, kteří zvířata odvážejí na zabití, podává *Ovčí matka*. Psychologie lidí je tu však násilně uplatňována ve sféře zvířat, čímž se děj ztůžňuje.

Několik próz vážila Preissová z poznatků, jichž nabyla na svých ces-

¹⁵⁵) *Spisy sebrané I (Králuša a jiné povídky, 1910).*

¹⁵⁶) *Spisy sebrané IX (Jarní vody III).*

¹⁵⁷) Tragická příhoda se opravdu stala r. 1905 u Jevan v hlubokém rybníku Jan, obklopeném černými lesy. U splavu byla nebohá děvčata vytažena z vody. Podle tehdejšího úsudku místního obyvatelstva šlo o zoufalé prostitutky. Podle zanechaných dopisů však se prokázalo, že to byly nešťastné bytosti, které vehnala do smrti tragická příčina. Obě byly pohřbeny v lesním zátiší na Aldašinském hřbitově. (Podle vzpomínek JUDr. Dimitrije Preisse, který byl jako chlapec mezi diváky u rybníka.)

¹⁵⁸) Preissová v této próze reprodukuje příběh, který slyšela od dr. Albína Bráfa. Novela byla otištěna v *Osvětě* r. 1905.

¹⁵⁹) Preissová je zařadila do *Spisů sebraných V (Miniaturky I, 1911).*

¹⁶⁰) Poprvé otištěna r. 1904 v *Kalendáři paní a dívek českých.*

tá ch do Itálie, Dalmácie a za svého pobytu v Pulji. Umělecky nejpravdivější a tím i nejhodnotnější jsou ty, které bezprostředně odrážejí skutečnost — obrázky cestopisné.

Siluetu z italské Riviéry¹⁶¹⁾ zachycují život na mondénních místech, kam jezdí unudění nebo nemocní boháči a milovníci exotického jara. Spisovatelka kreslí výraznými tahy siluetu několika hostů v hotelu na pobřeží. Prokázala živý postřeh a umění zkratky. A co víc: nespokojila se obrazem lesklého povrchu bohatých nebo příživnických hostů, ale vidí také bídné zázemí hotelu, lidi, kteří slouží a na jejichž práci závisí spokojenost návštěvníků Riviéry. Galerie postav je to vskutku pestrá — od anglického šlechtice, který je galantní k dámám a zlobí se, že pokojská prozradila jeho biblické stáří, od koketujících žen a vypočítavých mužů přes nešťastného šlechtice (dojímavý příběh rozrostl se v malou novelu) až po elegantního vrchního, který je námezdním otrokem ve vyžehleném úboru, a po mladou lombardskou pradlenu, která horoucně miluje svého Domenica. Preissová vidí, jak se čarokrásný kout Riviéry mění zásahy kapitalistických podnikatelů, kteří chtějí z něho budováním hotelů a zahrad co nejvíce vytěžit.

Vynikající prózou, odhalující bezohledné vykořisťování ubohých lidiček v benátském varietním divadle, jsou Liliputáni.¹⁶²⁾ Preissová ukazuje, kolik bídy se v osudech těchto tvorů skrývá, ať už jde o zakrnělého Tonečka ze Štýrska, který posílá rodičům tři zlatky měsíčně, ať o hlupáčka, který odrostl v uhlířské chaloupce, nebo o Slováka, který zpívá písně své země, či o liliputánku Fifi, které především zemřela sestra.

Tam, kde Preissová kopíruje skutečnost tím, že zobrazuje osamocené osudy „zajímavých“ lidí, klesá do bezvýhodného naturalismu. Tak je tomu v kriminálním případě souboje dvou důstojníků, manžela a milence, v němž je milenec zastřelen (Trojúhelník),¹⁶³⁾ nebo v rozvleklé pseudoromantické historii o kněžně, kterou obloučil protřelý italský právník a která ukončí život v moři jako kdysi její syn (Říjnové snění).¹⁶⁴⁾

Více sociální vazby nacházíme ve dvou prózách z východu. Hostina¹⁶⁵⁾ má pro svou sevřenost a krvavou pointu ráz novel A. P. Čechova. Je situována do Petrohradu a hrůzně zakončuje milostné drama mezi ministerským sekretářem, který se právě žení pro majetek, a jeho dosavadní milenkou, která se ho naoko vzdala, ale na hostině ho zastřelí. Berezovo dědictví¹⁶⁶⁾ spojuje ve svém tvaru (jde o dokument poslední vůle boháče, který umírá v nemocnici a odkazuje své bohatství dobročinným účelům) naturalismus s utopickým humanismem.

161) *Spisy sebrané XVII (Z mé aleje II, 1914).*

162) *Spisy sebrané VI (Miniaturky II, 1911).*

163) *Spisy sebrané II (Bludický, 1910).*

164) *Osvěta 1901, pak ve Zmítaných haluzích (1903).*

165) *Osvěta 1907, pak ve Spisech sebraných V (Miniaturky I, 1911).*

166) *Spisy sebrané XIII (Dědicové, 1913).*

Sklonek první světové války strávila Gabriela Preissová v Šamoríně na Žitném ostrově. Adolf Halbaert byl tam z trestu přeložen, když jeho manželku vyšetřovali pro velezradu.

Na jižní Slovensko umístila Preissová krátkou, žel nedokončenou črtu **Karkulka**.¹⁶⁷⁾ Její děj se ve skutečnosti odehrál v zajateckém táboře v Milovicích. Spisovatelka tu s láskou a dojetím vypravuje o ruském chlapci Mítovi, který se dal dobrovolně na vojnu a provázel svého pána — praporčíka. Míta se ukáže bystrým a zručným čiperkou, který dovede ledacos pospravit, ač se žádnému řemeslu nevyučil. Jednou dostane za odměnu chléb a rozdělí se spravedlivě se svými druhy v zajetí.

Když bylo vyšetřování Gabriely Preissové zásahy českých vlastenců „pro nedostatek důkazů“ zastaveno, zdálo se spisovatelce, jako by se život před ní znovu rozklenul do jásavých možností. Největší štěstí a radost spatřovala Preissová v myšlence vysazovat sady, opatrovat zahrady a doplňovat aleje. V lásce k zahradám, v požehnání stromů nacházela únik ze všednosti dne, uskutečňovanou touhu po klidu, perspektivu k vyrovnanému stáří, které odevzdává štafetu dalším pokolením. Boženě Víkové-Kunětické tehdy napsala: „Tady [tj. v Uhrách, A. Z.] je hodně zahrad a divokých stromů kolem Dunaje, ta příroda je mou — ve všem — útěchou.“¹⁶⁸⁾

Tuto „filosofii zahrad“ vyslovila Gabriela Preissová v knize **Zahrady**, která vyšla na jaře r. 1918. Hlavní postava stejnojmenné ústřední povídky, životem těžce zkoušená paní Staša Bornová, nepochybná rezonérka spisovatelčiných názorů, zde praví: „Považte jen, jaká nesmrtelnost skrývá se v těch stromech, I když jeden v řadě uhne, dědic půdy jej nahradí již z toho zákona, aby strom v řadě nescházel. A potěší takový strom ptáče, dítě, vzduch i vedrem znaveného poutníka. Mnohý z nich obživí sladce celé generace, a kroky, které kráčeji zahradami, nehluší prázdnotou životní ceny.“¹⁶⁹⁾ Jinak je příběh povídky navinut okolo mužně vyvrážděného, byť poněkud plachého statkáře Kareše, kterého Preissová zideologizovala na vznešeně nezištného pracovníka pro blaho celého kraje. Zásahem Staši rozchází se Kareš se zkaženou a bezduchou dívkou z vysoké společnosti. Sama Staša, vzdělaná žena složitěho intelektu, analytická spisovatelka a zanícená zahradnice, odmítne Karešův návrh k manželství a odchází ze statku do samoty.¹⁷⁰⁾ Povídka zdůrazňuje mimo hlavní myšlenku zahrad i snahu pracovat k solidaritě všech vrstev národa, při čemž by se základem sociální obrody stalo selství. Autorka

¹⁶⁷⁾ Rukopis je uložen v archívu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.

¹⁶⁸⁾ V dopise z 3. července, patrně r. 1917 (dopis je uložen v Literárním archívu Národního muzea v Praze).

¹⁶⁹⁾ *Zahrady*, Praha 1918, str. 151.

¹⁷⁰⁾ Ve vydání *Zahrad* z r. 1942 končí povídka nazvaná zde *Nevyvrácené lípy* banálně — šťastným sňatkem.

naštěstí tuto idealisticky klamnou filosofii širě nerozvíjí. Vztahy mezi postavami povídky zauzluje i odvíjí nikoli vnitřní logika jejich psychologie, ale principálská ruka spisovatelky, která využívá náhod. Stejně posláním propagovat výsadbu zahrad dala si próza *Gazda z Gomby*.¹⁷¹⁾ Trpí obdobnými vadami jako předchozí povídka, tj. nelogickým vývojem postav a nepravdivostí charakterů. Preissová ji vydala r. 1932 v rozšířeném znění jako román *Cestou za štěstím*.

Jakýsi ohlas první světové války i scénérii Žitného ostrova nacházíme v próze romanticky legendového typu *Trio u svatého Romualda*.¹⁷²⁾ Její dějiště leží v klášteře, kde se mnichové věnují hudbě a sadařství.

Všechny prózy v knize *Zahrady* (také *Dvě ukolébavky*, které autorka zpracovala dramaticky) trpí přemírou sentimentality a násilně podřizují vztahy zobrazených lidí předem položené tezi o kráse a užitečnosti zahrad. Nazírání spisovatelky na sociální dění je komoleno vůlí harmonizovat poměr tříd a vyrovnávat konflikty starousedlého selství s městským prostředím do idyly.

Hlasy kritiky

Od let devadesátých, kdy Gabriela Preissová psala zejména prózy o životě korutanských Slovinců a jenom v menší míře prózy z jiných námětových oblastí, těšily se její povídky pro svůj smířlivý pohled na život a pro citově dojmavé podání velké oblibě u měšťáckého čtenářstva, především v okruhu žen.

V druhé polovině devadesátých let a v prvních letech našeho století Preissová poměrně mnoho publikovala. Někdy je tu možno mluvit dokonce o nadprodukcí. Zřejmě to souvisí také s vůlí nakladatelů, kteří rádi vydávali její knihy, když po nich byla velká poptávka.

Oblibu knih Gabriely Preissové šířily také hlasy kritiků, které byly — až na několik výjimek — příznivé. Žel, právě tyto kritiky utvrzovaly Preissovou ve stanovisku, že jde při harmonizaci sociálních protikladů a idylizaci skutečnosti správnou cestou. Pravdu však tyto recenze neměly, i když jich na počet bylo mnohonásobně více nežli kritik, jež varovaly nebo knihám Preissové z tohoto období vytýkaly různé chyby.

O pochvalných úsudcích možno zhruba říci, že je psali autoři minorum gentium, a z valné části zastánci literárního i životního středocestí: F. V. Vykoukal, Pavla Maternová, K. Staněk, Antonín Váňa, Josef Flekáček, Jan Osten, Alois Tuček atd.

¹⁷¹⁾ Poprvé byla otištěna r. 1917 ve Zlaté Praze.

¹⁷²⁾ Poprvé byla povídka uveřejněna r. 1916 ve Zlaté Praze.

Poměrně velké pozornosti u kritiky těšily se *Nové obrázky a črty*. Mimo málo obsažný referát J. Vyhlídala,¹⁷³⁾ který konstatoval, že účelem *Obrázků* je pobavit čtenáře, a vytkl autorce přiměšování dialektismů do spisovné řeči, vyšly o knize tři závažnější posudky. V Literárních listech¹⁷⁴⁾ sice kritik halící se pod šifrou ρ konstatoval, že postavy Preissové jsou příliš ozářeny jasnem a že proto jejich obraz „nedostatkem stínů se rozplývá, ztrácí na životnosti a plasticity“, že v knize je všechno nahozeno lehce a provedeno zběžně, ale pochválil jednoduchý, dialekticky poněkud zabarvený jazyk a teplý cit ke kresleným figurám. Recenzent R. [patrně Roháček]¹⁷⁵⁾ vyzvedává, že prózy Preissové jsou provanuty „teplým slunéčkem poezie“ a že proto jejich četba je vzhledem k analytickému realismu „zotavením v tom chladu a mrazu všude se jevícím“. Jiří K a r á s e k¹⁷⁶⁾ charakterizoval *Nové obrázky a črty* jako „knihu bez vyšších uměleckých nároků“ a s despektem konstatoval, že tyto průměrné črty, „prosté, průhledně zaranžované a opakované příběhy“ jsou dobrá četba pro lidové vrstvy. *Stařečka Klůček* označil za starou šablonu, obrázek *Na jahodách* neměl podle něho mít satirizující konec a relativně nejlepší próza *Nesmrtelný* je podle něho toliko žánr, ač autorka měla podat psychologickou studii.

Obrázky bez rámu a Korutanské povídky posoudila Pavla M a t e r n o v á.¹⁷⁷⁾ Vesměs chválila jak obrázky ze Slovácka, tak prózy o Korutanech. *Korutanské povídky* pokládala za básně v próze. Výhradu měla pisatelka jenom proti povídce *Úskalím předpojetí*, proti „romantickým žvlům“ v ní.

Pisatel -pp- v Naší době¹⁷⁸⁾ uvedl o povídce Saša, že je ukázkou, „jak píše autorky, které se nedovedly vypracovat z úzkého kruhu ženské romantické citovosti“. *Obrázky z prostředí Moravského Slovenska* pokládá za daleko šťastnější. Obdobně soudí anonymní referent Hlídka.¹⁷⁹⁾

O *Korutanských povídkách* mohli čtenáři převážně číst slova chvály. K. S t a n ě k považuje Korutanské povídky za nejzdařilejší práce z pera Preissové a oceňuje také, že spisovatelka vládne „vzácným uměním nahlížení v tajemné hlubiny lidové duše“.¹⁸⁰⁾ Antonín V á ň a by si přál ostřejší kreslení postav, ale velmi se mu zamlouvá nálada povídek „lehce melancholická a důvěrná jako letní vánek“.¹⁸¹⁾ Josef F l e k á č e k vidí dokonce v *Korutanských povídkách* „osm povídek plných životní pravdivosti“ (!)¹⁸²⁾. Přál by si jen většího místního zabar-

173) Hlídka literární roč. X (1893), č. 8.

174) Literární listy 1. dubna 1894.

175) Obzor literární 20. února 1894.

176) Niva 1. března 1894.

177) Ženský svět 5. ledna 1897.

178) R. III (1896), str. 563–564.

179) R. I (XIII), 1896, str. 536.

180) Osvěta roč. XXVII (1897), str. 263.

181) Lumír roč. XXV (1896), str. 36.

182) Vlasť r. XIII (1896/97), str. 92.

vení v obraze krajiny a hojnější dialektismy. Bez výhrad vyzvedává knihu anonymní pisatel Hlídky (1896, str. 698).

F. V. Vykoukal psal o knihách Gabriely Preissově nejčastěji. Chválil je beze zbytku, ať už to byla kniha *Když hvězdy padaly*¹⁸³⁾, nebo *Mláďi a jiné novely*.¹⁸⁴⁾ Líbilo se mu „lahodivé teplo“, které z nich vane. Když psal v Osvětě (roč. XXIX, 1899, str. 755—756) o druhé z těchto knih, byl okouzlen spisovatelčinou „láskyplnou něžností“ a jejím uměním psychologie. Vykoukal psal o knihách Preissově také do Světozoru. O knize *Když hvězdy padaly* připomněl, že se v ní nevytratilo kouzlo srdečnosti a bezprostřednosti, jímž spisovatelka své kresby opatřuje.¹⁸⁵⁾ Obdobně chválil také ve Světozoru (roč. XXXIII, 1899, str. 323—324) knihu *Mláďi a jiné novely*.

Povídce *Do podzimu* vytkl A. Ondráček nedůslednosti v psychologii Janeze a Mety, ale zamlouvaly se mu mimo zobrazení Lenky a Bronče lyrické pasáže knihy.¹⁸⁶⁾

Docela na scestí musily Preissovou vést referáty, v nichž autoři vyzvedávali právě její nejslabší práce, plné přežilé romantiky a tklivé sentimentality — *Jerlu*, *Talmové zlato*.¹⁸⁷⁾

Podobně tomu bylo i při dalších knihách Gabriely Preissově ze strany týchž referentů. A vůbec nás už nepřekvapí, že si dojímavé příběhy z pera Preissově pochvalovala klerikální Vlast.¹⁸⁸⁾

Početně v menšině zůstaly hlubší pohledy na práce Gabriely Preissově. Třebas nebyly ani tyto recenze bez nedostatků, přece jen otevřeně poukázaly na některé chyby Preissově a zamítly autorčinu idealizaci skutečnosti.

Čas posoudil r. 1896 (č. 20 a 21) *Obrázky bez rámu* a *Korutanské povídky*. Autor delšího článku (nepochybně jím byl sám redaktor Jan Herben) správně vyzvedl přirozený vypravovatelský dar Preissově, který se dopracovává úspěchu, pokud spisovatelka nesahá do neznámého prostředí a pokud prostě vypravuje. „Ale jako onen tolikrát nyní jmenovaný Antaeus chřadne a vůčihledně padá v malomoc, jakmile začne myslit na tendenci, na pointu sociální, na efekt kazatelský“ (str. 308). Kritik to dokládá na povídce *Úskalím předpojetí*, v níž je osud sklepnice podán „se všemi uměleckými rozpaky a impotencí pera“ Herben radí Preissově, aby takových pokusů o let „do vzdušin studií sociálních“ zanechala.

¹⁸³⁾ Osvěta roč. XXVIII (1898), str. 1110—1111.

¹⁸⁴⁾ Světozor roč. XXXIII (1899), str. 323—324.

¹⁸⁵⁾ Světozor roč. XXXII (1898), str. 429.

¹⁸⁶⁾ Obzor literární a umělecký roč. I (1899), str. 133.

¹⁸⁷⁾ V případě *Jerly* tak psal Jan Osten v Lumíru (roč. XXIX, 1. února 1901) a Alois Tuček ve Zvonu (roč. I, 1901, str. 191), v případě *Talmového zlata* F. V. Vykoukal v Osvětě (roč. XXXII, 1902, str. 151—152), Alois Tuček ve Zvonu (roč. II, 31. října 1901) a Jan Osten v Lumíru (roč. XXIX, 13. září 1901).

¹⁸⁸⁾ Např. o *Talmovém zlatu* napsal Vlastimil Hálek (Vlast roč. XVII, 1900/1901, str. 1186): „Celá povídka jest jinak bez mravní úhony a může být dospělým dívkám pro zábavu i poučení propůjčena.“

Při *Korutanských povídkách* konstatoval Herben, že jsou vypravovány „dobře, ale psychologicky mělce“. „Zdá se nám, že polovici nebo dvě třetiny knihy vyplňují náčrty, jimž nedostalo se propracování, krve a masa. Za pokrok, aspoň za rozhodný pokrok v rozvoji paní Preissové ‚Korutanských povídek‘ nepovažujeme“ (str. 324).

Dvěma knihami Gabriely Preissové zabýval se kritik Literárních listů, kryjící se šifrou Fr. H - e k. O sbírce próz *Obrázky bez rámu* psal 1. června 1896. V recenzi praví, že ho povídky „nikde hlouběji neuchytily, nikde nerozechvěly, ale nikde též neurazily“. Pokládá je za oblíbenou četbu „jistého kruhu lidí“. Závěrem zdůrazňuje, že autorka měla ponechat v zásuvce práce, které by se neodvážila vydat v době, dokud neměla jméno. Tento obecný soud není však doložen příklady. Kritik bagatelizuje dokonce takové prózy, jako jsou *Potomci Kořiků* a *Gazdina roba*. Hlubší je kritika *Korutanských povídek*. Fr. H-ek především odsuzuje povrchní psychologii Preissové, u níž občas rozetne dějový uzel deus ex machina (například v *Protěži*). Kritikovi se však zamlouvá dumavý, teskný ráz povídek.

Jindřich Vodák posoudil v *Rozhledech* (15. října 1896) velmi zevrubně *Obrázky bez rámu* a jeho kritika zasáhla nedostatky próz Preissové z devadesátých let v samých kořenech, i když ovšem nevysvětlila příčiny, kterými byly tyto vady vyvolány. Vodák vytkl povídkám útlocitnost, „přehnanou dámskou něžnost“ a postavám Preissové neschopnost vzepřít se proti křivdám. Kritik probral jednotlivé prózy knihy (při tom ovšem nepochopil sociální závažnost *Gazdiny roby* a *Potomků Kořiků*) a shrnul svůj vcelku negativní postoj k prózám Preissové takto: „...schází jim mocná pravdivost, skutečná etická síla. Nevěříme těm mlčenlivým, zaráženým a ustupujícím trpitelům, ba někdy cítíme k nim i trochu opovržení“ (str. 70—71).

Zcela zamítavě postavil se k prózám Preissové Karel Sezima v posudku knihy *Když hvězdy padaly*.¹⁸⁹⁾ Konstatoval, že čtenáře v nich nedojímá autorčino umění, ale jen citové kouzlo, které je rozlito v jejich lyrice. Jako kalendářovou odmítl Sezima i prózu *Máma pištalka*. O kus dále pak napsal: „Pí Preissová sbírá jen zevnější detaily, zcela běžné a každodenní, kombinuje a spřádá je v čistě vnější avantury, pro čirý dějový efekt.“ „Takové práce mají pak možná úspěch jako lektura — ale umělecké dílo? Kdož ví ostatně, zdali na ně pí Preissová dnes vůbec ještě myslí.“ Sezima, okouzlený teorií impresionismu, postrádá u Preissové „hlubší sluch pro intimní záchvěvy duše“ a pokládá spisovatelčin styl za otřelý, „mdlý, bázlivě nerozhodný a lživý“.

Elgart Sokol psal o Preissové v *Rozhledech* r. 1903 dvakrát. V čísle 30 odsoudil sentimentálnost a změkčilost jejich postav z knihy *Máky v žitě*. Téhož roku zamítl knihu *Zmítané haluze*, protože znamená „značný krok k úplnému autorčinu splynutí se sentimentální literaturou tzv. dívčí“. Jeho zdrcující úsudek

¹⁸⁹⁾ Literární listy roč. XX (1899), str. 11—13.

vrcholí takto: „Většina povídek pozbyla již zcela i té trochy individuální síly, která by jí byla údělem, rozplihla se v sladkobolné prázdné povídání, jehož děj se musí zexotizovat, aby bylo lze jej napsat, jak toho příkladem úvodní ‚Říjnové snění‘, tak hrozně nemožné, nechutné. Jen kde volí charakter ztichlý, měkký přirozeně, kde může se pohybovat v obzorech své osobní slabosti, daří se jí ještě akord harmonicky barvitý zachytit, ale i tu již nejistě a zdušeně. Taková ‚Kuřata strýce Jana‘ znamenají poslední stéblo, jehož se zachycuje, aby neutonula v nejhlubší banalitě. Rozměkne-li i to poslední, nezůstane pí Preissové ničeho kromě konvenčně plynného slohu“ (str. 1035).

Postupující umělecký úpadek Gabriely Preissové neušel ani F. V. Vykoukalovi, který po dlouhá léta spisovatelčiny práce chválil. V posudku o *Zmítaných haluzích*¹⁹⁰⁾ odmítl Vykoukal povídky, v nichž se události promítají „do mlhavin smyšleného dějiště, zobrazeného rysy tak povšechnými, že si je čtoucí může umístiti, kam mu libo“ a vytkl „úmyslné, průhledné aranžování nepatrné látky, vnucené v laciné efekty“.

Postupem let dostávalo se knihám Gabriely Preissové stále méně pozornosti ze strany kritiky. Ani vydávání *Spisů sebraných* nevyvolalo příliš velký zájem. Rozhodně už ne u kritiky orientované pokrokově. I tím se tedy dokládalo, že Gabriela Preissová na rozdíl od let osmdesátých ustupovala nyní z centra našeho literárního dění.

Vývojová hodnota prózy

Po roce 1890 dochází také v próze Gabriely Preissové k rozhodnému uměleckému zlomu. Spisovatelka opouští pravdivé zobrazování skutečnosti, programově harmonizuje sociální rozpory, stylizuje a idealizuje život do konvenční nasládlosti. Dálo se tak přirozeně s obecným odklonem naší literatury a umění v letech devadesátých k psychologismu a symbolismu, jenž byl provázen stylizací skutečnosti a ve sféře formy zdobností slova i obrazů.

Tento proces neprocházel však u Preissové naprosto přímočaře, měl své zákruty a výjimky. Čas od času vstoupila tvrdá fakta do jejích prací tak říkajíc proti spisovatelčině vůli. Bylo tomu tak u několika próz, v nichž Preissová zpodobila život v Oslavanech. Nápor těžkého života nedovolil tu učesávat a idylizovat skutečnost. Tehdy byl spisovatelčin subjekt potlačen objektem zobrazení. To je případ povídky *Pro dokonalou toaletu*, ale zejména povídky *Potomci Kořiků*. Poslední z uvedených próz je názorným dokladem, jak síla pravdivě viděných a typických zobrazených faktů života vítězí nad chybnými závěry autorčina světového názoru. A víc: prózu, která by počátkem devadesátých let ukázala tak

¹⁹⁰⁾ Osvěta 1903, č. 8.

presvědčivě narůstání socialistického vědomí v dělnictvu a která by zobrazila dělníka-socialistu bojujícího proti kapitalismu, naše literatura — mimo práce proletářských autorů — nemá.

Doznívající tematika z Moravského Slovenska a ze Slovenska v Uhrách je u Preissové poznamenána ústupem od typických obrazů k psychologii sociálně izolovaných a někdy též výjimečných lidí (slepá, židovský osamělec apod.). Autorka komolí skutečnost svou vůlí po smíření rozporů a svou vírou ve spasitelnost charitativní činnosti (například v povídce *Hrubanovo chalúpče*).

Prózy z prostředí Korutan objevně rozšířily obzor námětů nejen v díle Gabriely Preissové, nýbrž i v české literatuře vůbec. Spisovatelka poznala a celým srdcem prožila těžkou sociální a národnostní situaci slovinského lidu, ale neučinila z nich ústřední dějovou linii svého díla. Tou zůstávají převážně historie milostných osudů žen. A pokud drsná fakta ze života Slovinců do próz Preissové pronikají, spisovatelka jejich problematiku řeší chybně (například palčivou otázkou nemanželských dětí chce léčit mravní výchovou žen).

Ve většině korutanských povídek, novel a obrázků nevede Preissová charaktery postav zákonitým vývojem, uplatňuje v jejich psychologii skoky, smiřuje rozpory života náhodami, jen aby se vyhnula kritice společnosti. Neústrojně obšírné epizody, líčení podrobností zpomalují děj, zbavují ho vnitřního napětí a často nadměrně zbytnují rozsah povídek. Jestliže v Hodoníně psala Preissová zpravidla obrázky několikastránkové, nyní píše prózy leckdy víc nežli stostránkové, ba až dvěstěstránkové.

V některých ženách moudré vůle a citového sebezapření (například v *Štance* z povídky *Rebela*, v ústřední postavě ze *Selky Gorejové*) vytvořila Preissová typy, jaké před ní v naší literatuře žily od románů Karoliny Světlé.

Stylizované obrazy šlechtického a zbohatlického světa, zvláště podobizny žen z tohoto prostředí souzní dekoračností a romaneskností s prózami Růženy Jesenské.

Příběhy elementárních vášní v prostředí horských samot dostala se Preissová do blízkosti secesně laděných a symbolistických próz Růženy Svobodové.

Přibližně okolo druhé poloviny devadesátých let datuje se proměna uměleckého stylu Gabriely Preissové. Spisovatelka povlovně zanechává jednoduchého „dřevorytového“ způsobu podání, který u ní převažoval v době slováckých obrázků. Krátké věty, obrazová střídmost je nyní nahrazována dlouhými konstrukcemi větnými, plnými relativních vět a vazeb přechodníkových.

Například v novele *Nedošlo z Korutanských povídek* (1896) chce Preissová ukázat psychologii mladé dívky tím, že způsobem obvyklým v dramate předvádí mimiku postavy. Vede si při tom nabubřele:

„Nic vznešenějšího nezaplašilo již tentokrát v Jele přesvědčivou vidinu Albertovy lživé výmluvy — ale když slečna domyslíla, uvolnilo se jí něco v bolestně stažené hrudi, dralo se hrdlem, zachvělo drobným svalstvem tváře, seskočilo do horkých očí, a dvě veliké krůpěje, rozvlékajce se po zrakových zorničkách i bělobě, zalily na okamžik všecken rozhled“ (str. 141).

Častým stylistickým prostředkem při popisu přírody nebo při charakterizaci postavy jsou nyní u Preissové rozvité nebo rozšířené přívlastky. Například v povídce *Do podzimu* líčí spisovatelka chvíli odcizení Mety s Gvezdičem takto:

„Rozčiluující ta otázka na Janeze stále se věšela; rušila každou jeho práci a přihrádala se k jeho častým a bezesným nocem, dráždíc mysl trpnou vzdorovitostí. A nebylo v tom vzdoru ani pravé mužné hrdosti, nýbrž bolavá umíněnost, jaká často se vloudí v poměr mladého zamilovaného člověka, když se domnívá, že mu drahá bytost neprávem ukřivdila.“

(*Mládí a jiné novely*, 1898, str. 291)

Zhusta tím přechází styl Preissové do dekorativnosti a přehnané vyumělkovanosti. Například v *Povídce o kudrnatém ševci* podává Preissová setkání ševce s poštěnou šičkou takto:

„Lipe, přikládáje pozvolna, povšiml si maně úzkých sametových střeptičků, které měla Kristla navlečené na černobílé vlněné punčoše s vypouklými proužky. Poprvé po dlouhé době potěšil mu zase oči dojem jakési půvabné srovnalosti na ženské, celý se pod ním zachvěl, jako by se ho dotkl elektrický proutek, a musil jej také vyjádřiti starým zvukem nějaké oddané vůle.“

„Teď tady hnedle bude hezké teploučko,“ ozval se bezděky zjemňuje hlas, „a dokud potrvá zima, budu vám pořád chodit topit, abyste si nemusila mazat ruce.“

Přibledlá Kristla pozvedla s unylou ospalostí oči od háčkování a jejich těžká víčka a kaštanové zorničky s fosforovou tečkou zavadily trochu líným úsměvem o postavu kudrnatého ševce.“

(*Porosené pavučiny*, 1902, str. 121—122)

Ještě horší je případ, kdy postavy samy mluví v papírových deklamacích. Například venkovský švec Lipe praví příteli Damkovi:

„... nikdy jsem nezasnil o žádné plané, divoké lásce, jaká je v našem kraji módou mezi nemajetnými, vždycky jsem si to smýšlel tak hezky pořádně...“

(*Porosené pavučiny*, str. 127)

V té míře, jak Preissová v duchu svého ústupu od pravdivého zobrazování komolila skutečnost, nabýval barvotiskové, měšťácky salónní, mdle nevýrazné a často lživé podoby také její styl.

Vyčerpavši námětové zdroje z Moravského Slovenska a z Korutan, psala Preissová prózy ze života v Praze, na středočeské vesnici a na Riviéře. Také zde se převážně zaměřovala nikoli k podání typických osudů lidí, ale k příběhům lidí „zajímavých“, nápadných. Tím upadala do naturalismu, a někdy dokonce do náboženské extatičnosti (*Spolu*). Jen sporadicky zachraňuje prózu Preissové tohoto rozkolísaného údobí zaměření satirické (*Salón dobročinnosti*) nebo mírně ironický postoj k figurě (zpodobení bosáka v povídce *O opuštěné Dobiášce*).

Na počátku 20. století dostává se do vypravování Preissové impresionistické rozvlnění barev, kmitání odstínů. Například v *Obecním písaři* líčí spisovatelka sluneční den v horách takto: „Zářivý den se vybaloval z mlhavých podušek, na

kouskách svahovitých polí mihali se pracující svatomarkétszí občané a jejich bílé volské potahy.“¹⁹¹) Impresionismus projevuje se (především v autorské řeči) užitím adjektiv, která postihují vibrování polotónů (*ochvělá naděje, oteplený zrak, ouhlý obraz* atd.). Nádech impresionismu v prózách Preissové nesvědčí o ničem jiném nežli o tom, že autorka poetizuje věci a krajinu, zatímco, jak víme, těžký život lidu v Korutanech ukazuje převážnou měrou nepravdivě.

Korutanské období zahájilo povážlivý pokles umění Gabriely Preissové, pokles, který nakonec zavedl spisovatelku do nížin salónní a kalendářové literatury.

¹⁹¹) Citováno z knihy *Setmělé cíle*, 1905, str. 212.

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

70. Oslavany v letech devadesátých

71. Pohled z Oslavan v letech devadesátých

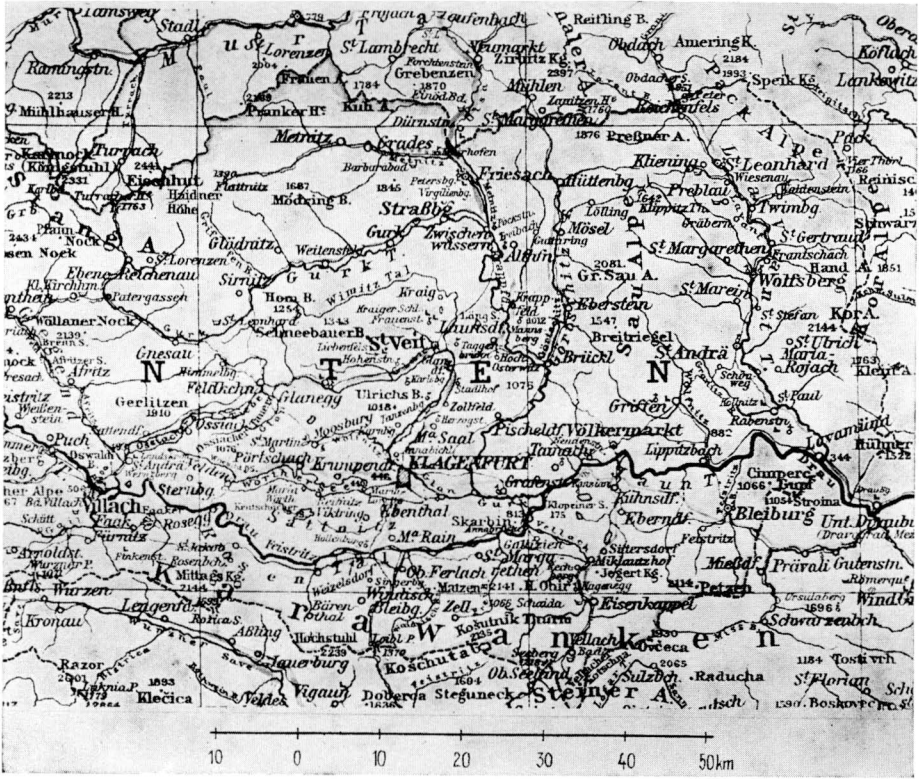
72. Gabriela Preissová r. 1891 se syny Richardem a Dimitrijem

73. Gabriela Preissová
v letech devadesátých

74. V kruhu rodiny (stojící vlevo
prof. Petuchov)

75. Výřez z mapy Korutan

76. Jelenik (Hirschenau) v Korutanech

77. Práce rolníka v Lavantském údolí v Korutanech

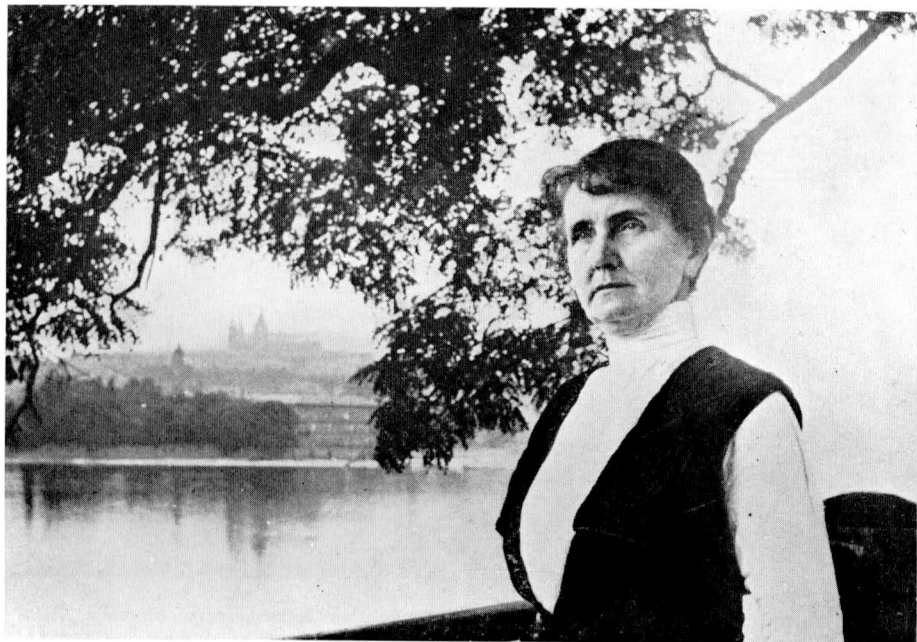
78. Pohled na Františkovo (dnes Smetanovo) nábřeží v Praze (okolo r. 1885),
kde Preissovi bydlili

79. Gabriela Preissová koncem
let devadesátých

80. Felix Téver (Anna Lauermannová)
v devadesátých letech

81. Gabriela Preissová r. 1908

82. Adolf Halbaerth okolo r. 1900

83. Jiří Adamíra (lovec Ivo) a Jindra Froňková (Něža) v československé premiéře Zlatorogu (Státní divadlo Zdeňka Nejedlého v Ostravě r. 1956)

84. Naděžda Letenská (Jela) a Jiří Adamíra (lovec Ivo) v československé premiéře Zlatorogu (Státní divadlo Zdeňka Nejedlého v Ostravě r. 1956)

JARNÍ VODY.

I.

NAPSALA

GABRIELA PREISSOVÁ

G. Preissová

VYDAL
J. OTTO V PRAZE,
KARLOVO NÁMĚSTÍ 34

85. Titulní list jednoho ze svazků Spisů sebraných

86. Fran Jesenko r. 1916

87. S Adolfem Halbaerthem r. 1916 v Samoríně

Karkulka

V Samorském táboře zajatců stal se předvodst-
 vitelem ^{poručíkem} ~~poručíkem~~ ^{poručíkem} hoch s nápadně žlétkou tváří.
 Měl tmavé vlasy, z nichž mu jeden pramínek padal
 přes čelo. po věkách ~~obličej~~ ^{obličej} zdravě zbarvený
 tváří přechozené pihy. ^{neotomky} ~~neotomky~~ ^{neotomky} rty jímivě praskly.
 vlna podkůvkajeho ^{peněžích} ~~peněžích~~ ^{peněžích} ^{sedle} ~~sedle~~ ^{sedle} ^{sinově} ~~sinově~~ ^{sinově} ^{otevřené} ~~otevřené~~ ^{otevřené} oči, zlobily se
 být lemovány šelmovstvem.
 Bez rozpaků, s olivěným a trounfalým usměvem
 vlastním jen dětem, začal o nějakou práci
 "že jej takhle účinně mŕzi svět - mimo to se
 viděl vyvolat trochu peněz na dva telegramy."
 "Kolik pak je ti let?" tazal se velitel.
 "Patnáct vaše převyšující telstvo."
 Tak se jmenuješ?
 "Máta Koljelen - dváctý leti Kozacký pluk.
 Rakva z vojny."

88. Faksimile rukopisu črtý Karkulka